

80
СТА 110
Т 84 кн. 2
п. 22

ТРУДОВЕ
ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
• КИРИЛ
И МЕТОДИЙ •

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
• CYRILLE
ET METHODE •
DE
V. TIRNOVO

ГОДИНА 1988

кф.

ТОМ XXII, КН. 2

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ
И МЕТОДИЙ“

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
• CYRILLE
ET METHODE •
DE
V. TIRNOVO

FACULTE PHILOGIQUE
TOME XXII, LIVRE 2
LINGUISTIQUE
SOFIA, 1988

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
•КИРИЛ
И МЕТОДИЙ•

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ТОМ XXII, КНИГА 2
ЕЗИКОЗНАНИЕ
СОФИЯ, 1988

56A110

80

787

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. Ангел Давидов (главен редактор),
проф. Русин Русинов, доц. Йордан Еленски,
ст. ас. Маргарита Палукова (научен секретар)

4983/1988

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
В. ТЪРНОВО ДП

© Великотърновски университет „Кирил и Методий“
1988
с/о Jusautor, Sofia

Индекс 82(05)

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Върбан Вѣтов. Принос към изследване на синтаксиса на сложното изречение и чуждата реч в езика на Софрониевите ръкописни съчинения 7
2. Гинка Пенакова. Български функционални еквиваленти на английските синтактични конструкции с *-ing* причастие 45
3. Ценка Давидкова и Пепа Лунгарова. Основни преводчески операции в учебния превод от латински на български език 77
4. Дафина Генова. Семантичен анализ на прилагателни за двят в английския и българския език в съпоставителен план 101
5. Силвия Папазова. Към темпоралната и модална семастика на глаголните форми в съставни изречения с условно подчинено изречение в немския и българския език 126
6. Лиляна Цонева. Об одном типе субстантивно-адвербиальных словосочетаний в русском и болгарском языках 153
7. Емилия Михайлова. Отражение некоторых особенностей в речи героев в переводе на болгарский язык (на материале некоторых рассказов В. Шукшина) 189

CONTENTS

1. V a r b a n V u t o v. Contribution to the Study of Syntactic Structure of Complex Compound and Complex-Compound Sentences and Sentences with Direct Speech in two Manuscripts of Sophrony of Vratza 7
2. G i n k a P e n a k o v a. Bulgarian Functional Equivalents of English *-ing* Participial Constructions 45
3. T z e n k a D a v i d k o v a and P e p a L u n g a r o v a. Basic Operations in Translating Texts from Latin into Bulgarian 77
4. D a f i n a G e n o v a. A Comparative Study on the Semantic Analysis of Colour Adjectives in English and Bulgarian 101
5. S i l v i a P a p a s o v a. Zur temporalen und modalen Semantik der Verbformen in Konditionalgefüge des Deutschen und Bulgarischen 126
6. L i l i a n a T z o n e v a. Word-combinations of the Pattern No un + Adverb in Russian and Bulgarian 153
7. E m i l i a M i h a i l o v a. Some Peculiarities of Direct Speech in Shukshin's Short Stories and Their Rendering into Bulgarian 189

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XXII, кн. 2

Филологически факултет

1985/1986

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“

DE V. TIRNOVO

Tome XXII, livre 2

Faculté des Lettres

1985/1986

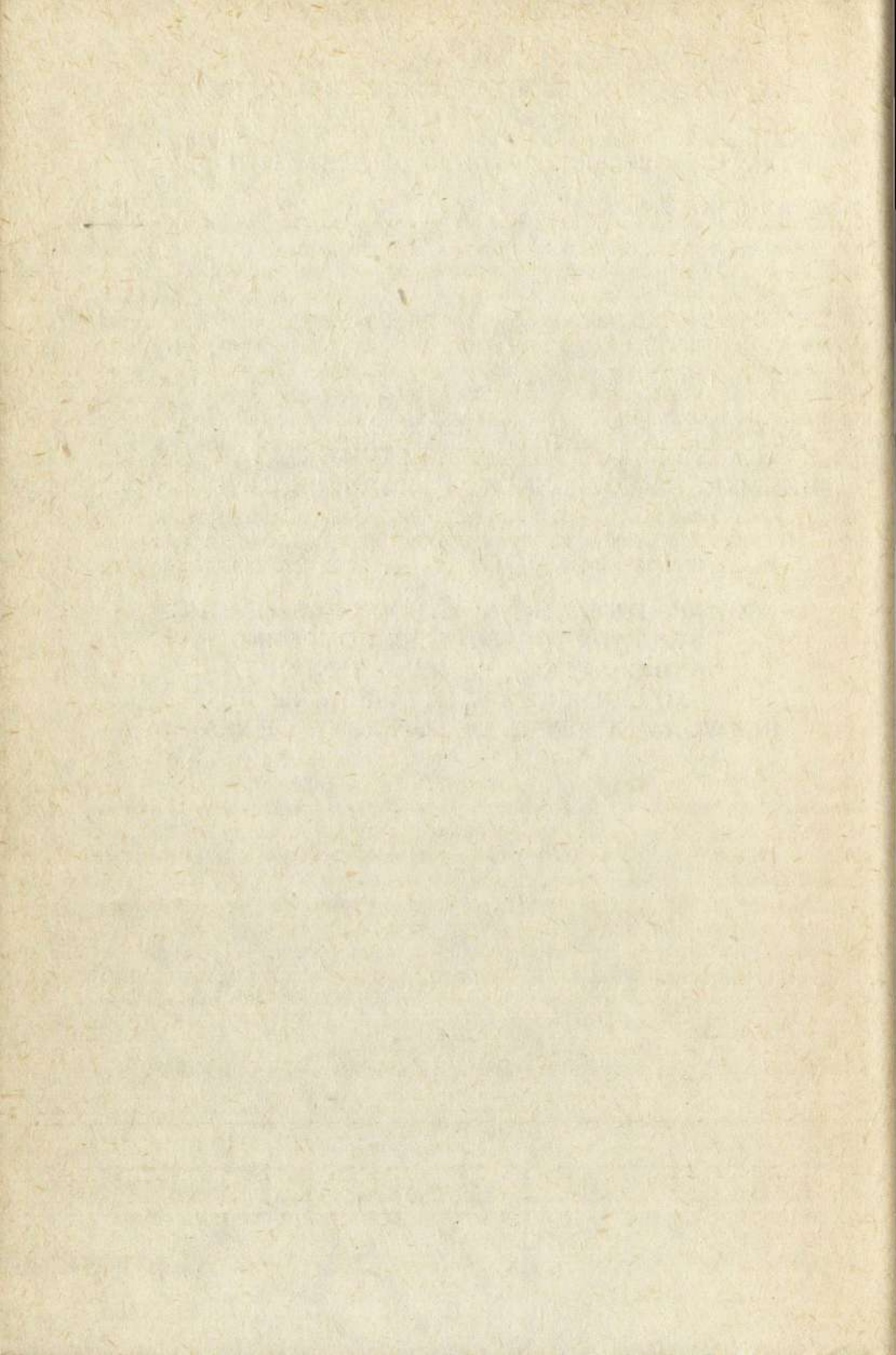
Върбан Вѣтов

ПРИНОС КЪМ ИЗСЛЕДВАНЕ НА СИНТАКСИСА
НА СЛОЖНОТО ИЗРЕЧЕНИЕ И ЧУЖДАТА РЕЧ
В ЕЗИКА НА СОФРОНИЕВИ РЪКОПИСНИ СЪЧИНЕНИЯ

Varban Vutov

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF SYNTACTIC
STRUCTURE OF COMPLEX COMPOUND
AND COMPLEX-COMPOUND SENTENCES
AND SENTENCES WITH DIRECT SPEECH
IN TWO MANUSCRIPTS OF SOPHRONY OF VRATZA

София, 1987

В историята на новобългарския книжовен език ролята на Софроний Врачански като езиков строител нееднократно е привличала вниманието на езиковедите¹, което позволява по достойнство да се оцени приносът му за изграждане на националния книжовен език. Особено много за това допринесе монографичното изследване на К. Ничева върху езика на единственото отпечатано Софрониево произведение — „Неделника“ (1806 г.), оказало определено въздействие върху книжовноезиковата практика у нас през първите няколко десетилетия на XIX в. Успешният опит на К. Ничева да се проследи проявлението на някои от най-съществените езикови черти на „Неделника“ в другите съчинения на Софроний² показва, че ръкописните произведения могат твърде много да уплътнят знанията ни не само за Софрониевия език, но и за общото състояние на книжовноезиковата практика в края на XVIII и началото на XIX в. За съжаление и до днес те си остават езиково почти непроучени.

Предлаганото изследване е направено въз основа на синтактичен материал от езика на две ръкописни Софрониеви съчинения — преводната повест „Митология Синтипа Философа“ от „Втори Видински сборник“ (1802 г.) и оригиналната му житиеписна творба „Житие и страдание грешнаго Софрония“ (1805 г.). Езиково те не са повлияни пряко от черковнославянски първоизточник, поради което във възможно най-чист вид представят езика на Софроний през втория и третия период на неговата книжовноезикова дейност — врачанско-видинския и букурещкия. Този факт обаче не изключва възможността от книжовни въздействия, защото езикът на Софроний се формира в значителна степен под влиянието на традиционната среднобългарска и черковнославянска книжнина.

Анализът на синтактичните факти в езика на Софрониевите ръкописни творби дава възможност да се представят важни за историята на новобългарския книжовен език данни. Те говорят не само за състоянието на книжовната синтактична система в ранния период на нейното изграждане, но и хвърлят светлина върху самите градивни процеси, върху посоките, в които те се насочват и протичат в началото на XIX в.

Както и в другите равнища на Софрониевия книжовен език, така и в синтаксиса му властвуват формите, духът и енергията на живата новобългарска народна реч. За книжовното им обработване Софроний в различна степен използва и примера на дамаскините, учи се от езика на традиционната среднобългарска книжнина и от черковнославянските книжовни образци. При това вярно доловеният дух на езиковото строителство в условията на разгръщащите се национал-

ни възродителни процеси и силно развитият му езиков усет го насочват към възприемане на такива практически решения, които разширяват, обогатяват и развиват свойствените на народния синтаксис средства и възможности, а не им противостоят. Ето защо синтаксичните форми в езика му, които в редица случаи са все още недостатъчно обработени, тромави, недоустановени, не стоят встрани от утвърдените по-късно в книжовния ни език, а ги представят почти изцяло ако не напълно в сегашния им вид, то поне в едно по-първично тяхно състояние. В този смисъл синтаксисът на Софрониевия език има свое място и роля в книжовноезиковото строителство, затова неговото изследване е от важно значение за историята на книжовния ни език.

Сложното изречение в различните му типови и видове разновидности, с които Софроний широко и свободно си служи, макар и да има всички особености на една тепърва формираща се книжовна система, напълно потвърждава констатацията на К. Ничева, „че по строежа си сложните изречения са много близки до съвременния български книжовен език и особено до разговорната форма на книжовния език“³.

1. Сложни съчинени изречения

Както и в „Неделника“⁴, така и в двете разглеждани тук произведения сложните съчинени изречения с безсъюзно свързване рядко се използват, особено в езика на „Митологията“⁴. Ето някои примери за такива изречения от езика на „Житието“⁵: *ѿ една страна войскѧ минѡваше конѧцы ѡмахми, ѿ друга страна длѡжници ма не ѡставѡха ѡскаха си парѡте хѡдѡша да ма затѡдрѧт 355, Ефѡнди ѡд трѡбѡ да ги раздѡла, ѡнѡ тѡкмо да ги афорѡса, тѡ сама хѡче да побѡгне ѿ негѡ 357а.*

По същество близки до безсъюзните са сложните съчинени изречения с традиционна т. нар. библейска употреба на съюз *и*, при която клистиките се държат като при абсолютно начало на изречението, напр.: *И царѡ призѡвѧ близѡ сна свѡдегѡ, и прегѧрна го рѧдостно и цѡлна го, и са гѡлма рѧдост ѡчѡна да го пѡта да ма двѡма М 13, . . . а азѡ го оузѡма^х, и тѡрѡхѡ му ква^т и оумѡсахѡ го и направѡхѡ го хлѡбѡ, и тѡдѡта слѡзѧ дохѡждаше и квѡваше гѡ ѿ менѡ . . . М 21а.*

Съюзно свързаните сложни изречения се отличават с несложен и сравнително немного разнообразен строеж, което е характерно за синтаксиса на народния език. За синтаксична връзка между съставлящите ги прости изречения се използват преди всичко съюзи, характерни за народния синтаксис.

1.1. Сложни съединителни изречения. Синтактичната връзка между простите изречения се осъществява от съюзи **и**, **и — и**, **и то**, **та**, **ни — ни**, **ни то** — **ни то**, **не токмо** — **ами** (но и).

Съюзът **и** е най-обичайното съединително средство, но значителна част от употребите му имат оправдание само като следване на една чисто писмена традиция. В същинска съюзна функция **и** свързва изречения, с които се изразяват действия в различни отношения — едновременност, последователност, причинно-следственост, съпоставителност. Примери: . . . *а дное дете оузе карницата и изсына оръсв и захарв, и тври перств оу карницата, и верза ѿ пакъ и положй ѿ на днова мѣсто гдето ѿ жената встѣви* М 25а, *и гледа дѣвдойката катѣ ламѣ, и хоратй и говѣри саѣ дрвгий ламй дѣмаше и* М 24а, *и възждй са ѿ своѣ вилѣт и хѣдѣше ѿ мѣсто на мѣсто, и трѣдѣше са и питаше да са назчы товѣ щѣ днь хѣчеше* М 43а; . . . *тѣмо съдѣх пѣт шесѣ днй и оучйнихме рожѣство Хво* Ж 360, *и гледахме кадйни и хрѣтѣанскй женѣ всѣкаѣ нѣси саѣ себѣ изрѣднѣмъ вѣщи свѣде и плѣчаѣ и бѣгаѣ камѣтѣ тѣрската крѣпкаѣ махала* Ж 360 а, *викна на нѣго пашѣта и собѣриха го дѣлз оу затвѣрка* Ж 354.

Съюзът **и то** има присъединително значение: *Тѣй едѣмъ едйнь свѣнь си спечѣлиль, и тоѣ саѣ тѣлкова мѣлба на бѣа* М 29, *Не пѣщаше ма нйгде да са прохѣдѣ, тѣкмо оу ѣркава и то саѣ нѣкогѣ свѣценника* Ж 362.

Съюзът **та**, твърде характерен за народния език, има засилена употреба, като освен последователност често изразява и причинно-следственост: *и видохъ та съднахъ ѿгѣрѣ* М 36 а, *Имаше ѣрю едйнь члѣвкъ, та са заклѣ, на еднѣ мѣсто да не съдй . . .* М 43а, *прйде нѣкой члѣвкъ на йме Милошь та ме позовѣ зараѣ еднѣ бѣрзаѣ работѣ* Ж 357, *нй слѣгѣваме по двѣдесѣт годйни, та не мѣжй да са оудостой да прѣемни архерѣѣство . . .* Ж 358.

Съставният съюз **не токмо — ами** (но и) подобно на неговия съвременен наследник — съюзът **не само — но и** — има и съотносително значение⁶. Примери: *и не тѣкмо да бѣдѣт половйната мѣ-*

жески, и половината жѣнскій, **амѣ** да ѣма вънѣре и бѣльчерничер-
веновидны М 61, *Алѣ тогѣва менѣ не тѣкмо како чи ще ма по-*
срамѣ, амѣ ще хѣче и на смѣрть да ма предадѣ М 41а, *Амѣ ако*
хѣче дныѣ тоѣ говиць да поѣщи ѡ тебѣ бѣлхи тѣѣ панѣца пѣлна,
алѣ и не тѣкмо половинатъ мъжески, и половинатъ жѣнскій; и не
тѣкмо жалтѣкави и чернѣкави, но и рѣсобѣльчерночервеновидны
М 59—59а.

С двойните съюзи **ни**—**ни**, **нитѣ**—**нитѣ** Софроний си служи
сравнително нерядко, но предимно за засилено или последователно
отричане. В рѣлята на съчинителна връзка в състава на сложното
съчинено съединително изречение те по-рядко се появяват, като вна-
сят отсянка на съотнасяне. Примери: . . . *нитѣ е ѡрѣ себѣпъ за то-*
вѣ, нитѣ е Сунтѣпа оучѣтель М 50 а, *не мѣжаъ ни да четѣ нѣ-*
що ни мѣлба да стѣрдѣ Ж 361, . . . *нитѣ с'мѣ оузѣлъ еднѣ парѣ,*
нитѣ с'мѣ дѣлъ мѣра, ни фѣйдѣ за тѣѣ парѣ Ж 362а.

Отбелязаната от Р. Цойнска възможност за еднократна употре-
ба, когато първото изречение е отрицателно⁷, е позната и на Софро-
ниевия език: *алѣ нѣкакво сметѣние не стѣри, нитѣ го нѣкой ѡ*
торговциѣте оусѣти М 38—38а. По същество в тези случаи се реал-
лизира засилено отрицание в конструкция не . . . нито, характерна
за новобългарския синтаксис.

1.2. Сложни съотносителни изречения. За синтактич-
на връзка между частите им служат съюзите **или**, **или**—**или**, **ли**—
или, **далѣ**—**или**. Примери: . . . *когѣ щѣлъ да ѣадѣ, или да тѣѣ* . . .
М 21, *или да работѣ тѣѣ нѣва катѣ понапрѣдѣ, или да ѣ възвѣр-*
ни намѣ М 17а, . . . *далѣ ѣстина товѣ, или прѣведно, или не е прѣ-*
ведно М 25, *Видѣ ли нѣщо женѣта мѣѣ да дѣма сѣѣ нѣкого, или*
да стѣри нѣщо М 18а; . . . *или ма не сползѣи, или на мѣне не*
фѣрли Ж 357а, . . . *хѣчеш ли да бѣдеш или не хѣчеш* Ж 358.

В сравнение с останалите два вида съчинителни изречения съ-
относителните имат по-рядка употреба.

1.3. Сложни противоположни изречения. За синтак-
тична връзка между техните части служат съюзите **а**, **ала**, **амѣ**, **амѣ**,
но, **обѣче**, **хемѣ**.

Съюзът **а** е един от най-използуваните в езика на Софроний. С
него се изразяват отношения на противопоставяне или съпоставяне—
обикновено между втората и първата съставка на сложното съчине-
но изречение, напр.: *азѣ по ѣстество жѣнское бѣѣ дѣвѣйка, а тѣѣ*

си сегі женѧ непрѧздна кѧрмѧста М 27а, . . . и даде кѧрницата
вѧрзана на мъжа своегѡ, а тѧ ѡиде да донесе гѧрне М 25; Свѧ-
тѧнѧ Вербѧшкѧй положѧ едногѡ аѧнина а велѧто гѡ не ще Ж
354а, и тѧкмо свое дѧте глѧдаше, а менѧ все ѡритваше Ж 353.

По-рядко съюзът а съпоставя първата съставка на сложното
съчинено изречение на втората, която може да бъде отрицателно из-
речение: **А да ма оучѧни тѧковѧй сра^м не са надѧха^х нѧкакѧ** М 15.

Съотнасяното изречение може да бъде елиптично или съотнася-
нето да бъде към елиптично изречение, напр.: . . . бѧше са^с еднѧто
ѧко кривоглѧдѧ, а са^с дрѧгото слѧль М 60а, Кѧй продѧде тѧ двѧ-
цы; И азѧ рѧко^х Ислѧмѧ агѧ, а ха^х Влѧсѧ ги оузе Ж 356.

Срещат се и неоправдани употреби на съюза в началото на глав-
но изречение в състава на сложно съставно като: . . . и когѧ приде
жѧтва да жѧнат ѧлциите жѧто, а гѧлѧбите хѧдѧтъ слѧдѧ жа-
тѧръите М 39а, А аслѧна са оубѧ ѡ крѧдника кѧко да е ноще-
вардѧтелнѧй дѧмо^н, и кѧтѧ сосѧдна онѧй, а тѧй бѧрзо побѧгна М 38а.

Съюзът амѧ липсва в езика на „Неделника“⁸ и в Паисиевата
история⁹, но е познат на Софроний като синтактично средство в
„Митологията“, макар и само в две употреби. В единия случай с
него се противопоставя втората част на сложното съчинено изрече-
ние на първата: и ѡ мнѧго скѧрбѧ ще и да оумрѧшь, амѧ коѧ пѧл-
за тебѧ тогѧва 34 а. В другия случай въведеното с него изречение
се противопоставя на предходни мисли: Азѧ да се преобразѧ намѧс-
то тебѧ женѧ да бѧда, и да тѧ чака^м четѧри мѧци докѧ си со-
верши^ш свѧдѧт. Амѧ пѧрво се закленѧ са^с клѧтва . . . 27.

Със съюза ами, проникнал в народния език от грѧцки¹⁰, Софро-
ний си служи тѧрде често. Примери: Алѧ сѧнѧ мѧ не дѧмаше нѧ-
какѧ нѧщо на оѧца своегѡ, амѧ стоѧше и молѧше М 13, . . . алѧ
не можѧ да го нѧйде, амѧ нѧйде дрѧгѧй мома^х намѧсто него М
31; По това пѧслѧ не сѧдѧ^х мирѧ^н амѧ кѧпи^х двѧ хѧжи блѧзѧ
при ѧѧрква^т Ж 355.

Тѧрде характерни са употребите му като частица при оформяне-
то на въпросителни или възклицателни изречения, на това обрѧща
внимание и К. Ничева¹¹. Примери: Амѧ скажѧ ми по коѧ причи-

на тѣлкова време молчи" М 14а, *Амѣ да не ѡбѣкни нѣкакъ то-
гѡ' млѣдаго . . .* М 29; *Амѣ що потѣглих оу затѡркаѣ . . .* Ж 355.

Съюзна връзка *алѣ*, в която са се слели стб. *алн* и гр. *ἀλλά*, е най-предпочитаното синтактично средство, когато трябва да се изрази противопоставяне или съотнасяне в рамките на сложното съчинено изречение. Същият факт отбелязва и К. Ничева¹², докато в езика на Й. Кърчовски той е слабо застъпен¹³. Само в „Митологията“ съюзът е употребен повече от 100 пъти. Обикновено втората част се противопоставя на първата: *И вѡйните тражиха всадѣ съ тѣцѣнемъ алѣ гѡ не найдѡха* М 13а, *И пѡсле горчѣво ще са раскаѣмъ, алѣ нѣкоѡ пѡлза нѣпоконъ* М 29; *Имахъ азъ мѣло парѣ алѣ кѡпи хъ дѡма стрѣнаго . . .* Ж 353а, *повдѣгна са еди" кадинскѣй вѣкѣ нѣсакъ, алѣ кѡй ги слѣшаше* Ж 360а.

Примерите, в които противопоставянето има обратна посока, са по-редки: *Алѣ да мѡ вѣдѣтъ срѣцето жѣва, не мѡжимъ претерпѣ това нѣкакъ* М 64а.

Противопоставянето с *ала* може да се реализира не в рамките на сложното съчинено изречение, а в един по-обширен текст. В такива случаи изречението започва с *ала* като смислово се съпоставя или противопоставя на мисли, развити преди това — напр. в началото на нов абзац: *Алѣ тѡй цѣрь ѣмаше седмъ фѣлософы и . . .* М 15а, *Алѣ тѡѡ понирлѣваѡ и слонравнаѡ женѣ прѣмна тѡѡ цѣрева дѡма, и не хѡчеше вѣче да фѣрли себѣ си на дѣнь* М 42.

Синтактичната неустановеност и книжовната недообработеност на синтаксиса намират проявление в неточното и непривично използване на съюза. Понякога от гледище на съвременната синтактична норма той е неправилно употребен за въвеждане на изречения, без да изразява противопоставяне. В такива случаи се получават удвоения на съюза, в които само втората употреба днес не се представя като оправдана, напр. *Алѣ оу единый дѣнь пакъ излѣзе на пазаѣ да кѡпи ѡ тоѡ хлѣбъ, алѣ не найде ѡ него* М 21, *Алѣ дный царскѣй мѡдрѣйший фѣлсофъ и совѣтникъ знѡше на тѡѡ клѡденѣ естествоѣ, алѣ не хѡчеше нѣкоѡ да скаѣжи* М 26а. Очевидно е обаче, че такива употреби не са излизали вън от тогавашната синтактична норма. В други случаи съюзът има присъединително значение, което очевидно му е чуждо: *Почтѡ да ѣмашъ и стѡ сынове, пакъ не е подѡбно ни единого да оубѣишь ѡ нихъ, алѣ по вѣше и безъ грѣшка* М 20а.

Съюзът **но** се среща значително по-рядко от **ала** и заедно със съюза **обаче** може да се отнесе към книжовните средства в Софрониевия синтаксис¹⁴. Приема се, че той изразява по-силно противопоставяне¹⁵, но у Софроний това не проличава. Примери: *Мъжъ мой, нидѣи ѳъва всѣте женѣ; но токмо слыте женѣ ѳъвай* М 44а, и *като се вжених разнесох ги, но имах надежда на занаятъ мой* Ж 353а.

С по-голямо основание може да се говори за по-видима проява на ограничително значение, което се проявява както в сложното съчинено, така и когато съюзът **но** стои в началото на изречението: *Но молим те са^с колѣнопреклонѣние . . .* М 17а, *Но потребно е мене подобре да си оучиня сама себѣ смѣръ са^с моа рѣка . . .*

М 41 а: *Ала бгъ стий въздаде ми праведно по дѣло^м моим^м, но това послѣди хощемъ да скажимъ* Ж 354а.

В отделни примери може да се говори и за изразяване на присъединително значение: . . . *не смѣлше никакъ да ѣди да спи при жената своя, нито накова рѣчь да и провѣма зара^х тѣа работа, но встана тѣа работа по^х молчанѣ* 17.

Старобългарският съюз **обаче**, чиято употреба през Възраждането се възстановява¹⁶, се среща само веднъж. Чрез него въведеното изречение се противопоставя на преходното: *Имам обаче една скорбь и бою са^х в бгѣ да ма не съди* Ж 362а. Съюзът рядко се открива и в езика на „Неделника“¹⁷, а Й. Кърчовски изобщо не го използва¹⁸. Все пак имаме основания да мислим, че именно в езика на Софроний съюзът **обаче** прави едни от първите си заявки за участие в синтаксиса на новия книжовен език.

Накрая трябва да отбележим и еднократната употреба на съюз **хемъ** в съчетание със съюз **и** — **хемъ и**: *Не встави^х нищо да не бѣхъ навчиль сна твоего, хем и не е възможно да најдешъ помѣдрѣйшаго, или пословеснѣйшаго в сна своего на всѣ ца^с твое твоѣ* 52. Днес в книжовия език съюзът има съединително значение¹⁹, но у Софроний той повече има характер на противопоставителен.

2. Сложни съставни изречения

Подчинителните връзки и отношения в сложното съставно изречение Софроний винаги изразява с помощта на съюзни средства — същински подчинителни съюзи или съюзни думи, в основната си част присъщи на народния език.

2.1. Подчинени определителни изречения. Много често използвани, те имат изцяло новобългарски строеж и словоред. Въвеждат се със съюзни връзки от народен тип — с подчини-

телни съюзи да, та; с въпросителни местоимения и наречия **що**, **како**, **защо**; с относителни местоимения и наречия **щото**, **когато**, **каквото**, **гдето**.

Както отбелязва К. Ничев²⁰, най-обичайни за Софрониевия синтаксис са подчинените определителни изречения със съюзна връзка **що** Същото е при Пانسий²¹ и у Й. Кърчовски²².

В повечето случаи съюзната връзка **що** стои непосредствено след поясняваната дума с предметно значение от главното изречение, напр.: *Члвкъ нѣкой ѿмаше една птица, що двмаше члѣчкѣй ѿзвѣкъ . . .* М 18, *ѿмаше едина царь що много любѣше жени* М 16, *Ала та ѿ нѣва що ми ѿ дѣдоха, работихъ ѿ . . .* М 17а; *А она ѿ глѣба що ѿ оуздѣ ѿ нѣгѣ назадь, пакъ ѿ оуздѣ ѿ мене все равно* Ж 356а, *и ѿ оць мѣи по ѿль дръгдѣ жѣнѣ, що беше люта и завистлива* Ж 353.

Когато определяната дума в главното изречение е показателното местоимение **това**, подчиненото определително изречение с връзка **що** стои на първа позиция: *Що ми ѿ драго това ца ти дамъ* М 11а, *що имъ на думъ не приде, това не сторѣха* Ж 354а

Изискването за непосредствена близост на определителното изречение до поясняваната дума в главното невинаги се спазва от Софроний, а това води до синтактични неправилности, до смислова неяснота или до двусмислица, напр. *Чѣ бабата това що беше приѣла торгѣвца тогдѣ оу дѣмъ свѣи . . .* М 58, *тоѣ дѣнь набѣ на коль едного оурѣка намѣсто менѣ, що беше днь оубѣйца* Ж 356а, *и сказѣша, како дойше на село Браница до: 400: пандѣры пазѣвѣнски, що е едина чаѣ блѣзѣ то село до Коинлѣри . . .* Ж 358а. Основателно такива случаи в езика на „Неделника“ К. Ничева обяснява с необработеността на синтаксиса в тогавашната книжовна практика и с недостатъчното умение на автора да си служи с книжовно нестабилизираните синтактични модели²³. Склонни сме да приемем това обяснение и за случаите на еднообразна многократна употреба на съюза в примери като: *Завѣдамъ та при една млада, оу една хѣжа що е оукраѣена и нагдѣвина, що свѣи тамо една красна и предобра невѣста що росѣ капѣ ѿ лицѣто ѿ и ѿ оустѣте и . . .* М 31, *Члвкъ нѣкой ѿмаше една птица, що двмаше члѣчкѣй ѿзвѣкъ,*

що са назована папагалонь М 18, . . . фатиха ны тамо що вяр-
даха таничарите и каха да оубласть на^с Ж 353.

Със съюзна връзка *щото* са въведени малко подчинени опре-
делителни изречения — всички от „Митологията“, напр.: . . . но вса

щото дъма за всаго лоджъ нахождамь М 19 а, *Заради това и азъ*

оучинихъ тебъ това щотъ патъ М 46 а. Изречения с такава съюз-
на връзка в „Неделника“ не са посочени²⁴, докато Кърчовски ги из-
ползува²⁵. През Възраждането те имат място в книжовния синтак-
сис като тип, присъщ на народния език, но днес са вече архаични²⁶.

Подчинени определителни изречения, свързани с главното посред-
ством съюз да, се срещат в езика и на двете творби: . . . сбди

тамо една квасна и предобра невста . . . и са^с една прилика
да спи^м са^с нѣа М 31, . . . *да ти дамъ позволение да слъжи^м лѣ*

тврѣа Ж 355 а, *не дава мз позволение да оузме втора женѣ* Ж

357, *имахъ намѣрене да постигна на епѣкта мѣа на рождество*

Хво Ж 358. Има ги в „Неделника“ и у Й. Кърчовски²⁷. По тип те

са новобългарски, но са получени по книжовен път от стари кни-
жовни образци с инфинитив. За това говори и характерът на пояс-
няваното съществително, което има отвлечено значение. Така че
Софроний има заслуги за тяхното въвеждане и разпространяване в
книжовната практика.

Сравнително широка употреба имат определителните изречения,
които се свързват с помощта на относителното наречие *гдето*: и

занесе ъ оу таа оудаа гдето спи М 19, и *положи ъ на днова*

мѣсто гдето ъ женѣта встави М 25 а, и *наидѣ онде прозорче*

гдето влѣзаше одна ласица М 63 а. В „Неделника“ такива изре-

чения имат за съюзна връзка наречие без частица *-то -где*²⁸. Харак-
терни за народния синтаксис, те могат да се срещнат и в съвре-
менната книжовна практика.

По-малобройни са определителните изречения, въведени с отно-
сителното местоимение *каквото*: и *бабата мз скѣза вса таа ра-*

бота какво^т бы ѿперве^н и докрай М 55, *пдслѣ ще ти дамъ*

ѿвѣтъ какво^т ти прилика М 63, и *сказѣ имъ потѣнко вса какво-*

то стѣна М 17.

С другите съюзни връзки — *коато*, *защо*, *та*, които са харак-

терни за народния синтаксис, има съвсем малко примери: и *са^с коа-*

² Трудове на ВТУ, XXII, кн. 2

то ѿдѣжда бѣше ѿблѣче" тогдѣшній архіерѣа кѣ Гедѣвнѣ на Кѣтел катѣ ма мротонѣса на сѣценство, оу тѣма ѿдѣжда ѿблѣ-
кѣша мѣне Ж 358, И оѣцѣ и брѣтѣма ема размѣха себѣнз зѣщо са
ѿдѣлѣи онѣ ѿ нѣма М 17 а, Имаше едѣнѣ кожаха^р, та мыѣше кѣжи
на рѣката М 20.

Със старія книжовен съюз како 'че' подчинени определителни изречения се срещат рядко. Ето такива примери: Приѣде вѣсть ка-
ко са престѣвилѣ оѣцѣ мѣи на Приградѣ Ж 353, . . . да и дадѣ ѿбѣ-
щѣние са^с клѣтва како не щѣ да са смѣси нѣгде пово" . . . М 29 а.

Почти всички съюзни думи, с които си служи Софроний за въ-
вежане на подчинени определителни изречения, са неизменяеми. Съ-
що такава е положението и при Й. Кърчовски²⁹.

2.2. Подчинени подложни изречения. Те значително по-
рядко се срещат в сравнение с определителните, но като тях по-
строжеж в основната си част са типично народни. Синтактичната им
връзка с главното изречение се осъществява посредством местои-
мения кой, що; наречия щотѣ, почто, како; съюз да.

Подложните изречения, въведени с подчинителни връзки кой,
що, щотѣ, стоят пред главното изречение: Кѣи мѣжѣ тиешѣ ѿ
тѣма водѣ, тѣи ча^с са преобразѣваше и стѣнваше женѣ М 26 а,
И ѿ двѣица ны кѣи на^вѣи да повелѣи на онаго . . . М 57 а, Кѣи
стѣри тѣково глѣ тѣкѣ хѣче да пѣти М 65, . . . а щѣ е мѣне не-
мѣщно не е възмѣжно до ти дѣмѣ М 11 а, . . . амѣи що имаше
са^с мѣне чѣвци ѿидѣоха напредѣ М 27, . . . щѣто дѣма лѣжѣ е
М 19 а.

Подложните изречения с останалите съюзни връзки заемат място
след главното изречение, което е безлично.

Примери с да: Тогѣва е възмѣжно тебѣ да са на^вчи^и жѣнски-
те майсторѣи М 43 а, ѿ црю правѣдно е, да ѿ са ѿрѣжатѣ рѣцѣте и
нозѣте, и да са фѣрли вѣнѣ М 63; Попредѣи не бы възмѣжно да
пѣидѣ на оучѣние Ж 353, Деспѣти не е възмѣжно да приде^и сегѣи оу
Плѣве" Ж 358 а.

Примери с почтѣ и како: Да бѣде зѣнѣно на твоѣ держѣвѣ црю
почто ѿ премѣдрите майсторѣи не ѿстѣви^х нищо. . . М 52, Видѣи

са *в црю*, *почтѡ оучитель даде на сѣна твоєгѡ накой трѣва бѣме*
 ... М 13а, и мнѣ ми са *како* ^т *ѡ това бѣме вѣрза са гзыкъ на*

това дѣте М 13 а. Съюзните връзки са по тип книжовни, дошли са в езика на Софроний от дотогавашната традиционна книжовна практика. Със съюзна връзка *почтѡ* подчинени подложни изречения в „Неделника“ примери не са посочени³⁰.

2.3. Подчинени сказуемноопределителни изречения. И те са малка група. С главното изречение се свързват посредством съюзни връзки *како*, *чи*, *да*, *катѡ да*, *каквѡто*, но се предпочита връзка *како*.

Примери с *како*: *и да са показишь како са гнѣвъ сердито* *ѳѡва*^ш *менѣ* М 22а, *и тѣе совѣтницы и философы лѣжа тѣ* *и показва*^т *са како много вѣрда*^т *сына твоєгѡ* М 25, *и сторѣ са како е оумрѣла* М 64. Отнасящи се към допълнението: *и позна го како е царския персте*^н М 17, *И женѣта го развѣмѣ, како е бевзѣмень и лѣдѣ е* М 44 а.

Примери с *чи*: *и ще найдеш мѣжа ей чи сѣдѣ на двѣкѣно свое* М 35, *И азѣ катѡ го видѣхъ, чи са давѣше ѡ нѣдѣ*, *оубо*^а *са да не оумре* М 47.

Примери с *да*: *и не видѣ*^а *го да ѣдѣ на трапѣзата* М 44, *ща ги оучинѣ пакъ да оучинѣ*^т *любовъ мѣждѣ себѣ* М 36 а.

Пример с *катѡ да*: *И тѡдѣ скорѡбъ да вѣрзва*^ш *мнѣ ми са и види ми са катѡ да е мѡдѣ* М 35а.

Пример с *каквѡто*: *и прѣтѣха ма вртѣците да ми дадѣшь и трѣте кесѣи, каквѣто са запѣчатаны* М 53 а.

2.4. Подчинени допълнителни изречения. Те са широко застъпени в синтаксиса на Софрониевите творби. Подчинителните им връзки с главното изречение се изразяват с твърде разнообразни средства, по-голямата част от които са присъщи на народния синтаксис и се използват двѣс в книжовния език.

Основната особеност, която посочва и К. Ничева като характерна за синтаксиса на „Неделника“³¹, е употреба на подчинителни съюзи омоними *како*₁ 'че', и *како*₂ 'как'. Получен от ср. р. на старобългарското въпросително местоимение *какъ*, съюз *како*₁ е познат на Панаевия синтаксис³² и на някои дамаскини, откъдето навярно го е усвоил и Софроний³³ за въвеждане на подчинени допълнителни изречения със съобщителен характер. Съюзната дума *како*₂ 'как' е по същество старобългарското въпросително наречие *како*, с което се въвеждат въпросителни допълнителни изречения — практикувано и в дотогавашната традиционна среднобългарска книжнина.

2.4.1. Съобщителните допълнителни изречения се въвеждат освен с *како*₁ 'че' и със съюзи *да*, *та*, *чи*, с наречията *що*, *почто*, *каквото*.

Примери с *како*₁ 'че': *Сегѣ это истина познахъ, како си почнакомъ нзжда* М 14а, *чвхъ дщи мѡа, како тѡ биль мвжъ твоѣ* М 35 а, *чвѡхъ црю како си повелѡль да оубыешь сна своего*, М 20 а; *Знаѡхъ како е Сербезъ вѡвлѡ тамо* Ж 356 а, *Знаѡ рѣкоѡ како продаде касѡпъ баши на двѡйца челѣпы иище двицы* Ж 356, и *мнѡша како с'мь го азъ скрѣль* Ж 353 а.

Примери с *да*: и *рѣкохъ ѣ да ѡ оупечѣ* М 46, *вѡбѡщаваѡ да го дадеѡ* М 11 а, ... *мв бѣше рѣкль... да не излѡзи глаѣ из' неговыѣ оуста* М 14 а; *И намыслиѡ да вѡстѡвѡ и дѡмъ и жѣнѡ да пойдѡ дѡлз по селѡта* Ж 353 а, и *повелѣ свѡдѡ да мѡ бѣль на фѡланга* Ж 353 а.

Срещат се и случаи с разположение на подчиненото допълнително *да*-изречение пред главното, напр.: *Да вѡстѡна на Плѣвеѡ междѡ карѡалиите сѡмь не бѣва, да пойдѡ на Враца не смѣѡ* Ж 361.

Ж В езика на „Неделника“ К. Ничева не отбелязва употреба на допълнителни изречения с връзка старото книжовно наречие *почто* в значение 'че', но в „Митологията“ те се използват: *О црю, азъ чѡам, почто много лѡкѡвство имаѣ женѣите... М 22, в члвче, истина дѡмаѡ, почто аслѡнъ извѣстно влѣзе оу нѡвата... М 18, .. и вѡбѡща са, почто за шеѣ мѣцы ѡа предаде на црѡ сына мв наоученъ и испедеѡано на всѡ фѡлософѣйскаѡ мѡдростъ* М 11 а.

Примери с *що*: и *що хѡчеѡ* и *що арѣсаѡ да ти дѡмъ ѡ него еднѡ пѡница пѡлна* М 57, *що ми ищиѡ азъ да ти дѡмъ* М 30: *Що бѡхъ собрѡль ѡ врачанска кадилѡкъ парѣ похѡрчиѣ ги* Ж 358, ... *да собирѣѡ що имаше да оузѣма онъ парѣ ѡ касѡпите* Ж 353.

Примери с *чи*: ... и *като видѣ чи го не има: тогѡва са варна* М 23 , а *оу едѣнъ деѡ видѣ свѡнѡта едного маймѡвна чи възлѣзе на смѡкѣнѡта* М 33, ... *чю цѡрѡ чи рѣче* М 11 а.

Новобългарските *че*-изречения, основен вид подчинени допълнителни изречения в съвремения книжовен език, още през Възраждането решително изместват старите книжовни образци с *како* и *почто*

тò. В езика на дамаскините допълнителните изречения с че са сравнително добре застъпени, но Софрониевият език ги представя в ранния етап, когато те все още книжовно се обработват и отстояват правото си на книжовно синтактично средство в изгражданя национален книжовен език.

Със съюз **та** понякога Софроний въвежда изречения, които могат да се определят като подчинени допълнителни, напр. *оу едѣнь дѣнь прилзчи са та видѣ една женѣ много красна* М 16, и *науучиль ѿ бѣше та мѣ вѣрдѣше оу дѣмь стѣката* М 18, и *стѣрих го та продѣма* М 15, и *тѣй ча повелѣ та мѣ фѣрлиха саѣ очи на зем лѣта* Ж 356.

Примери с **каквѣто**: *и женѣта стѣри каквѣто е заповѣда мѣжь ей* М 44а, и *тѣкѣ оучѣни днѣмь кѣрвѣри^н какво^т го навчи днѣмь женѣ* М 22а.

2.4.2. Въпросителните допълнителни изречения са свързани с главното посредством въпросителни местоимения и наречия **како**, **кой**, **каковъ**, **кѣлко**, **що**, **зѣщо**, **где**, **ѿгдѣ**, **камо** и въпросителни частици **дали**, **ли**, **аѣ**.

Примери с **кой**: *не знѣмѣше нѣкакѣ кои са тѣмь палѣти* М 66а
... мѣтлакѣ да оузнѣй за кой себѣнь скорбѣ бѣбата тѣлко^т М 54а
не имаше кой да мѣ глѣда Ж 353а, и *не имаше кой да мѣ вѣдѣне* Ж 357.

Понякога такава изречение застава пред главното: *кѣй ги ѿ продѣль, кѣй ги ѿ кѣпил днѣ знѣй* Ж 355а.

Примери с **каковъ**: *и сказа имѣ ѿще каквѣ бы товѣ* М 17,
Видѣши ли каквѣ ти добрѣ стѣри женѣта моѣ М 23, ... *да го нѣтамѣ саѣ каквѣва скѣпостъ мѣсѣше тѣмь хлѣбѣ* М 21а, *ала не знѣмѣ за каквѣвѣ кабахѣтъ ми оучѣни днѣ товѣ* М 36; и *азѣ видѣхъ каквѣва е работата* Ж 353а, *ала не знѣмѣмѣ каквѣва е тѣмь войска* Ж 358а.

Въведените с въпросителното местоимение **кѣлко** допълнителни изречения имат характер предимно на косвен въпрос: *ала кѣлко двѣци и по кѣлко ги продѣде не зна^м* Ж 356, *скажи кѣлко двѣци продѣде* Ж 356; *да знѣишь ѿ бѣбо, кѣлко смѣщенѣ стѣна на^м оу дѣмь на^ш зара^а тѣмь дрѣха* М 37а.

Примери със **зѣщо**: *да размѣмѣ зѣщо ви зовѣ пашѣ^т* Ж 354, *ала азѣ са смѣслихъ зѣщо мѣ затвѣриха мѣне тѣмо* Ж 353а.

Примери с **где**, **ѿгдѣ**, **камо**: *и крайно заборѣви^х где ѿ вста-*

ви^x М 37, не зна^m ѿгдѣ са найде тамо М 45, . . . нѣто го зна^m камо ѿйде М 54.

Примери с ли, дали, атѣ: . . . да ѿ пита: има ли прилагное време да ѿди г^eндарѣ^t мѣ да спѣ са^e нѣѿ М 22, а азъ не знаѿ мѣга ли оучѣни смѣиенѣ са^e женѣ М 28а; Многѣ глѣда^x ѿдалѣчь на вербата вициши ли оубѣсиⁿ Ж 357а, и да видѿ дали вѣрди^m онаѿ клѣтва М 12, и всѣѿ нѣщѣ дѣмаше слочѣстнѣй ѡнѣ, атѣ не найдохъ азъ рѣбата на нивѣ^t М 46.

Примери с що: . . . та мѿ не встѣви да видѿ що бы таѿ нѣщѣ М 19, и женѣта мѣ що чѣни и що оуработи ѡнѣ да мѣ скажи М 18.

Твърде характерни са въпросителни допълнителни изречения, въведени със съюзна връзка како₂ 'как': *Ето такѡ ѡ црѣю, чѣшь како на^вви мѣжса своегѡ таѿ женѣ* М 19а, и *сказа имѣ ѡще какѡво бы тоѡ, и мѣжъ еѿ како са вѣварна ѡ нѣѿ, и како промина таѿ работа* М 17, и *виждѣ како е дѣлженѣ царѣ да держѣ и да оуправѣ црѣтво своѣ* М 16а.

Една част от изнесените тук разновидности на подчинените допълнителни изречения по съюзни връзки се откриват и в езика на „Неделника“ — с како₁, како₂, да, чи, шо, кой, защо, дали.

Други, с подчинителни връзки та, почтѡ, каквѡто, какѡвъ, где, ѡгдѣ, камо, ли, атѣ, не са посочени от К. Ничева³⁴. Заслужава да се отбележи, че в езика на разглежданите ръкописни творби Софроний не си служи със старите книжовни съюзни връзки ѿко, еликѣ, конто, макар и рядко, са представени в синтаксиса на „Неделника“³⁵.

В сравнение с езика на Й. Кърчовски Софроний използва по-голямо разнообразие от съюзни връзки за въвеждане на подчинени допълнителни изречения — срещу отбелязаните от Р. Цойнска в езика на Й. Кърчовски 14 такива връзки³⁶ в разглежданите Софрониеви творби стоят 18.

2.5. Подчинени обстоятелствени изречения. Видовото разнообразие на подчинените обстоятелствени изречения според характера на подчинителните връзки и на обстоятелствените отношения в езика на Софроний е твърде богато и представя почти всички разновидности, познати на съвременния книжовен синтаксис.

2.5.1. За време. Подчинените обстоятелствени изречения за време се свързват с главното изречение чрез наречия когѣ, катѡ, доклѣ, како, тѣкѡ катѡ, а също и с фразеологизираното съчетание кой ча^e 'веднага, щом катѡ'. В отличие от „Неделника“, където

Софроний употребява съюзни връзки **кога, когато**⁸⁷, тук той предпочита диалектната форма на наречieto съюз **когѣ**.

Въведените със съюзна връзка **когѣ** подчинени обстоятелствени изречения за време обикновено представят предхождащо действие по отношение на действието в главното изречение: *когѣ быль видѣль оу нѣкоѣ гѣзба нѣщо соче^н оу нѣкоѣ садѣна когѣ щѣль да ѣдѣ, или да пѣй, нѣкакъ ѿ тоѣ не, ѣль нѣто, оукъсваль ...* М 21, *а ты когѣ мѣ види^ш, скажи на мѣжа тогѣ. . .* М 37; . . . *когѣ помѣне агѣта мѣ ѿтѣмо да ги продадѣ* Ж 355а, *и когѣ ме даѣша дѣмаха ми . . .* Ж 355а.

Освен това подчиненото изречение може да пояснява не направо сказуемото в главното, а обстоятелствено пояснение в него, изразено с наречие **тогѣва**: *И когѣ развѣи^ш и оузнѣишь ѣ потѣнко како е ѣстина, тогѣва да оучѣнимъ тѣѣ свѣдъ поправѣ* М 28, *и когѣ совершѣме свѣдбата, тогѣва пакъ да си ѣди при ва^т* М 26а; *Когѣ поѣда на Андрѣополе тогѣва ги ѿнѣщам* Ж 356.

Най-често подчинените обстоятелствени изречения за време се въвеждат със съюзна връзка **катѣ**. В едни случаи те представят действие, предхождащо действието в главното изречение: *И црѣ катѣ чю таковѣ приключѣние, рѣче на мѣжа еѣ* М 17а, *И катѣ оучѣни фѣлѣсофѣ начертѣнѣе рождѣнѣето мѣ, наѣде . . .* М 12а; *и катѣ се ѿжѣних разнѣсо^х ги* Ж 353, *и катѣ мѣ види, ѿкна . . .* Ж 354а, *и катѣ сѣднах тогѣва мѣ совзѣ страхѣ* Ж 357а. В други случаи действието им съвпада по време с действието в главното изречение: *И катѣ стрѣваше тѣѣ смѣшѣние са^т нѣѣ, и ѣныѣ слѣгѣ катѣ беше скрѣтъ, и напрѣсно дофѣѣса на женѣта мѣжѣ еѣ* М 22а, *И азѣ катѣ мѣслѣхъ какѣвъ ѿвѣтъ да пода^м, начѣнаха дѣцѣта да ми говорѣ^т* Ж 358, *и катѣ ѿхѣжда хме до ни^х глѣдаме на еднѣ мѣсто народѣ много* Ж 353.

Доста широко като съюзна връзка е застъпено народното наречие съюз **доклѣ**. Действието в подчиненото изречение, въведено с това наречие съюз, може да предхожда, да съвпада или да следва действието в главното изречение.

Предхождащо действие: *И доклѣ н оувзѣ ѿ ни^х колкото днѣ хѣчеше не ѿстави ги* М 61а, *доклѣ не бѣде той Каллникъ вѣ^лка, тебѣ не е възможно нѣгде да поидѣшь* Ж 362.

Едновременно действие: . . . *доклѣ бы хлѣба тѣплъ оузѣ пепер мнѣго, и насыпа оу хлѣба . . .* М 30, и *держаше ме оу затвѣрка три дни доклѣ извѣдиха мѣло нѣчто ѿще роднѣни мой* Ж 353а.

Следходно действие: *доклѣ разбирѣ^м колѣко стрѣхъ потѣглих-ме* Ж 358а, *Алѣ по прѣжде доклѣ не бѣха са собрѣли онѣмъ дѣлжници да си ищѣ^т стока^т понвдѣши ми роднѣни мои да мѣ ѿженѣ^т* Ж 353а.

Въпреки широката им представеност през Възраждането, изреченията с връзка **доклѣ** в книжовния език днес са допустими само като стилистични варианти на подчинените обстоятелствени изречения за време със съюзна връзка **докогато**³⁸.

По-рядко се срещат обстоятелствените изречения със съюзна връзка **како** в значение 'откакто'. Представените в тях действия са предходни: *Ето бѣе тѣлкова дни има како тѣ кани^м за архирѣа, а ты не хѣче^м* Ж 358, *Ефѣнди три дни естъ како са поишле* Ж 355.

Такива изречения използува и Й. Кърчовски³⁹, докато в „Неделника“ намираме само пример с **ѿкако**⁴⁰.

Заслужават да се отбележат и няколко случая на подчинени обстоятелствени изречения за време, въведени с фразеологизираното съчетание **кѣй ча^ѣ** в значевие 'веднага, щом като': *Кѣй ча^ѣ ѿда на Карноба^т раздѣлѣ^м ги* Ж 357а, *Кѣй ча^ѣ си пѣиде свѣтънс тѣй ча^ѣ хѣче^м нѣпреки на колѣ да тѣ набѣмь* Ж 356а.

Със същото значение срещаме и съставния съюз **тѣко катѣ** за отнасяне на подчинено обстоятелствено изречение за време: *И на оутре тѣко катѣ сѣмна, ѿиде торгѣвицѣ първо . . .* М 61.

Съпоставката с „Неделника“ показва: подчинени обстоятелствени изречения за време с общи съюзни връзки **катѣ**, **доклѣ**, **когѣ/когѣ**; само в „Неделника“ са използувани — **когѣто**, **ѿкако**, **егдѣ**; само в ръкописните творби — **како**, **кѣй ча^ѣ**, **тѣко катѣ**.

2.5.2. За място. Подчинените обстоятелствени изречения за място не са характерни за Софрониевия синтаксис в разглежданите творби. Същата констатация прави и К. Ничева за езика на „Неделника“⁴¹. По-редки са те в сравнение с другите видове обстоятелствени изречения и в езика на Й. Кърчовски⁴², както и в езика на П. Хилендарски⁴³. Това подсказва, че по онова време 'този вид подчинени изречения като книжовно средство са в процес на формиране. Поради това те все още нямат изграден свой облик и Софроний не умее да си служи с тях. От една страна, за това говори използуването на подчинени изречения с **щѣ** в значение на обстоятелствени за място: *Завѣдѣмь тѣ при еднѣ млѣда, оу еднѣ хѣжа . . . щѣ*

сѣдѣи тамо една красна и предобра невѣста . . . М 31, *Послъ ми позоваха на митрополи що бѣха и епѣкныте . . .* Ж 358, . . . и *оузе на маисѣре Шѣме^н що бѣше везиръ Мююсвнъ вѣлв са^с оурдата тѣрѣцка^л Ж 354, . . . и затвѣриша ме далеко оу една градина що имаше тамо тѣрци Ж 353а. От друга страна, единичните примери на подчинени обстоятелствени изречения, в които подчинителните връзки — наречията *где*, *гдѣто*, съответствуват на обстоятелственото им съдържание, са построени неумело или неправилно: *И вѣде при нѣм гдѣто бѣше та^л невѣста . . .* М 35а, *гдѣ чѣлше нѣко^л добродѣчна^л красна^л женѣ оучинѣше всѣко^л скѣпость, и смѣсѣше са са^с нѣм* М 34а.*

Образци от съвременен структурен тип срещаме единствено в случаите, когато подчиненото обстоятелствено изречение е фразеологизирано и фактически се явява в ролята на просто обстоятелствено пояснение, напр.: . . . *а Пѣса нашѣ побѣгна гдѣ очѣ видѣши* Ж 362, *а нѣй начѣнахме да бѣгаме кой кѣдѣ видѣи* Ж 354.

2.5.3. За начин. Подчинените обстоятелствени изречения за начин и сравнение също така рядко се появяват в употреба. Чувствува се, че Софроний не ги владее добре като синтактично средство поради слабата им книжовна обработеност по това време. В структурата на сложното съставно те се въвеждат със съюзни връзки *катѣ че*, *катѣ*, *каквѣто*, *како*.

Примери: *и сѣдѣи тамо и ты близв катѣ че си нѣко^л чѣлвкѣ в та^л градѣ* М 58а, *и гынѣ мѣ катѣ мѣлше кѣжитѣ падна оу рѣката* М 20, *Затова стоѣше на врата са гѣла сабѣл каквѣ го и самѣ ты видѣ* М 23, *и сѣдна на ѡдра, каквѣто имат мѣжете вбичай* М 17, *и катѣ сѣдѣхъ вгѣрѣ на филѣ, и стоѣхъ, и по хлѣзнах са . . .* М 24; *и нѣй са извнѣлва ме како сме чѣлвцы чѣждѣнцы и прѣсти* Ж 353.

В „Неделника“ такива изречения се използват още със съюзни връзки *катѣ да* и старото книжовно наречие съюз *якоже*, а липсват примери с *како*⁴⁴.

2.5.4. За причина. Подчинените обстоятелствени изречения за причина са богата и многолика група. Ако в „Неделника“ таки-

ва изречения са образувани почти без изключение със стари книжовни съюзни средства — **понеже**, **яко**, **за**, **бо**, **почто** — и само в един случай с народния съюз **че**, тук съюзните средства са много по-разнообразни. От старите книжовни съюзи се използват **понеже**, **почто**, **како**, а от народните — **заради да**, **защо**, **що**, **като**, **чоти**, **чи**, **да**.

Най-често подчинените обстоятелствени изречения за причина са свързани с главното изречение чрез традиционното книжовно наречие съюз **почто** 'защото', напр.: *дъмайте вы на сна мдегъ, почто бѣлки са бои ѿ мене . . .* М 13а, *Ами да го да на Сунтипа философи, почто чхъ ѿ много члвцы, како е Сунтипа избранъ на философия* М 11, и *фати аслана почто е потдлсть* М 38а; *появдиша ме роднии мои да ма ѿжѣна, почто не имаше кой да ма глѣда* Ж 353а, *Понапреди не бы възможно да пидѣ на оучѣне, почто повѣше боле и немоще бѣхъ* Ж 353, . . . или *на мене не фарли, почто беше тѣнь* Ж 357а.

Старият книжовен причинен съюз **понеже** постепенно бива въведен в новия книжовен език. Несъмнена заслуга за това има Софроний. Подчинени изречения с този съюз са употребени само в „Житието“: *Понеже оу Болгаріа не има философское оучѣне на славѣнскѣмъ ѿзбыкъ, начѣна да оучимъ по грѣческѣмъ ѿзбыкъ* Ж 353, *Онъ ма много ненавиѣше понеже то естъ вещь природна . . .* Ж 354, *Ала и стрѣй мой на Цригра оумре, понеже бѣха и двойцата чѣлѣпы* Ж 353.

Нерядко характер на причинност имат подчинени изречения, въведени със съюз **като**, който става изразител на значение 'тъй като': . . . и *ѿ голама жадъ като горѣше, ни ѿ тама вода* М 27, и *голама скѣрбъ имаше, като глѣдаше чадото своѣ како е молчаливъ и безгласѣ* М 14; . . . *не хѣчахъ да имъ са покорѣва*, *като бѣха тѣкѣ прѣсти и не оучены* Ж 354, и *като са бѣше заклѣлъ да ма оубий, тѣй дѣнь наби на колъ едного оурѣка намѣсто мене* Ж 356а, и *азъ като не можихъ вече да терпѣ присѣче ми са срѣце ѿ бѣлѣсть* Ж 356.

Такъв вид подчинени обстоятелствени изречения за причина в езика на „Неделника“ не са посочени⁴⁵, отсъствуват и сред споме-

натите в езика на Й. Кърчовски⁴⁶, но видимо са били свойствени на народния синтаксис като едно по-равно състояние на днешните подчинени изречения със съюзна връзка **тъй като**. Всъщност и за съвременната книжовна норма не е чуждо изразяване на причинно отношение със съюз **като**⁴⁷.

Сравнително добре са застъпени и подчинените изречения, при които причинното отношение е изразено с типичния за народния синтаксис съюз — наречното **защо**. Възприет в съвременната книжовна норма във вид **защото**, днес „той е най-разпространеният и най-типичният съюз за причина“⁴⁸.

Примери със **защо**: *и тогѣ хѡде да ѡбезчестѣ на , защо го не развѣрна ме ѡ тѡкое страшно наказане* М 15а, *себѣль е днѣй члвкъ, що оучини трапѣзата, защо не даде днѣ да тѣтъ ѡ тѡдѣ млѣко пѣрво слагите неговѣй* М 51а.

Интересен случай е едновременната употреба на два причинни съюза — книжовния **почто** и народния **защо**: *анчѣ себѣль е онѣ самѣ, почтѡ, защо не вѣрди на оучителѣ своегѡ заповѣдѣ да молчи* М 51.

За представяне на причинно отношение понякога са използвани и народните съюзи **чи**, **да**, възможност каквато те имат и днес в книжовния език⁴⁹. Примери: *И катѡ двѣмѣни свѡи хѡче да оумрѣзи на чи го ѡстави ме да оубѣй сѣна своегѡ* М 15а, ... *амѣ ѣ себѣль сѣмѣ црѣ, чи повелѣ да го оубѣй бе изспитане* М 50а; *алѣ не смѣѣ да оузѣма тѣрчин ѣсакчѣа, да не скажи накомѣ по вѡнѣ* Ж 361; *Почѣкай тѣ тѣвка на клѣденицѣ, да иди нѣй напре. . .* М 26а.

Примери с другите съюзни връзки **заради да**, **що** и **како** се срещат сравнително по-рядко: *Но акѡ ѣмашѣ нащо страхѣ ѡ оѣа твоегѡ, заради да тѣ не стори накомѣ повреждѣне: азѣ да тѣ навѣча еднѣ работѣ. . .* М 14а, *Подѣде ми бѣгѣ наказане заради безвѣмна ѣдѡстѣ моѣ, що бѣх сѣ разгордѣль зара това епѣтропство . . .* Ж 355, *Не бѣга азѣ како ѣсмѣ нащо слѡ стѡдриль, амѣ ѣ ме мѡе голѣмо вѣка* Ж 360.

Като разглежда подчинените обстоятелствени изречения за причина в езика на „Неделника“, К. Ничева не пропуска да отбележи, че в по-ранните си творби Софроний си служи със свойствения на котленския диалект наречен съюз **чѡти** 'защото'⁵⁰, но по-късно го е „изоставил поради тяснодиалектния му характер“⁵¹. Това е действително така. С този съюз подчинени изречения за причина има само в езика на „Митологията“, докато в „Житието“ те

са избягнати. Примери: *азь мно́го размы́шленіе ѿмах на тебѣ, чд-ти . . . мнѣх, почтѣ кзрви са чзждѣй мзжи* М 32, *И днь катѣ глѣда завѣдѣ, скорбѣ повѣнѣва, чдти не мѣжи да ги повредѣ нѣщо* М 68 а.

2.5.5. За цел. Подчинителни връзки на обстоятелствените изречения за цел са съюзите *да, за да, та да, да бы, заради да* и частица *данѣ*. Не се намират примери с посочения от К. Ничева в „Неделника“ съюз *замъ да*, който има там широка употреба⁵².

По-голямата част от подчинените обстоятелствени изречения за цел са образувани със съюза *да*, присъщ на народния език и утвърден в днешната книжовна норма. Примери: *Едѣнь члѣкъ пратѣ жєнѣта свѣдѣ на паза да кзпли за едрѣ двѣта орѣсь* М 25, *и на вѣчерь дофтѣсаха на една гостѣнница (хан) да ноцѣватъ тамѣ* М 38, *Оутре ще пратѣ сына твоѣго в трѣтѣй ча да го видишь и да са зарѣдѣваш са голѣмѣ радѣсть* М 12; *Колѣко крѣты пишѣдѣли извѣждаха на мѣне да ма оубѣатъ* Ж 354, *И предѣдоха ги днь на едного члѣка да пѣиде на Андранѣполы да ги продѣва* Ж 355 а

За разлика от „Неделника“ тук съюзът *та да* не е така рядък за представяне на целно отношение: *катѣ чю жєнѣта товѣ мѣслѣше какѣва майсторѣа да оучѣни та да покѣжи папагѣла лѣжѣ* М 18 а, . . . *и ѿидохъ да ѣ дѣдохъ на бѣбата, що ѣ познѣва ѿдавна, та да ѣ дадѣ на нѣкой майсто, да закѣрпи изгорѣно мѣсто* М 36а, . . . *повѣгна да пѣиде на Раховѣ та да примѣне на Владѣшка земѣ* Ж 359.

Този вид подчинени изречения за изразяване на цел днес се употребяват предимно в разговорния стил на книжовния език⁵³.

Другият сложен новобългарски съюз за *да*, който заедно с *да* днес е най-често използван за израз на целни отношения, в езика на разглежданите Софрониеви творби очевидно е ново синтактично средство — среща се в един-два примера, а в езика на „Неделника“ не се появява. Веднъж се открива и в езика на Й. Кърчовски⁵⁴. Пример: . . . *дѣидохъ азь слѣдѣ бѣбата, за да видѣ далѣ ма оу мѣдѣ домь призовѣвѣ или оу чзждѣй* М 32.

Сравнително учестена е употребата на подчинени обстоятелствени изречения за цел със сложния съюз *заради да*⁵⁵, който Софроний използва — според К. Ничева — под влияние на дамаскините⁵⁶.

Примери: *да го раздѣмѣвѣ зара да не оубѣй сна своѣго* М 16,

той ча са мѣтна и онь в рѣката зара^а да кортолѣса сѣна своегѡ
 М 20; . . . проводи бѣше ѡ везирѣ зара^а да защитѣва сѣлото ѡ,
 войската Ж 354, и помѡди сѣ мѣте егѡ да мѣ рѣжи менѣ ней,
 зара^а да не ѡскорбѣва хрѣтѣны сѣ моѣ оубѣнене Ж 356а.

На няколко пъти подчиненото изречение за цел се въвежда със
 съюз данѡ, получен от частицата за желание (пожелание) данѡ: хѡ
 даше и ѡбикалѣше ѡвнѣтре калѣто всѣа нѡщѣ, данѡ найде нѣ-
 коа ѡвѡрина пѡрта М 63а, . . . и глѣдаше на маймѣна данѡ ѡ
 спѣсти смокѣны М 33, . . . тѡкмо хѡчѣ да оучинѣ скѡпѡсть данѡ са
 смира сѣ дѡкторската майсторѣа сѣ мѣжа моегѡ М 36.

Утвърдени в книжовния синтаксис днес, този вид целни изре-
 чения са дошли от народния език. И макар да липсват в езика на
 „Неделника“, те са добре познати на Софроний и той способствува
 за тяхната книжовна обработка.

Веднѣж в изразна щампа на черковнославянски език откриваме
 съюз да бѣ⁵⁷: и за менѣ недостѡйнагѡ бѣа да мѡлѣть невѣже-
 стѡ моѣ исправити, и трѣдѣвшѡго сѣа прощѣне спѡдобити, дабѣ
 ползѣити и на дѣсныхъ стоа^{ннѣ} въ де^а страшнагѡ возда^{ннѣ} Ж 362а.
 Въпреки че в „Неделника“ съюзът има употреби в повече приме-
 ри⁵⁸ и че по-късно е познат и на Й. Кърчовски⁵⁹, той е не повече
 от един отглас на безвъзвратно отиващата си книжовна норма.

2.5.6. За условие. Подчинените обстоятелствени изречения
 за условие се свързват с главните изречения посредством съюзи
 ако, ако ли, да, когѣ. Редкият в „Неделника“ стар книжовен съюз
 аще тук не се появява.

Преобладаващата част от условните изречения са построени
 със съюзи ако и ако ли. Ето някои примери с тях: . . . ако мы
 изволишъ азъ еди^н мѣць не ще^а хорати сѣа цѣра М 13, ако ли
 хочешъ да са навчишь мѣло нѣщо, найди мѣста самое безмѡлѣ.
 но и собери пѣне^а и прахъ ѡ землѣта . . . М 43 а; Амѣ ако по-
 мѣна^а : . . . кѣмо азъ да бѣга^а Ж 360, Почтѡ до трѣ дни ѡще
 ако не придѣтъ, и ва^а постѣчамъ, и парѣте двѣ кѣта оузѣма^а ѡ
 нихъ Ж 355, ако има войскѣ по сѣлата да потекѣт^а насрѣща на^а
 да ми скѣжа^а Ж 358а.

Отбелязаната от К. Ничева⁶⁰ и Р. Цойнска⁶¹ особеност в стро-
 ежа на заключението (аподозиса), когато условното изречение

предхожда главното — че то често започва със съюзи **а, то, а то,** и или с наречие **тогѣва**, както това е в народния език⁶² — тук се наблюдава в ограничен брой случаи. Ето някои от тях: **Ако ѿ предѣмаш да ма оучѣни вѣдѣта, а тѣ що ми попрѣсиш ѿз да ти дамь** М 35, **Ако не хѡдѣшь нѣкакъ да ѣмашь сѣнь, то пакъ бѣше потребно тѣбѣ да са мѡлши бгѣ са голѣма мѡлба** М 39 а, **Ами ако не дѡйдат рѣвно, тогѣва слѣще пѣтишь тѣ** М 60 а.

Обикновено условието (протасисът) стои пред заключението (аподозиса), т. е. подчиненото условно изречение предхожда главното. Среща се обаче и обратното разположение: . . . **да закарпи изгорѣното мѣсто ако е възмѡжно** М 37, **Тѡкъ по обно ще пѣтиш и тѣ, ако оубѣеши сна своегѡ** М 40 а.

Условен характер имат и някои подчинени изречения, въведени със съюз **да**. Както и в съвременния книжовен език, с тях се представя иреално⁶³ предполагаемо условие⁶³: **Да ми са слѣзеше нѡкоѡ тѡкова лѣкава и слѣ женѡ хѡдѣх да ѡубѣѡ, и хѡдѣх да е врѣжа нѡсѣ са ножь** М 46 а; **Да ме фѣти са дѣсѡт кесѣ не е възмѡжно да са свободѡ** Ж 360.

Такива примери представя и „Неделникът“⁶⁴.

Близки до условните са и някои подчинени изречения, построени с наречието съюз **когѣ**: **Тѡкъ и тѣ цѣрю нѣмощно и нѣждно не оузѣмай, когѣ не си възмѡженѣй нѣмощное да оучѣниши** М 11 а, **Когѣ ѣ тѡкъ вѣче да не дѣма тѡ рѣчь** М 46.

2.5.7. За количество и степен. Подчинените обстоятелствени изречения за количество и степен са сравнително малко на брой. Ако в „Неделника“ те са построени единствено с помощта на старото книжовно наречие **коликѡ**⁶⁵, то в „Митологията“ и „Житието“ основна съюзна връзка е народното наречие съюз **кѡлкото**, по-рядко — **кѡлко** и **коликѡ**.

По-често мястото на подчиненото обстоятелствено изречение за количество и степен е пред главното, но се среща и в позиция след него.

С повече примери подчинителната връзка **кѡлкото** е застъпена в езика на „Митологията“. Когато подчиненото изречение стои пред главното, в главното може да има корелат — наречието **тѡлкова** (**тѡлкосѣ**). Тази особеност на народния синтаксис е запазена и днес в книжовния език⁶⁶.

Примери с **кѡлкото**: **Ала тѡ женѡ кѡлкото бѣше цѣломѣдрена и рѣзѣмна, тѡлкова и са голѣмь рѣзѣмь дѣмаше на цѣрѣ** М 16 а, **И кѡлкото го пѣташе оцѣ мѣ тѡлкова (тѡлкоѣ) дѣ-**

тето стоаше безгласно М 13—13 а, И колкото пѣти влѣзла
оу дѡмъ табѡковѣй ѡла мѡ кождѣте М 63а, И до-
клѣ не оувзѣ ѡ нѣхъ колкото онѣ хѡчеше не ѡстави ги М 61 а.

Примери с колко: работѣхъ ѡ и врѡхъ ѡ колко бѣхъ воз-
мѡжень 17а, и колко мѡжеѣ двмай мѡ ласкателно М 14.

В „Митологията“ старото книжовно наречие **коликo** не се упо-
требява, но в езика на „Житието“ то функционира наред с ново-
българското **колкo**, в това число и като съюза връзка на подчи-
нено обстоятелствено изречение за количество и степен: *И соб-
рѡхмѣ колѣко можѣхмѣ* Ж 353а.

Подчинени изречения за количество и степен, в които обаче на
преден план излиза повече значение за последица, са образувани
със съюзи **що**, **като** да и др., напр.: *И тѡлко сѡ наоучѣи то
дѣте, що не бѣ възмѡжно дрѡгий нѣкакъ да сѡ навчи* М 12, *Азѣ
готѡвь ѣсмѣ ѡ црѣю, за шѣсь мѣци да го испедѣѡам совершѣнно
на всѡ оучѣнѣ философскаѣ, тѡлко като да не бѣ сѡ найшло
дрѡго дѣте оу философѡта помѡдро да бѡде . . .* М 11.

2.5.8. За отстъпване. Подчинени обстоятелствени изрече-
ния за отстъпка се срещат рядко, намираме ги само в езика на
„Митологията“, както и в „Неделника“, те са образувани с народ-
ния подчинителен съюз **макар (и) да**.

Примери: *И мака да си разнесѣшь все имѣние твоѡ, пакъ не
ѣ възмѡжно тебѣ да сѡ кортолѣсашѣ* М 60, *Ала мака и да
ѣма равное соглѡсѣе, ѡнѡ добрѡ женѡ подѡбна ѣ на многоцѣне“ и
избра“ камѣнь* М 37 а, . . . *всѡкий члѡвкъ мака̀р и да ѣма да ѣ
оучѣнилѣ и стѡ глины, ала пакъ сѡ трѡди да оувѡрди живѣнѣто
сѡде* М 62 а.

2.5.9. За последица и заключение. Като разглежда об-
стоятелствените изречения за последица и заключение в езика на
„Неделника“, К. Ничева изтъква, че слабата обработеност на новия
книжовен език принуждава Софроний да прибѣгва за този вид из-
речения до стари книжовни образци и сочи като пример най-често
използувания за тази цел съюз — **тогѡ ради**⁶⁷. Забележително е, че
в езика на разглежданите ръкописни творби намираме в употреба
само народни образци за този вид подчинени изречения. Въвежда-
нето им става с наречията съюзи **затѡва**, **заради то̀ва**, **та затѡва**
и съюзите **та**, **а** **чи**, и **та̀кѡ**.

Примерите с наречията съюзи: *Чѡхъ црѣю како сѡ повѣлѡлѣ да*

оубыешь сна своегѡ, **затова** и азъ рѡбски проидѡмъ на тводе державе тѣ мѡй рѣчи М 20а, . . . ала азъ го не послѣшахъ, **затова**, са боа и азъ сегѡ да не пѡтѡ . . . М 30 а, Чѡдо мѡе добрѣ да знаишь почтѡ тѡа направи нѡкоѡ мага, **та** **затова** стѡна тѡа работа на тебѣ М 36, А ты ги всѡкоги фѡваше и дѡмаше: да ми са слѡчеше нѡкоѡ тѡкова лѡкава и слѡ женѡ хочѡхъ да ѡ оубыѡ, и хочехъ да е ѡрѡжа нѡсѡ са нѡжъ; **зарадѡ товѡ** и азъ оучинихъ тебѣ товѡ щотѡ пѡтѡ М 46а.

Примери със съюзи **та**, **а** **чи**, и **такѡ**: Ѳсѡаха ма **та** ѡ стрѡхъ и ѡ недѡжна тѡснотѡ оупѡдоша всѡ влѡсы глѡвы моѡй Ж 355. Има тѡмо и тѡрцы мнѡго **та** не мѡга да оуплѡнѡ тогѡ кѡрѡали-те Ж 360 а Намѡсли да слѡжа лѡтѡрѡа да са прѡчѡща стѡх тѡинь, **а** **чи** какѡ бѡгъ подарѡ Ж 359, . . . нѡрво потрѡбно ѣсть да са оузме бѡирѡнтѡ ѡ вѡдинска пѡша, и **тѡкѡ** да собѡра мѡра Ж 361а; . . . да го пѡтамѡ са какѡва скѡпостъ мѡсѡше тѡа хлѡбъ, **та** бѡше тѡлко слѡдокъ и вѡсѡень М 21 а, . . . тогѡва вѡлхвата прѡстрѣ са рѡцѡте, фѡтѡ са ѡ едѡнъ клѡнъ на дрѡвото са рѡцѡта си и възлѣзе нагѡрѣ, и **тѡкѡ** са кортолѡса ѡ тѡа нѡжда аслѡнска М 38 а.

2.5.10. Последната разновидност на посочените обстоятелствени изречения — за изключване — не е представена с примери.

2.6. Сложни съставни с повече подчинени. Синтаксисът на Софрониевия език в „Митологията“ и в „Житието“ познава и по-разширените разновидности на сложното съставно изречение. В много случаи сложното съставно изречение се състои от повече подчинени предикативни съставки, които могат да бъдат от своя страна съподчинени или последователно подчинени.

Примери със съподчинени изречения: **И** ако хочеш да възмѣшь мѣне за женѡ, и ако ти са вѡди тѡа мѡмѡта дѡма добрѡ: азъ да оучинѡ на оѡа твоегѡ навѡтѡе М 14 а, **И** сказа им ѡще какѡ бѡ товѡ, и мѡжъ еѡ како са ѡвѡрна ѡ нѡ М 17—17 а, **И** кѡтѡ на

чена да са разсѣмва, и катѣ ходѣше аслѣна са вѣлхвата слвчѣи са та мѣнаха под едно дръво М 38 а, Катѣ пойдѣ до нѣгѣ видѣ, мѣ како не мѣга да ѡговѣрѣ... Ж 355.

Ето и някои примери за сложно съставно изречение с последователно подчинени предикативни съставки: О црѣю, азѣ чѣмѣ, почтѣ мнѣго лѣкѣвство ѣма жѣнѣте всѣ различнаѣ, затѣвѣ е пѣрво себѣль на слѣ жѣнѣ М 22, Тѣй вѣйнѣ прѣтѣ слѣга свѣй при ѣнаѣ жѣнѣ да ѣ пѣта: ѣма ли прилѣжено вѣреме да ѣди ѣндѣрѣ мѣ да спѣи са нѣѣ М 22, Призовѣ мѣ тогѣ члѣва, що продаваше ѣныѣ хлѣбѣ да го пѣтамѣ са какѣва скѣпѣсть мѣсѣше тѣѣ хлѣбѣ, та бѣше толкѣ слѣдокѣи и вѣксѣнь М 21 а, Прѣтѣ члѣвѣ катѣ приближѣхѣме до Плѣвень да подадѣтъ вѣсть како хѣче тѣѣмо да поидѣ Ж 358 а.

3. Сложни смесени изречения

Усложненото повествование, което представя събитията в техните многостранни външни и вътрешни взаимоотношения и връзки, изисква употреба на усложнени сложни съчинени и сложни съставни изречения, определяни в българския синтаксис като сложни смесени.

Сложните смесени изречения не са непознати на народния синтаксис, но и не са характерни за него. Затова сравнително честата им употреба в Софрониевия език може да се обясни с добрата школовка на автора в познатата му дотогавашна книжовна практика. Структурните модели на тези изречения са все още неукрепнали, необработени, тромави, противоречиви. Семантиката им често страда от логическа нестройност и непоследователност, но заедно с всички свои недостатъци те отразяват един естествен стадий от внедряването и обработването им в книжовния език.

Примери: И катѣ оучѣни фѣлѣсофѣ начертѣние рѣждѣнето мѣ, найѣдѣ, почтѣ не е полѣзно, нитѣ е добрѣ да ѣди дѣтѣто при ѣца своѣгѣ, докѣ са не мѣнѣ ѣще седѣмѣ дни ѡ товѣ вѣреме ѡкатѣ са ѡбѣщѣ на цѣрѣѣ ѡутрѣ на трѣтѣ ча да го прѣтѣи М 12 а, Алѣ тѣѣ нѣва що ми ѣ дѣдоха, работѣхѣ ѣ и врахѣ ѣ колкѣ бѣхѣ възмѣжѣнь М 17 а; И катѣ видѣ како сѣ оудолжѣхѣме мнѣго ѣнь поидѣ на ѣурѣѣтѣ и стѣна грамѣмѣтѣкъ на касѣль бѣшѣи Ж 355, И катѣ излѣзе гѣрѣ, вѣкна на нѣгѣ пѣшѣтѣ и собѣрѣха го дѣлѣ ѣу затѣврѣ-

ка Ж 354, *И като са беше заклъль да мѡ оубій, тоѡ день наби на коль едногѡ оурька намѡсто мене, що беше онь оубийца, а онѡд глвѡи що ѡ оузѡха ѡ негѡ назаѡдъ, пакъ ѡ оузѡ ѡ мене все равно* Ж 356 а.

Случаи като тези показват как Софроний спомага за книжовната обработка и обогатяване на народния синтаксис, от който в това време се формира книжовната синтактична система.

4. Пряка и непряка реч

Чуждата реч (речта на персонажа) присъствува в синтаксиса и на двете творби. Докато в „Митологията“ с нея се възпроизвежда съответната чужда реч в гръцкия текст, то в „Житието“ тя свидетелствува за един от най-ранните опити да се използва в оригинална художествена творба от новобългарския период. Тук са изпробвани и първите структурни модели за нейното различно включване и представяне в потока на авторовото повествование. При въвеждането на чуждата реч (в „Житието“ и на своята реч като външна спрямо повествователната линия) Софроний си служи с познатите ни и днес два принципни подхода — възпроизвеждането и преразказването ѝ.

Чрез възпроизвеждане чуждата реч се предава в максимално автентичен по форма и съдържание вид като пряка реч.

4.1. Пряката реч сравнително често се появява в езика на двете творби, но невинаги правописно и пунктуационно се откроява — в едни случаи тя не е оформена с двоеточие, а понякога и недостатъчно отчетливо се противопоставя на авторовото повествование.

Обичайно средство за въвеждане на пряката реч са различните форми на глаголите за съобщение или реч като *река, *двѡмамъ, *скажѡ, говорѡ, *ѡговора, *попитамъ, *совѡтамъ, викна и др. Най-често по примера на дотогавашната писмена практика това са форми на глаголите *река и *ѡговора, напр.: *Тогѡва мѡ рѡче на дѡма гѡндѡрь: ѡгдѡ си ти брѡте; И ѡгдѡ идишь; И днѡ ѡговѡри и рѡче: Путникъ ѡсмѡ, и ѡдалѡко иди мѡ* М 44, *Пѡслѡ ми рѡчѡ: Раздѡблѡш' ли онѡд невѡста ѡ мѡжа е ѡ; И азѡ ѡговѡрихъ, войстинѡ, кой чаѡ иѡда на Карнобаѡ вадѡблѡм' ги, заклѡни сѡ рѡче . . .* Ж 357 а.

Въвеждащото авторово изречение понякога съдържа модално-експресивни характеризатори на чуждото изказване, чрез които се представя обикновено как е направено съобщението, какво отношение е изразено или реакция и т. н., напр.: *Тогѡва рѡче*

на царѣ като са^т прѣтча: Ты царю щѣ е възможно ѡбщѣ-вашь да го даде^ш, а щѣ е немощно не си възможень . . . М 11а, и рече на царѣ двѣми лъжливый и скѣрбный: ѡ царю, горко намѣ, и менѣ, и на сна твоѣгѡ, почтѣ дѣте^т твоѣ изъде аслѣнь на пѣть като ѡхѣж^ахме . . . М 26а—27, . . . вѣкна на Милѣша са^т голѣм^ъ гнѣвъ и рече: Приди и вдигни тогѡ певѣнка брѣ Ж 357, . . . видѣ мѣ како не мѣга да ѡговѣрѣ^ш, са^т крѣтость ми рече: Не придоша ли вѣшей члвцы Ж 355.

Въвеждащото авторово изречение обикновено предхожда пряката реч: И попита го: Що тражи^ш члвче, М 43а, И рече на женѣта си ни згѣтви^ш нѣщо за ѡдѣне, А тѣ мѣ рече: Не можеш да са оупрѣднѣ да ѡда на паза^р да квѣнѣ нѣщо. А ѡнѣ е рече: Это азъ принесѣ^х рыба и тзрѣ да оупечѣ ѡнѣ М 45—45а, Като прѣидѣ при паша^т рече: Гдѣ вѣши^т члвцы брѣ да принесѣть парѣ; И азъ мѣ рѣкохъ: Ефѣнди трѣ дни ѣсть како са поишле, когдѣ да соберѣть тѣлкова парѣ и да ги принесѣть А ѡнѣ ми ѡговѣри: Глѣвъ, иди скѣро и пиши, да ги не собѣратъ ѡ ра^дта сегѣ, а ми да ги оузѣматъ ѡ нѣкого торговца. . . Ж 355.

Порядко се срещат конструкции, в които пряката реч или за на преден план, а въвеждащото авторово изречение я следва или я разкъсва. Понякога в диалога то се изоставя. Примери: Слѣшай рече оче, ни слѣгваме по двадесѣ^т години . . . Ж 358, Знаѣ реко^х како продѣде касѣль баши на двойца чѣлѣпы ѡще ѡвцы . . . Ж 356, И пѣрво попита мѣне: Кѣй продѣде тѣ ѡвцы; И азъ рѣкох, Исламъ агѣ, а ха^т Влѣсѣнѣ ги оузѣ, а ми колѣко ѡвцы продѣде, и азъ скѣза^х сѣдмѣстѣти^ш, а ми ѡще не продѣде ли, азъ реко^х не зна^м. . . Ж 356, . . . закленѣ сѣ рече: Ж 357 а.

Като пряка обикновено се оформя разговорната реч, която се проявява в звучащ вид. Приведените дотук примери представят все звучаща разговорна реч. На Софрониевия син-

таксис обаче е позната и другата ѝ разновидност — вътрешната (мислената) реч, напр.: *Катò видѣ църь сына своего, како не прѣма оучѣние рече въ себѣ: это сынъ ми толкова годѣни трѣди са ѿ оучѣние, и повѣше не можѣ да са испедѣча* М 11, *И църь са тѣи чѣ разбѣди и катò гѣ видѣ оубоѣ са ѿ него и замѣа са, и мыслѣше на оумь свѣи. Почтò тѣи хайдѣтинь да не е мнòго силень и крѣпокь, òнь не бы смѣаль, нѣто бы дѣрзньль да прѣиде оу палатите мѣи оу тѣи врѣме нòщемь, амѣ сегѣ азь ако са воздѣгна òнь хòче да ма оубѣи . . .* М 66а, . . . *амѣ азь начѣна^х на мыслѣ каквò да оучѣна, да встѣна на Плѣве^н мѣждѣ карчалѣите сѣмь не бѣва, да пòйда на Врѣца не смѣа, да пòйда са^т ни^х на Влашко каквò да стòрѣ* Ж 361. —

На два пѣти в „Житието“ Софроний си е послужил и с писмена (документална) пряка реч. Това са пѣрвите опити за нейното използване в новобългарското художествено повествование. В пѣрвия случай, когато разказва как е бил излѣган да отиде във Видин, Софроний привежда какво му е писал коварният монах Калиняк: . . . *и онь ми пишѣ да прѣиде на Врѣца и да прѣти члѣкь да ти прѣта тескерѣ . . .* Ж 361 а. Вторият случай е свързан с получено от него писмено известие за положението във Врѣца, когато е забягнал в манастира „Седемте престола“: *И прѣиде ми писмо ѿ Врѣца како оубѣль Капитань пашѣ Алю пашѣ на Раховѣ, и войскѣтѣ ма са разнѣсла, и на Врѣца пришѣль дрѣгѣи, исѣфь пашѣ да зымѣва тѣмо, и пишѣт како е епѣкта прѣздна, и исѣфь пашѣ дòбрь члѣкь амѣ да си дойдѣ^н на епѣктѣта* Ж 359 а.

Слабата книжовна обработеност на констативните с пряка реч в тогавашната книжовна практика се проявява и в Софрониевия синтаксис. Невинаги пряката реч достатъчно отчетливо се отделя от непряката и авторовата реч. Освен с пряка реч след двоеточие (кое-то понякога отсъствува) Софроний прибѣгва и до пряка реч със съюзна връзка како или почтò по примера на другия старобългарски и черковнославянски образец на пряка реч със съюз ѿко⁶⁸, напр.: *И рѣкоха како са е църь надвы^а ѿ лѣтый гнѣвь, и повѣрѣаль на еднѣ женѣ . . . Зѣщо, акò са потрѣди^н нѣи да го развѣрни^н*

сегѣ ѿ тѣмъ намѣрене: почтѣ послѣ црь хѣче да са раскаѣ и тогѣ хѣче да ѿбезчести нас . . . М 15 а, И начѣна да дѣма оу себѣ си, како е царь спѣль са^т женѣта мѣмъ . . . М 17, А слвгѣнѣта са заклѣваше почтѣ азѣ не с'мь реклѣ на гѣдарѣ моегѣ нѣщо весма . . . М 18 а. Този вид пряка реч К. Ничева открива и в „Неделника“⁶⁹.

В „Митологията“ с пряка реч са предадени цели повествователни епизоди. Използуват се и по-сложни конструкции с нея, напр. пряка реч в пряка: . . . рекох: Ето ѿиде ѿ тѣмъ свѣт сиромѣх по^т Стѣмѣкѣ Ж 357 а. Освен това Софроний си служи и с опосредствуван о предадена пряка реч, т. е. с пряка реч в преизказан вид: . . . а днѣ реклѣ: Не има ли топѣсѣ да бѣ да хѣдѣт . . . Ж 355 а. Репликата на бостанджибашията е представена според нейното предаване от орта чауша.

4.2. По различни съображения чуждото изказване Софроний в по-редки случаи не възпроизвежда в автентичния му първичен вид, а само предава неговото съдържание в пълен преразказан вид, оформено като непряка (косвена) реч. Непокътнатото по обем съдържание на чуждото изказване в този случай се предава с форма, приспособена към авторовото му предаване. В резултат на това възвеждащото авторово изречение се превръща в главно, а преобразената пряка реч встъпва като негова подчинена предикативна

част, свързана със съюзна връзка како: И той мѣ сказа всѣ ѿвѣтиннаѣ: како хѣди ѿ мѣсто на мѣсто зара^х да навчи на женѣте слѣта работѣ и дяволѣта М 43 а, И днѣ мѣ сказаха како тѣмъ дѣвойка що хѣчеше свлѣнѣ да ѣ оузѣме за вѣдраѣ женѣ Ж 357.

Непунктата реч с въпросителен характер се въвежда като подчинено допълнително изречение косвен въпрос със съответното въпросително местоимение съюз: Тогѣва Сунтѣпа катѣ чю царѣ чи речѣ, щѣ мѣ е драго ще гѣ подарѣ: а щѣ е немѣщно не е възмѣжно: Тогѣва речѣ царѣ . . . М 11 а.

Когато предава чужд разказ за събития, на които разказващият не е бил свидетел, а се позовава на съответно лице, Софроний си служи с преизказана непряка реч: . . . тогѣва прѣиде еди^т сиѣенникѣ оу цръква^т и сказа ми, како прѣише пазвѣнскѣ хайдѣты клѣ-

ко две хладды и строиши подрты и врата и оу нашеа мето^х кондисали, и вса мди вѣщи оудержали . . . Ж 360.

Понякога преходът от пряка към непряка или, обратно, е твърде неочакван. Такива случаи могат да се обяснят с все още крехките и недостатъчно добре обработени и утвърдени модели в новобългарската книжовна практика, напр.: и *пѣша*⁷ (непр. реч) *како е еп^скѣта праздна*, и *исвѣхъ пѣша дѣбрь члвкъ* (пряка реч) *ами дв си дойде^ш на еп^скѣтата* Ж 359 а.

В определени случаи, когато повествованието налага, Софроний предава чуждото изказване в най-обобщен преразказан съдържателен вид, съобщавайки само неговата тема.

4.3. Тематичната реч⁷⁰ е използвана в два основни случая. Първо, когато се преценява, че не е нужно да се разгръща в пълен вид съдържанието на дадено чуждо изказване, а е достатъчно само да се отбележи като тематичен факт, обясняващ последвал развой на събитието, напр.: *И днѣмъ кврвѣри^в позовѣ мъ тамо, и попита*

мъ зара^д дрѣхата М 37, . . . *тѣй ча^т ме фѣтиша да мѣ испитватъ зара^д харачѣйска хѣрта* Ж 353 а, . . . и *ѡна мѣ питаха*

за лѣковы Ж 360. Второ, когато се разказват на други лица от персонажа събития, които са вече известни на читателя, или когато те обобщено се изреждат. Например в края на „Житието“ Софроний прибегва до тематично представяне на чуждата реч. В единия случай Доситей разказва на княз Ипсиланти и на неговите боляри Софрониевия живот: . . . и *завѣде мѣ при бѣмъ що бѣ^ш Ко^ста^ти^н войводѣ Ипсиланти, и пои нѣкои боляри, и сказа имъ како смь*

сѣдѣль на Види^н трѣ годи^{ни} и только нѣжда и скѣрбь що смь потѣглиль Ж 362а. В другия случай, когато предава онова, което той сам е разказал на Доситей за себе си, Софроний пише:

И азъ мѣ сказа^х все мѣмъ нѣжда: како мѣ изгабѣсаха испѣрва и натовѣриха мѣ епархѣтата скѣпа за петдесѣ^т и пѣть кесѣй, и четѣри годи^{ни} не с'мь ходиль на епархѣтата си нѣто смь оузѣль еднѣ парѣ, нѣто смь дѣль мѣра, ни фѣйдѣ за тѣа парѣ . . . Ж 362 а. Всичко това на читателя е вече известно от разказаното до този момент, затова възприетото от Софроний синтактико-композиционно решение е естествено и логично. Изброените основни факти предават само темите на неговите разкази.

В синтактичната конструкция тематичната реч се въвежда с раз-

лични средства. Когато тя е част на изречението, това става с предлози **заради, за**, а когато е подчинено изречение—със съюз **како**. От тези средства в съвременната книжовна практика при подобни случаи се използват само **за** и **как**⁷¹.

Изнесените наблюдения във връзка с използваните начини за предаване на чужда реч показват, че съвременните книжовни синтактични конструкции имат своя продължителна история. При пряката реч Софроний се опира на известни му от дотогашната традиционна среднобългарска и черковнославянска практика образци, като основно си служи с пряка реч с безсъюзно въвеждане (т. е. след двоеточие), която се утвърждава по-късно като книжовна синтактична норма. При непряката и тематичната реч също се отработват конструкции, на които се основава съвременната книжовна норма.

5. Прегледът на сложното изречение показва, че съвременните му типови и видови разновидности са представени още в езика на Софроний—разбира се, в различна степен на книжовна обработеност. Не се откриват само сложни съставни изречения с подчинено обстоятелствено за изключване (но като вид изобщо те са му познати)⁷². И тук трябва да се подчертае, че Софроний следва изискванията на народния синтаксис както при изразяването на вътрешно-синтактичните зависимости в предикативните съставки на сложното изречение, така и при конструирането на тези съставки в рамките на сложното изречение.

Съюзните средства, с които стават тези свързвания—същински съюзи и съюзни думи (местоимения съюзи, наречия съюзи, частици съюзи), са предимно народни и по-голямата част от тях са се наложили в книжовния синтаксис по-късно. Едни от тях като: **а, ако, да, дали, дали—или, дано, за да, заради това, затова, защо, защото, и, и—и, и то, или, или—или, какво, каквото, който, колко, колкото, ли, ли—или, ни—ни, нито—нито, та, да, че, що** днес са основни съюзни средства в книжовния език. Други като: **ала, ама, ами, макар (и) да, хемъ, та, та затова, то** продължават съществуването си в книжовния език, но са повече характерни за разговорния му стил. Третата част като: **где, гдето, докле, отгде** имат употреби в художествения стил. Не са се задържали в книжовния синтаксис съюзни средства, които имат по-тясно диалектен характер, като: **атъ 'нима', заради да, камо, камо да, коги, тъко като, чоти 'защо, защото'**.

Народните средства за синтактично свързване Софроний допълва с използване на книжовни по източника си съюзни средства като: **дабы 'за да', како 'че, как', како да, каковъ, колико, но, обаче, понеже, почто, сиречь, токмо**. Едни от тях като **но, обаче, понеже** се утвърждават по-късно в книжовния синтаксис и днес са обичайни съюзи.

И в областта на структурните типове изречения Софроний излиза от рамките на ограничената практика в народния език, за

който по-типични са простите и сложните съчинени изречения. Той си служи твърде често с по-сложни и усложнени синтактични структури, каквито са сложното съставно и сложното смесено изречение. Тяхната употреба може да се смята за следване и развиване на по-стари книжовни образци, съобразени с духа и закономерностите на новобългарския синтаксис. По този начин Софроний допринася за въвеждането и утвърждаването на тези видове сложни изречения в синтактичната система на новия книжовен език.

Също такива заслуги Софроний има и за въвеждането и обработването на новобългарските синтактични конструкции с чужда реч.

Накрая ще отбележим, че от направените съпоставки се вижда: първо, че Софроний в сравнение с Паисий Хилендарски много по-решително възприема народните синтактични средства и структури при конструиране на изреченията, като същевременно ги обогатява с възможностите на дотогавашната традиционна книжовна практика; второ, че книжовниците след Софроний до голяма степен вярват по утъпкани от него синтактични образци.

БИБЛИОГРАФИЯ

¹Ничева, К., Езикът на Софрониевия „Неделник“ в историята на българския книжовен език, С., 1965, 246 с.; Андрейчин, Л., Разказвателните наклонения в произведенията на Софроний Врачански. — В: Славистичен сборник, С., 1968, с. 139—144; Русинов, Р., Ранната книжовна дейност на Софроний Врачански и нейното значение за изграждането на съвременния български книжовен език. — Български език, 1975, кн. 6, с. 575—580 и др.

²Ничева, К., Цит. съч., с. 214—229.

³Ничева, К., Цит. съч., с. 54.

⁴Пак там.

⁵Примерите се дават със съкратено представяне на заглавията: за „Митология Синтипа Философа“—М, за „Житие и страдания грешного Софрония“—Ж.

⁶Попов, К., Съвременен български език, Синтаксис, IV изд., С., 1979, с. 266.

⁷Цойнска, Р., Езикът на Йоаким Кърчовски, С., 1979, с. 299.

⁸Ничева, К., Цит. съч., с. 55—56.

⁹Георгиева, Е., Синтаксисът в Славянобългарска история от Паисий. — Известия на Института за българския език, кн. IX, 1962, с. 128.

¹⁰Вж. Иванов, Д., За употребата на съюза ами в книжовната реч. — Български език, 1952, кн. 1—2, с. 119.

¹¹Ничева, К., Цит. съч., с. 56.

¹²Пак там, с. 55.

¹³Вж. Цойнска, Р., Цит. съч., с. 300.

¹⁴Съюзът се използва и от Паисий, има го и в „Неделника“. Вж. Георгиева, Е., Цит. съч., с. 100; Ничева, К., Цит. съч., с. 55—56.

¹⁵Попов, К., Цит. съч., с. 272—273.

¹⁶Пак там, с. 273—274.

¹⁷Ничева, К., Цит. съч., с. 55—56.

¹⁸Цойнска, Р., Цит. съч., с. 300.

¹⁹Попов, К., Цит. съч., с. 268.

²⁰Ничева, К., Цит. съч., с. 57.

²¹Георгиева, Е., Цит. съч., с. 102.

- ²²Цойнска, Р., Цит. съч., с. 303.
- ²³²⁴Ничева, К., Цит. съч., с. 57.
- ²⁵Цойнска, Р., Цит. съч., с. 304.
- ²⁶Вж. Граматика на съвременния български книжовен език, БАН, т. III. Синтаксис, С., 1983, с. 309.
- ²⁷Ничева, К., Цит. съч., с. 59; Цойнска, Р., Цит. съч., с. 303.
- ²⁸Ничева, К., Цит. съч., с. 58—59.
- ²⁹Цойнска, Р., Цит. съч., с. 305.
- ³⁰Ничева, К., Цит. съч., с. 60.
- ³¹Пак там, с. 61—62.
- ³²Георгиева, Е., Цит. съч., с. 106.
- ³³Ничева, К., Цит. съч., с. 62.
- ³⁴Пак там, с. 61—64.
- ³⁵Пак там, с. 63.
- ³⁶Цойнска, Р., Цит. съч., с. 302.
- ³⁷Ничева, К., Цит. съч., с. 64.
- ³⁸Вж. Граматика. . . , с. 348.
- ³⁹Цойнска, Р., Цит. съч., с. 308, 309.
- ⁴⁰Ничева, К., Цит. съч., с. 65.
- ⁴¹Пак там, с. 65.
- ⁴²Цойнска, Р., Цит. съч., с. 309.
- ⁴³Георгиева, Е., Цит. съч., с. 119.
- ⁴⁴Ничева, К., Цит. съч., с. 66.
- ⁴⁵Пак там, с. 67.
- ⁴⁶Срв. Цойнска, Р., Цит. съч., с. 311.
- ⁴⁷Вж. Граматика. . . , с. 379.
- ⁴⁸Пак там, с. 375.
- ⁴⁹Пак там, с. 376—379.
- ⁵⁰Вж. Петров, К., Принос към говора на гр. Котел. — Известия на Семинара по славянска филология, кн. III, С., 1911, с. 199.
- ⁵¹Ничева, К., Цит. съч., с. 67.
- ⁵²Пак там, с. 68—69.
- ⁵³Вж. Граматика. . . , с. 387.
- ⁵⁴Цойнска, Р., Цит. съч., с. 312.
- ⁵⁵За неговата поява и разпространение в народния език — вж. Заимов, Й., Употреба на предлога „за“ в българския език. — Известия на Института за български език, кн. VI, 1959, с. 352.
- ⁵⁶Ничева, К., Цит. съч., с. 69.
- ⁵⁷Срв. Бончев, А., Църковнославянска граматика (със сборник от образци за превод) и речник на църковнославянския език, С., 1952, с. 138.
- ⁵⁸Ничева, К., Цит. съч., с. 71.
- ⁵⁹Цойнска, Р., Цит. съч., с. 312.
- ⁶⁰Ничева, К., Цит. съч., с. 72—73.
- ⁶¹Цойнска, Р., Цит. съч., с. 313.
- ⁶²Теодоров, А., Старият български език и новобългарските наречия. — Периодическо списание на Българското книжовно дружество, 1885, кн. XIV, с. 270.
- ⁶³Вж. Граматика. . . , с. 295.
- ⁶⁴Ничева, К., Цит. съч., с. 72.
- ⁶⁵Пак там, с. 71.
- ⁶⁶Вж. Граматика. . . , с. 389.
- ⁶⁷Вж. Ничева, К., Цит. съч., с. 74.
- ⁶⁸Вж. Бончев, А., Цит. съч., с. 90.
- ⁶⁹Ничева, К., Цит. съч., с. 77.

⁷⁰Вж. *Чумаков, Г. М.*, Синтаксис конструкции с чужој речю, Киев, Вища школа, 1975, с. 31; *Вџтов, В.*, Начини за предаване на чужда (персонажна) реч в художественото повествование (Върху материал от романа на Ст. Дичев „Пџтят към София“).— Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“, Филологически факултет, т. XVII, кн. 2, С., 1982, с. 57.

⁷¹Вж. *Вџтов, В.*, Цит. съч., с. 59—60.

⁷²В езика на „Неделника“ например е отбелязана еднократна употреба на такoва изречение — вж. *Ничева, К.*, Цит. съч., с. 74.

ВКЛАД В ИЗУЧЕНИЕ СИНТАКСИСА СЛОЖНОГО
ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ЧУЖОЙ РЕЧИ В ЯЗЫКЕ
РУКОПИСНЫХ СОЧИНЕНИЙ СОФРОНИЯ ВРАЧАНСКОГО

Върбан Витов

(Резюме)

В статье исследуется синтаксическое строение сложного предложения и конструкции с чужой речью (речью персонажа) в языке двух рукописных сочинений Софония Врачанского — в переводе одной повести „Митология Синтипа Философа“ из „Втори Видински сборник“ 1802 г. и в оригинальном произведении „Житие и страдания грешнаго Софония“ 1805 г.

Рассматриваются сложные предложения трех типов — сочиненные, составные и смешанного типа, а также их разновидности и союзные средства, при помощи которых они строятся. Доказывается, что Софоний следует требованиям народного синтаксиса при выражении внутренних синтаксических зависимостей в их предикативных составных, а также при конструировании этих составных в рамках сложного предложения.

Несмотря на то, что они обладают всеми приметами и особенностями формирующейся языковой системы, они очень близки к современной литературной синтаксической норме, и один из ее первых создателей несомненно С. Врачанский. Он не ограничивается рамками синтаксической практики народного языка, а привлекает и средства богатого литературно обработанного синтаксиса среднеболгарского и церковнославянского, умело подчиняя их духу и закономерностям новоболгарского синтаксиса.

Конструкции, передающие чужую речь, показывают, что Софоний обрабатывает литературно образцы, известные ему из среднеболгарского и церковнославянского, но сочетает их со специфическими возможностями народного языка в этой области.

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF
SYNTACTIC STRUCTURE OF COMPLEX, COMPOUND
AND COMPLEX COMPOUND SENTENCES AND SENTENCES
WITH DIRECT SPEECH IN TWO MANUSCRIPTS
OF SOPHRONY OF VRATZA

Varban Vutov

S u m m a r y

The present study aims at investigating the syntactic structure of complex, compound and complex-compound sentences and sentences with direct speech in two manuscripts of Sophrony of Vratza — his autobiography 'Life and Sufferings of Sophrony the Sinner' (1805), and the translated novelette 'Mythology of Synthip the Philosopher'.

All the varieties of the three types of sentences are examined as well as the types of coordination, coordinating conjunctions, conjunctive adverbs, subordinating conjunctions and connectives. The examination proves that the writer has followed the syntactic pattern of the vernacular language, enriching them with the patterns of the highly developed Church-Slavonic language.

The direct speech constructions, too, prove that the writer has adapted Church-Slavonic syntactic patterns and vernacular syntactic patterns to the requirements of the literary style. Sophrony's literary works prove him to be one of the builders of the Modern Bulgarian language.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XXII, кн. 2

Филологически факултет

19 85/1986

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XXII, livre 2

Faculté des Lettres 1985/1986

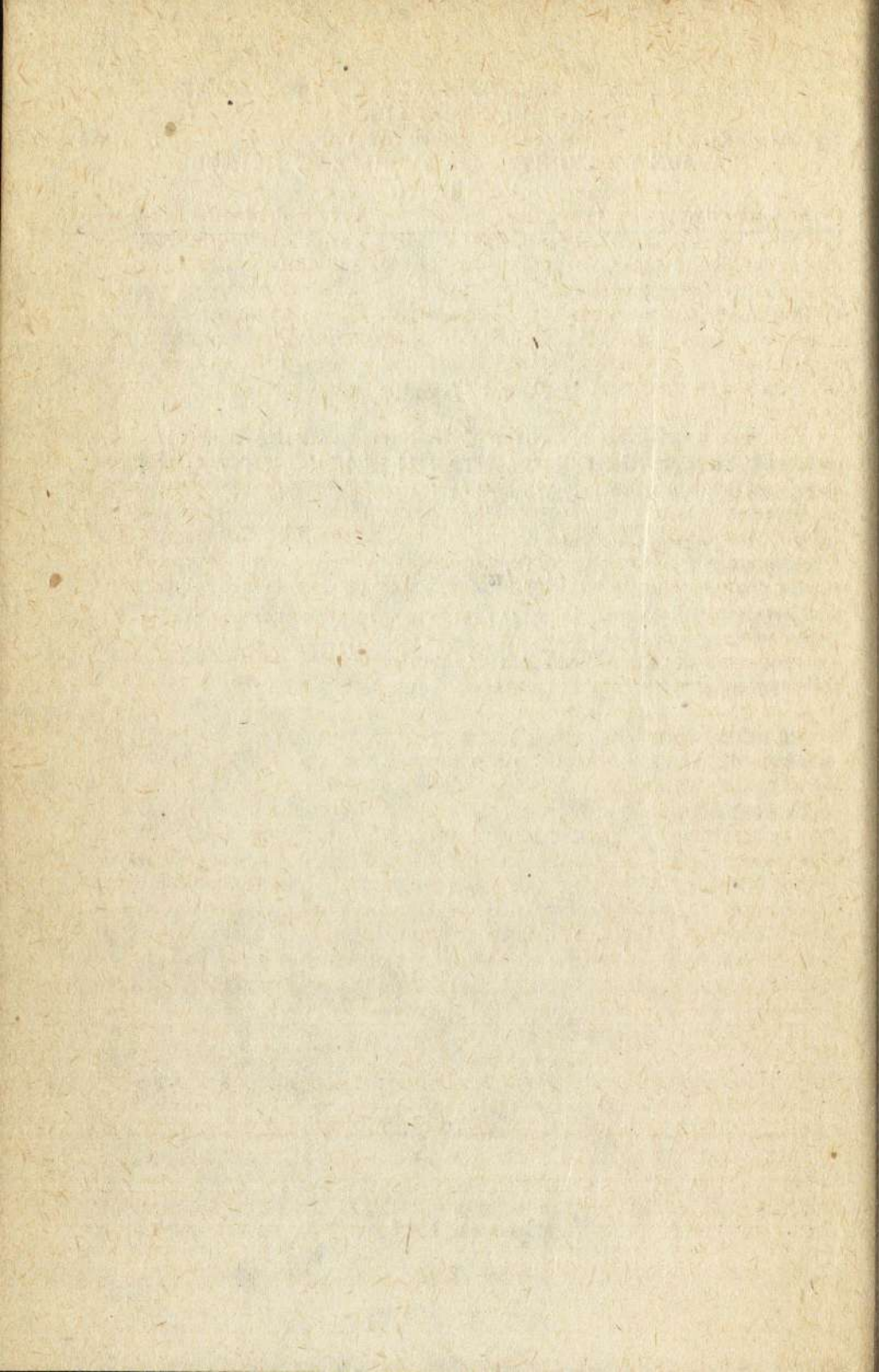
Гинка Пенакова

БЪЛГАРСКИ ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ
НА АНГЛИЙСКИТЕ СИНТАКТИЧНИ КОНСТРУКЦИИ
С *-ing* ПРИЧАСТИЕ

Ginka Penakova

BULGARIAN FUNCTIONAL EQUIVALENTS OF ENGLISH
-ING PARTICIPIAL CONSTRUCTIONS

София, 1987

В традиционната граматика е прието двете омонимни нелични глаголни форми в английски език, образувани с морфемата *-ing*, причастието и герундият, да се разграничават една от друга. Към този възглед се придържат Б. Стренг¹, А. Смирницки², М. Блох³, М. Минков⁴, Ж. Молхова⁵, Б. Алексиева⁶. Други езиковеди, между които Е. Круизинг⁷, Б. Кели⁸ и Л. Бархударов⁹, разглеждат *-ing* причастието и герундия като една и съща форма поради тяхната формална идентичност. Б. Илиш¹⁰ счита и двата възгледа за основателни.

Освен с герундия *-ing* причастието е омонимно още с прилагателното и съществителното име, образувани от глагол с омонимните словообразователни морфемии *-ing*. Като анализира *-ing* причастието, герундия, отглаголното съществително и прилагателното име с окончание *-ing* с методите на генеративната граматика, Хр. Грънчаров и Р. Русев¹¹ доказват своя възглед, че тези четири форми са разновидности на една и съща *-ing* форма, която изпълнява различни синтактични функции в зависимост от позицията си в изречението.

В своята книга „A Grammar of Contemporary English“ Р. Куърк¹² си служи с термина „*-ing* причастие“, включвайки в него както *-ing* причастието, така и герундия, но прави изричната уговорка, че подобно терминологично опростяване не бива да води до пренебрегване на сложността на „различните причастни изрази“ във връзка с тяхната употреба. Независимо от различните възгледи и подходи при описанието на *-ing* причастието и герундия, езиковедите са единодушни по отношение на факта, че *-ing* причастието и герундият имат различни комбинаторни възможности и изпълняват различни синтактични функции. Традиционните наименования „*-ing* причастие“ и „герундий“ отразяват синтактичното различие между двете нелични глаголни форми и запазването им в много случаи „осигурява точност при описанието на езиковите факти“¹³. Затова в настоящото изследване ще се придържаме към терминологичното различие между *-ing* причастието и герундия.

По своите семантико-синтактични свойства *-ing* причастието проявява сходство с глагола, прилагателното име и наречието. Хибридна му природа, както и специфичният морфологичен строй на английския език, обуславят разнообразието на синтактичните конструкции, образувани с *-ing* причастие, и на функциите, които тези конструкции изпълняват. Разглежданото причастие може да се свързва с различни части на речта: съществителни имена или местоимения, изразяващи обекта на причастното действие; съществителни имена или местоимения, изразяващи субекта на причастното дей-

ствие; съществителни имена, чийто признак се назовава от -ing причастието; наречия, глаголи. Образуваните по такъв начин конструкции могат да изпълняват различни синтактични функции в изречението — адвербиална, атрибутивна, предикативна, както и да изграждат вторичнопредикативни обектни, субектни и обстоятелствени комплекси.

Формално-структурен еквивалент в българския език -ing причастието няма. Известно е, че когато при превод за дадено средство на оригинала няма непосредствено съответствие в езика на превода, неговите функции се изразяват в системата на цялото чрез други средства, носещи същата информация и наричани функционални еквиваленти на даденото средство¹⁴. Като анализира синтактичните функции на -ing причастието, Ж. Молхова¹⁵ изтъква, че в зависимост от това, дали значението на английското -ing причастие е адвербиално или чисто атрибутивно, то се предава на български език съответно с деепричастие или със сегашно деятелно или минало деятелно причастие, но че винаги е за предпочитане описателният израз: да-форма, личен глагол, подчинени обстоятелствени изречения, подчинени изречения, въведени с *че* или *как*. Това особено важи за вторичнопредикативните конструкции с -ing причастие.

В настоящото изследване ние си поставяме целта да установим парадигмата на българските функционални еквиваленти на английските синтактични конструкции с -ing причастие, да определим значението на еквивалентите и да открием факторите, обуславящи употребата на тези еквиваленти. Изследването е базирано на корпус от 1300 примера, регистрирани в 15 новели, романи и разкази от съвременни английски и американски писатели с преводите им на български език, направени от квалифицирани преводачи през 60-те и 70-те години. Корпусът включва всички -ing причастни конструкции, налични в първите 100 страници от експерпираните източници. В анализирания корпус са регистрирани следните синтактични функции на конструкциите с -ing причастие:

Синтактична функция	Брой	Процент
Adverbial Clause	494	38 %
Attribute	348	26, 8%
Complex Object	190	14,61%
Absolute Constructions	119	9,15%
Predicative	108	8, 3%
Existential Sentence	15	1,14%
Subjective Participial Construction	12	0,93%
Exclamatory Sentence	8	0,62%
Unrelated Participle	4	0,30%
Comment Clause	2	0,15%

Функционалните еквиваленти на -ing причастните конструкции представяме поотделно за всяка от тези функции:

I. ADVERBIAL CLAUSE
(Обстоятелствена функция)

Семантичното сходство на -ing причастието с наречието обуславя употребата на -ing причастните конструкции като обстоятелствени пояснения. В тази функция причастната конструкция пояснява сказуемото откъм време, причина или начин или изразява обстоятелства, съпътстващи сказуемното действие. Известно е, че характерът на обстоятелствените отношения, изразени чрез -ing причастие, зависи от лексическите особености на глагола, от който е образувано причастието, и от лексико-граматическите особености на контекста¹⁶. Обстоятелствените причастни конструкции с ядро *be-ing* имат причинна семантика:

Being first cousins they had decided to have no children. (JG) Тъй като бяха братовчеди, те решиха да нямат деца. (HP)

Причастни конструкции, чието действие протича едновременно със сказуемното действие, понякога са въведени посредством съюза *when*:

I wanted to laugh when drinking the whisky. (JB) Докато пиех уискито, имах желание да се изсмея. (ЦС, АХ)

Временната съотнесеност между -ing причастието и сказуемното действие също зависи от семантичните особености на причастния глагол. При глаголи, изразяващи движение, мисловен процес или сетивни възприятия, причастното действие предхожда действието на сказуемното. Обикновено такива адвербиални конструкции стоят в препозиция спрямо подлога на изречението:

Coming to a higher boulder, he lifted his head. (FSF) Като се озова зад висок камък, той надигна глава. (ЖЯ)

Адвербиалните конструкции с ядро перфектно -ing причастие също изразяват действие, което предшества сказуемното действие:

Having set her heart on a thing, Fleur had no change of heart until she got it. (LG) Щом пожелаеше нещо, Флор не отстъпваше, докато не го получи. (HP)

I.1. Сред българските преводни съответствия на -ing причастните конструкции в адвербиална функция най-голяма честота на употреба имат подчинените обстоятелствени изречения за време, начин и причина.

Обикновено подчинените обстоятелствени изречения за време означават действие, протичащо едновременно със сказуемното действие. Те са въведени с относителните наречия *докато*, *когато* и със съюза *като*. Посредством съюза *след като* са въведени подчинени обстоятелствени изречения като еквивалент на конструкцията, съдържаща перфектно -ing причастие. Такива изречения успешно пре-

¹⁶ Трудове на ВТУ, т. XXII, кн. 2

дават предходността на -ing причастното действие спрямо сказуемното действие:

But having 'learned' his boy to draw pigs, he knew that John would never be a painter. (JG)	Но след като бе изучил момчето си да рисува свинчета, той бе раз- брал, че от Джон няма да излезе художник. (НР)

Причастни изрази, които се намират в препозиция спрямо сказуемното в английското изречение и по този начин изразяват предходност спрямо сказуемното действие, са преведени чрез подчинено изречение за време с глагол от свършен вид. Глаголът сказуемо в главното изречение също е от свършен вид:

Taking all the strain of the fish on his left shoulder he leaned back. (EH)	Като все цялата тежест на рибата на лягото си рамо, се наведе на- зад. (Т, БА)

Подчинените обстоятелствени изречения за начин са свързани с главните изречения посредством *като, без са*:

... I said, not knowing then what she really meant. (JB)	... обещах, без да зная какво точно иска да каже. (ЦС, АХ)

За връзка между главното и подчиненото причинно изречение служат съюзите *защото, като, тъй като* и *понеже*:

Knowing it was sharp, he drove it in again. (EH)	Понеже знаеше, че греблото е ост- ро, повторно го заби в акулата. (Т, БА)

При всички подчинени обстоятелствени изречения подлогът съвпада с подлога на главното изречение, така както подлогът на -ing причастното съвпада с подлога на английското изречение.

1.2. Вторият по честота на употреба преводен еквивалент на -ing причастните конструкции в адвербиална функция е **простото изречение в състава на сложно съчинено изречение**. Среждаме както изречения, свързани със съюзите *и, а*, така и безсъюзно свързани изречения. Тъй като субектът на причастното действие съвпада със субекта на сказуемното действие в английското изречение, преводното сложно съчинено изречение се състои от еднаквоподложни прости изречения:

Pressing her arms tight across her breast she forced a little light laugh. (JG)	Притисна ръце до гърдите си и се засмя с лек, непринуден смях. (НР)

1.3. Като преводен еквивалент в разглежданата функция регистрираме и **обстоятелственото пояснение за начин**, изразено чрез съчетание на предлог със съществително име. В преводните изречения съществителното име съответствува на английското съществително име, образувано от същия корен, от който е образувано и -ing причастното:

I came here into this grove hoping to run into you. (FSF) Аз дойдох тук с надеждата да се облъскам с вас. (ЖЯ)

1.4. Обособената деепричастна конструкция е „квалифициращо обособено обстоятелство“¹⁷ и за нея е типично да пояснява сказуемното откъм начин. Това обяснява факта, че в корпуса са констатирани най-много случаи на -ing причастни обстоятелствени пояснения за начин, преведени с деепричастие. При обстоятелственото значение за начин причастното действие протича паралелно със сказуемното действие:

Cattle grazed on in the river meadows, feeling with their tongues for the grass they could not see. (JG) Краги пасяха из ливадите покрай реката, намирайки с език тревата, която не можеха да видят. (НР)

При обстоятелственото значение за време -ing причастното действие се развива паралелно с действието на сказуемното или предхожда сказуемното действие, когато причастната основа означава движение, мисловен процес или сетивни възприятия. Деепричастието от своя страна също означава допълнително действие, което може да съпътствува или да предшества сказуемното действие; значението на деепричастието се реализира независимо от позицията му спрямо сказуемното:

He had lost his way when riding in the hills. [FSF] Яздейки из планината, той се загубил. (ЖЯ)

При обстоятелствените изречения за причина е характерна предходността на -ing причастното действие спрямо сказуемното действие. И при деепричастието обстоятелственото значение за причина се свързва с предходност на причастното действие спрямо главното действие. Обстоятелствата за причина се отнасят към цялото изречение и значението им зависи както от лексическите значения на сказуемното и причастния глагол, така и от целия контекст:

He had never seen her look prettier yet he could not rid himself of the impression that this business was unnatural — remembering still that crushed figure burrowing into the corner of the sofa. (JG) Никога не бе виждал дъщеря си по-красива, а все пак не можеше да се отърве от впечатлението, че цялата та и история е нещо неестествено — припомняйки си сломената фигурка, сгושена в ъгъла на дивана. (НР)

Понякога -ing причастното действие съпътствува сказуемното действие, без да се свързва с обстоятелствен нюанс — нещо, което е характерно и за обособената деепричастна конструкция:

But he hummed, thinking of the bridge game. CA) Но той продължи да си тананика, мислейки си за бриджа. (КТ)

Деепричастието и основното действие имат общ подлог, така

както имат общ подлог -ing причастното и сказуемното действие в английските изречения.

За употребата на деепричастието като преводен еквивалент на -ing причастieto в адвербиална функция важна роля играе синтактико-стилистичният фактор — запазването на релефността на английското изречение, в което главните и второстепенните действия имат различно морфологично оформление. Изборът на този еквивалент зависи и от стила на превежданата творба. Единият от експериментните текстове в нашия корпус („Автобиографията“ на Б. Франклин) принадлежи към журналистическия стил. В преводния вариант на този текст 50% от изреченията, съдържащи -ing причастно обстоятелствено пояснение, са преведени с обособени деепричастни конструкции, които се считат за форми от по-висш стилистически пласт с главна сфера на употреба публицистиката и научната литература¹⁸.

И така парадигмата на функционалните еквиваленти на адвербиалните -ing причастни конструкции добива следния вид:

Синтактична функция	Морфологично изразяване	Процент
1. Подчинено обстоятелствено изречение	личен глагол	37,5%
2. Просто изречение в състава на сложно съчинено изречение	личен глагол	32,7%
3. Обстоятелствено пояснение	предлог + съществително име	24,3%
4. Обособено обстоятелствено пояснение	деепричастие	5,5%

II. ATTRIBUTE

(Атрибутивна функция)

Атрибутивната употреба на -ing причастieto е израз на семантичното му сходство с прилагателното име. В зависимост от своята позиция спрямо определяемото -ing причастните определения биват препозиционни, постпозиционни и екстрапозиционни.

【Препозиционни определения】

Ролята на препозиционни определения изпълняват само -ing причастията, които не са свързани със зависима от тях група и означават активен признак на предмета, без да се свързват с определен момент.

II.1. Български преводен еквивалент на -ing причастieto в тази синтактична позиция е **съгласуваното определение**. То се изгражда от сегашно деятелно причастие или от прилагателно име:

I came upon more pieces of
decaying machinery. (JC)

A blinding sunlight drowned
all this at times in a sudden
recrudescence of glare. (JC)

Видях още няколко гниещи ма-
шини. (ГП)

Ослепително слънце удавяше-
тази гледка в изблици от блясък
(ГП)

Постпозиционни определения

A.-ing причастие, което не е включено в причастна конструкция, може да стои и в постпозиция спрямо определящото име. То може да бъде преведено на български език чрез прилагателно име или чрез сегашно деятелно причастие в ролята на съгласувано определение:

No one living had smoked those
cigarettes. (JB) Тези цигари не бяха пушени от
живо същество. (ЦС, АХ)

II.2. Друг разпространен преводен вариант е несъгласуваното определение, изградено от предложно-именни съчетания:

I turned the Fiat into Sparrow
Hill road, narrow, twisting. (JB) Завих към Спероу Хил, тесен, тъмен
път с много завои. (ЦС, АХ)

Когато ing причастията е свързано с предложно допълнение и означава положение на субекта в пространството, конструкцията -ing причастие + предложно допълнение е преведена чрез предложно-именно съчетание в ролята на несъгласувано определение:

...the woods and the fields
clinging to the hillside. (JB) ... полата и горите по склона на
хълма (ЦС, АХ)

II.3. Най-често атрибутивните -ing причастни конструкции в постпозиция се превеждат на български език чрез подчинено определително изречение. Като съотносителна с определяемото дума функционира *който* и много рядко *дето*. В някои изречения *който* се свързва с предлозите *от* и *през*:

A pink openwork jumper revealing
at my estimate eight straps. (JB) ...розов мрежест джемпър, през
който личаха поне осем през-
рамки. (ЦС, АХ)

Нерестриktivните определителни изречения характеризират субекта, разкривайки негово състояние или действие, протичащо едновременно със сказуемното действие. Тези определителни изречения имат комуникативна самостоятелност:

A lamp burning in a great dome
above lit the magnificent sweep
of the carved stairways. (FSF) Лампа, която светеше под голям
купол отгоре, осветяваше стъл-
бицето. (ЖЯ)

Рестриktivните определителни изречения посочват такъв признак на определяемото, посредством който то се разграничава от останалите предмети от същия род. Рестриktivните определителни изре-

чения са задължителен елемент в семантичната структура на сложното изречение¹⁹:

She has the appearance of a person listening to an improbable lie. (CA)

Тя има вид на човек, който сложнай-неправдоподобната лъжа. (КТ)

Нерестриktivните и рестриktivните определителни изречения са преводен вариант съответно на нерестриktivните и рестриktivните постпозиционни -ing причастни определения.

II.4. В ролята на еквивалент на -ing причастни определения се явява **обособеното определение**. То е изградено от минало деятелно причастие, минало страдателно причастие или прилагателно-име, които означават състояние на субекта, както и от сегашно деятелно причастие, означаващо действие, характерно за субекта. The embers glowed like the eyes . . . като очите на чудовище, при of a monster crouching in the grass. (FSF) свило се в тревата. (ЖЯ)

He had the pose of a Buddha preaching in European clothes. (JC) Приличаше на Буда, проповядващ в европейски дрехи. (ГП)

II.5. Където лексикалните особености на причастния глагол позволяват това, -ing причастиего е преведено като **обособено приложение**, изразено чрез съществително име:

Your strength is just an accident arising from the weakness of others. (JG)

Силата ти е само една случайност—резултат от слабостта на другите. (ГП)

II.6. Чрез **присъединено изречение** в състава на сложно съчинено изречение са преведени някои нерестриktivни -ing причастни конструкции, употребени като еднородни части наред с прилагателни имена. Употребата на това преводно съответствие има синтактико-стилистична мотивировка — да се облекчи изречението от еднородни части. Присъединяването се улеснява от факта, че нерестриktivните определителни конструкции имат комуникативна самостоятелност:

I was very fond of Tom and Sydney, thirteen and fourteen respectively, noisy and clumsy and clueless, heading straight for the mills and perfectly happy about it. (JB)

Обичах Том и Сидни, съответно тринадесет- и четирнадесетгодишни, шумни, груби и тъпи; те вървяха към бъдещето, което ги очакваше във фабриките и бяха напълно щастливи. (ЦС, АХ)

Екстрапозиционни определения

Тази конструкция заема най-често начална и по-рядко крайна позиция в изречението. Тя се отнася към подлога на изречението.

Причастнето в нея може да се трансформира като еднородно сказуемо на разширено просто изречение:

Drawing a cape about her, she took his hand. (FSF)

She drew a cape about her and took his hand.

II.7. Най-разпространен преводен еквивалент на тази конструкция е простото изречение в състава на сложно съчинено изречение. Преводното сложно съчинено изречение се състои от еднаквоподложни прости изречения, свързани със съюзите *и*, *а*, както и безсъюзно:

I awoke at three, wondering for a moment where I was. (JB)

Събуди х се в три часа и се зачудих къде съм. (ЦС, АХ)

Анализираните преводни съответствия на атрибутивните причастни изрази оформят следната парадигма:

Синтаксична функция	Морфологично изразяване	Процент
1. Съгласувано определение	сегашно деятелно причастие прилагателно име	25%
2. Несъгласувано определение	предлог + съществително име	19,2%
3. Подчинено определително изречение	личен глагол	18,9%
4. Обособено определение	минало деятелно причастие минало страдателно причастие сегашно деятелно причастие прилагателно име	17,4%
5. Обособено приложение	съществително име	7%
6. Присъединено изречение	личен глагол	6,8%
7. Просто изречение в състава на сложно съчинено изречение	личен глагол	5,7%

III. COMPLEX OBJECT (Сложно допълнение)

Анализираната причастна конструкция в тази функция включва съществително име или местоимение във винителен падеж и -ing причастие. Това е една вторичнопредикативна конструкция, в която именната част се отнася към глаголната, както подлог към сказуемо. Този тип конструкции служат като допълнения на глаголи за сетивно възприемане и мисловна дейност. В тях -ing причастие то означава незавършено действие:

He could see fish swimming among amber lights. (FSF)

Можеше да види риби, които плуваха между кехлибарени светлини. (ЖЯ)

Българските глаголи, означаващи сетивно възприемане и мисловна дейност — *виждам*, *чувам*, *намирам*, *чувствавам*, *мисля* и

др., в старобългарски език са се свързвали с причастни конструкции²⁰. Генетически и исторически свързано със старобългарските причастни конструкции е подчиненото сказуемноопределително изречение при допълнението. Поради това то се явява закономерно преводно съответствие на английските -ing причастни конструкции в анализираната функция.

III.1. Сказуемноопределителните изречения при допълнението са свързани с главното изречение чрез съюзите *да* и *че* и наречието *как*:

I distinctly heard a woman behind me sniffing back her tears. (JB) Аз съвсем ясно чух една жена зад мене да подсмърча.
(ЦС, АХ)

К. Попов²¹ изтъква генетичната и семантичната близост на сказуемноопределителното изречение при допълнението с подчиненото допълнително изречение и с подчиненото определително изречение при допълнението. Употребата на последните два вида подчинени изречения също е свързана с лексикалните особености на глаголите, сказуеми в главното изречение, означаващи възприятия, мисловен процес, емоционално състояние и др.

III.2. За съюзна връзка между подчиненото допълнително изречение и главното изречение служи въпросителното наречие *как*:

Michael felt doom closing in upon him. (CA) Майкъл усещаше как атмосферата около него става все по-натегната. (КТ)

III.3. Подчинените определителни изречения към допълнението се съотнасят с определяното допълнение посредством думата *който*:

He saw a flight of wild ducks etching themselves against the sky, then blurring, then etching again. (EN) Видя ято диви патици, които ту се очертаваха в небето ту се губеха и пак се очертаваха.
(Т, БА)

III.4. Известно е, че **обособеното определение** притежава „засилена признакова характеристика, която лежи в основата на присъщата му предикативна стойност“²². В описания от нас корпус обособеното определение се изгражда с прилагателното име, минало страдателно причастие:

John saw Braddock Washington standing in the lighted lift, wearing a fur coat. (FSF) Джон видя Брадък Вашингтон, застанал в асансьора, облечен в кожено палто. (ЖЯ)

III.5. Често употребявано преводно съответствие на конструкцията Complex Object е **сказуемното определение при допълнението**. „То разкрива признак на обекта в изречението чрез сказуемното“²³. Във функцията на сказуемното определение п и допълнението откриваме минало деятелно причастие и прилагателно име:

I imagined her sitting at a dressing table. (JB)

Представях си я седнала пред тоалетната масичка. (ЦС, АХ)

Ето парадигмата на еквивалентите при превод на конструкцията:

Синтактична функция	Морфологично изразяване	Процент
1. Подчинено сказуемноопределително изречение при допълнението	личен глагол	22,5%
2. Подчинено допълнително изречение	личен глагол	21,3%
3. Подчинено спределително изречение при допълнението	личен глагол	20,8%
4. Обособено определение при допълнението	прилагателно име минало страдателно причастие	18,6%
5. Сказуемно определение при допълнението	минало деятелно причастие прилагателно име	16,8%

IV. ABSOLUTE CONSTRUCTIONS (Абсолютни причастни конструкции)

IV. А. Абсолютни конструкции, изразяващи действие, когато процъфтява едновременно със сказуемното действие

Те съставляват 85% от общия брой абсолютни конструкции в работния корпус. Типично значение за тях е да описват вида, поведението или душевното състояние на субекта, функциониращ като подлог в изречението²⁴. Подлогът на тези конструкции означава части на тялото на субекта — подлог в изречението.

IV. А.1. Най-често този вид абсолютни конструкции са преведени като прости изречения в рамките на сложни съчинени изречения, свързани безсъюзно или чрез съюзите *и, а*. Между абсолютната конструкция и главното изречение съществува смислово-граматична съотносителност. В преводния вариант между препозитивното и постпозитивното изречение в състава на сложното съчинено изречение тази съотносителност се изразява по няколко начина:

а) Субектът — подлог на първото просто изречение, се повтаря като несъгласувано определение във второто просто изречение:

He had small well-shaped hands, the nails shining from a recent manicure... (JB) Имаше малки, добре оформени ръце и ноктите му блестяха от наскоро правен маникюр. (ЦС, АХ)

Както се вижда от цитирания пример, -ing причастието е предадено като сказуемо, а субектът му — като подлог на второто просто изречение.

б) Субектът — подлог на първото изречение, се повтаря като несъгласувано определение в обстоятелствен израз във второто просто изречение, където -ing причастието е преведено като сказуемо, а субектът на -ing причастието е предаден като обстоятелствен израз:

She answered, her eyes shining with dignity. (FSF) . . . отвърна тя и в очите ѝ светна достойнство. (ЖЯ)

IV.A.2. При превода на абсолютни конструкции чрез обособено обстоятелствено пояснение — деепричастен израз, изреченията са претърпели сложни трансформации, така че субект на деепричастното действие да бъде подлогът на изречението. Субектът на -ing причастието е предаден като:

а) непряко предложно допълнение към деепричастието:

He lay in the stern, his big unintelligent eyes staring. . . . Рибата лежеше в кърмата на лодката, гледайки втренчено с големите си тъпи очи. (Т, БА) (ЕН)

б) пряко допълнение към деепричастието:

He looked back over his shoulder with nothing showing only two small, dark eyes. (FOC) . . . погледна през рамо назад, показвайки две малки, тъмни, гневни очички. (ВБ)

IV.A.3. Като ядро на обособено сказуемо определение — преводен еквивалент на този тип абсолютни конструкции — намираме миналото деятелно причастие. Причастният израз е разширен до толкова, че структурата му наподобява тази на изречения:

He swam gently on his side, his bill almost touching the plank of the skiff. (ЕН) . . . рибата леко се обърна на една страна, почти опряла меча си о борда на лодката. (Т, БА)

IV.A.4. Някои предложни абсолютни конструкции са преведени на български език като обстоятелствени пояснения. Тези обстоятелствени пояснения са изградени аналогично на изходната структура — предлог с + съществително име + причастен израз. Причастният израз изпълнява ролята на обособено определение към съществителното име, като по този начин става носител на потенциалната предикативност, заложена в английската абсолютна конструкция. Ролята на обособено определение изпълняват сегашното деятелно причастие и миналото страдателно причастие:

I was not surprised to see somebody sitting aft, on the deck, with his legs dangling over the mud. (JC) Не се изненадах, че някой седи в кърмовата част на кораба, на палубата; с крака, праметнати над речната кал. (ГП)

IV.A.5. Други абсолютни конструкции са предадени чрез обособено определение. При изграждане на обособеното определение *-ing* причастният израз е трансформиран в подчинено определително изречение към съществителното име — субект на *-ing* причастното действие:

Yes, there he was, tall, ponderous, neat, clean-shaven, with his hair hardly thinned, smelling, no doubt, of the best hair-wash. (JG)

Да, ето го, висок, грамаден, елегантен, избръснат, с пригладена почти неоредяла коса, която лъхаше сигурно на най-скъп шампоан. (HP)

IV.A.6. Много рядко абсолютна конструкция, в която субектът на *-ing* причастното действие означава части от тялото на субекта — подлог, придобива в контекста обстоятелствен нюанс и се превежда на български език като подчинено обстоятелствено изречение:

And he rose, his heart pushing him toward something far more modern. (JG)

Той стана веднага, защото сърцето го тласкаше към нещо много по-съвременно. (HP)

Друго значение на абсолютните конструкции, в които *-ing* причастното действие протича едновременно със сказуемното действие, е да описват обстоятелствата, на чийто фон се развива сказуемното действие.

IV.A.7. Широко използван техен функционален еквивалент е претото изречение в състава на сложно съчинено разноподложно изречение. То стои в постпозиция и има за подлог субекта на *-ing* причастното действие:

Kismine sprang to her feet, the jewels in her pockets jingling. (FSF)

Кисмин скочи на крака, скъпоценностите в нейните джобове издрънкаха. (ЖЯ)

Простите изречения в състава на сложното съчинено изречение са свързани безсъюзно или чрез съюзите и, а:

IV.A.8. Поради относителната си семантична независимост от главното изречение често абсолютните конструкции от този тип са преведени като самостоятелно изречение:

They came out where they had gone in, Fleur walking demurely. (JG)

Промъкнаха се пак, отгдето бяха влезли. Флор вървеше престорено скромно. (HP)

IV.A.9. Като преводно съответствие на абсолютните конструкции подчинените обстоятелствени изречения експлицират тяхното обстоятелствено значение. Регистрирани са подчинени обстоятелствени изречения за причина, начин, време и условие:

With her eyes looking into his, Val felt both his leg

Докато тя не отделяше поглед от него, Вал чувствуваше, че кракът

and pocket safe. (JG)

и кесията му са в безопасност.
(НР)

IV.A.10. Обособеното обстоятелствено пояснение, изразено чрез **деепричастна конструкция** означава понякога причинно-следствени отношения между сказуемното и причастното действие:

My desire being to gain knowledge at the same time, I gave silence the second place. (BF)

... имайки желанието да натрупам в същото време и знания, млчанието поставих на второ място.
(КД)

Тук подлогът на -ing причастието е представен като пряко допълнение на деепричастието, а деепричастието е свързано с подлога на изречението.

Обособената деепричастна конструкция обикновено разкрива начина, по който се извършва сказуемното действие или обстоятелствата, които го съпътствуват:

The figure stood and smiled, and whispered, a faint perfume of narcissus lingering in the air. (JG)

... а видението се усмихваше и шепнеше, излъчвайки леко уханье на нарцис. (НР)

Ролята на обособено обстоятелствено пояснение изпълняват и **предложно-именни съчетания**; -ing причастието е неprevедено:

But in the dark now and no glow showing he felt that perhaps he was already dead. (EH)

Но в настъпилата тъмнина, без сияние по небето, стори му се, че е вече мъртъв. (Т, БА)

IV.A.11. Преводното съответствие обстоятелствено пояснение за начин е изградено от предложно-именно съчетание, в състава на което минало страдателно причастие, минало деятелно причастие или сегашно деятелно причастие определят препозитивно съществително име:

She danced rather than walked into the room, her skirt flaring up round her. (JB)

Тя влезе в стаята с танцова стъпка и разлюляна пола. (ЦС, АХ)

IV.A.12. Преводен вариант е и подчиненото определително изречение при допълнението. Като съотносителна с определяемото дума функционират относителното наречие *където*, относителното местоимение *който*, с предлозите *в*, *над* и относителното местоимение *чийто*:

It was only the great deep prisms in the blue water that the old man saw with his lines going straight down. (EH)

Старецът в момента виждаше само слънчевия спектър, където въдиците му се спуснаха право надолу.
(Т, БА)

IV.A.13. Абсолютни конструкции са преведени и чрез обособено определение и обособено сказуемно определение, където -ing при-

частието е предадено като обособено определение към своя подлог и е изразено чрез сегашно деятелно причастие. Служба на обособено сказуемно определение изпълнява и миналото страдателно причастие. Подлогът на -ing причастието е трансформиран в допълнение към причастието:

He moved on, groomed, sleepy, and remote, George Forsythe following. (JG)

Тръгна нататък, докаран, сънлив, чужд, последван от Джордж Форсайт. (НР)

IV. Б. Абсолютни конструкции, изразяващи действие, което предхожда сказуемното действие

Това са конструкции с перфектно -ing причастие. Анализираният корпус включва 6 такива примера.

IV.Б.1. Три от тях са преведени чрез подчинено обстоятелствено изречение, като по този начин се експлицират обстоятелствените отношения, заложиени в абсолютните конструкции:

They were the only mill-owning family left after the depression, the other mills having gone to the hands of the receiver. (JB)

Бяха единствените фабриканти след кризата, понеже другите фабрики бяха преминали в ръцете на съдебния изпълнител. (ЦС, АХ)

IV.Б.2. Две абсолютни конструкции са преведени като просто изречение в състава на сложно съчинено изречение. Простото изречение, с което е преведена абсолютната конструкция, стои в началото на изречението. Двете сказуеми са в минало свършено време. По такъв начин се изразява на български език предходността на причастното действие:

Fleur having declared that it was so simply too wonderful to stay indoors, they all went out. (JG)

Фльор заяви, че е „просто глупост да стоят вътре“, и всички слязоха в градината. (НР)

IV.Б.3. Едно от изреченията е претърпяло сложни трансформации, така че -ing причастието е преведено чрез минало страдателно причастие във функцията на съгласувано определение към допълнението. Това преводно съответствие е частен случай.

IV.В. Абсолютни конструкции с пасивно значение

Това са рядко срещани конструкции и в нашия корпус са само две. Тяхното ядро е пасивно -ing причастие. Преведени са чрез подчинени обстоятелствени изречения с възвратнострадателна глаголна форма:

It dealt with a charming family the members of which nearly

В пиесата се говореше за едно семейство, чиито членове едва що

committed adultery, nearly made a fortune, nearly made an unwise marriage, nearly missed their true vocation and so on, every thing being made right in the end by the wise, old grandmother. (JB)

не изневерявах, едва що не се женеха неразумно, едва що не изпускаха истинското си призвание и т. н., като всичко се оправяше накрая от мъдрата старата баба. (ЦС, АХ)

Подлогът на абсолютните конструкции е изразен чрез съществително име в 91% от изреченията. В останалите случаи той е изразен чрез местоименията *he, each, one, other, everything, this, that*. Абсолютните конструкции с подлог местоименията *he, each, one, other* са свързани с главно изречение, чийто подлог е групов. Действието на *-ing* причастието се извършва от един субект, който принадлежи към групата на подлога. Простите изречения, с които са преведени абсолютните конструкции, се намират в изяснително-разпределителна връзка спрямо главното изречение.

These two guarded the door of darkness, one introducing, introducing continuously to the unknown, the other scrutinizing the cheery and foolish faces with unconcerned old eyes. (JG)

Тези две жени пазеха вратата на Мрака, едната въвеждаше, непрекъснато въвеждаше хора в неизвестното, а другата ограждаше радостните и глупави лица с равнодушните си стари очи. (ГП)

Абсолютните конструкции, чийто подлог е изразен с *this, that, everything*, поясняват информацията на главното изречение като цяло. На български език те са преведени с подчинени обстоятелствени изречения за начин, условие и причина:

He said or rather shouted, this being part of the theatrical pose. (JB)

... каза той и ли по-скоро извика, понеже това също беше част от театралната му поза. (ЦС, АХ)

В обобщение на казаното за превода на абсолютните конструкции на български език представяме парадигмата на преводните им еквиваленти:

Синтактична функция	Морфологично изразяване	Процент
1. Просто изречение в състава на сложно съчинено изречение	личен глагол	31,93%
2. Подчинено обстоятелствено изречение	личен глагол	15,97%
3. Обособено определение	съществително име + предлог + съществително име	12,6%
4. Обособено обстоятелствено пояснение	деепричастие	
5. Обособено сказуемно определение	предлог + съществително име минало деятелно причастие сегашно деятелно причастие	10%
6. Обстоятелствено пояснение	минало страдателно причастие минало страдателно причастие сегашно деятелно причастие минало деятелно причастие	9,25%
7. Други	предлог + съществително име	7,48%
		12,77%

V. PREDICATIVE

(Предикативно определение)

Предикативното определение се отличава с двойна синтактична зависимост — от подлога и от сказуемото. То означава „признак съотнесен с подлога, който става актуален в момента на действието, изразено чрез сказуемото“²⁵. Като глаголна връзка между предикативното определение и подлога служи сказуемото, което е изразено чрез копулативен глагол. Копулативни глаголи в английския език са *be, seem, look, feel, say, ask, answer, agree, stand, go* и др., които означават състояние, положение и движение на субекта в пространството, както и речева дейност. В английския език се различават три вида предикативни определения: *true predicative, supplementary predicative, extrapositional predicative*.

True Predicative

(Част от съставно именно сказуемо)

При свързването на копулативните глаголи *be, seem, look* и др. с *-ing* причастни предикативни определения, лексикалното им значение отслабва, а причастиято става семантически център на сказуемната група и носител на важна информация, без която не би се реализирал смисълът на изречението. Ето защо предикативното определение, свързано с изброените глаголи, се разглежда като част от съставно именно сказуемо²⁶.

V.1. Когато *-ing* причастиято, част от *Compound Nominal Predicate*, не е свързано със зависима от него група, то е преведено на български език като именна част на съставно именно сказуемо, изразено чрез прилагателно име или сегашно деятелно причастие:

They were expressive and puzzling. (JC) Те бяха изразителни загадъчни. (ГП)
 It seemed big and echoing. (JB) ... взе да ми се вижда голям и ехтящ. (ЦС, АХ)

V.2. Като просто изречение в състава на сложно съчинено съединително изречение са преведени предикативноопределителни конструкции, в които -ing причастието е свързано със синтактично зависима от него група. За глаголна връзка между подлога на английското изречение и -ing причастният израз служи глаголът be, а -ing причастният израз е употребен като еднородна част с друго предикативно определение, което е изразено чрез прилагателно име:

There s'te was, incomprehensible, firing into a continent. (JC) Параходът стоеше неразгадаем и стреляше по цял един континент. (ГП)

Често двете еднородни предикативни определения в английското изречение са свързани със съюзите and, but:

He was comfortable but suffering. (EH) Той се бе разположил удобно, но страдаше. (Т, БА)

V.3. Чрез сказуеми в просто изречение са преведени -ing причастни предикативни определения след глаголите feel, seem. Причина за това са семантичните особености на глагола сказуем в английското изречение:

It felt choking. (JC) Тази пелена ни задушаваше. (ГП)

V.4. При главно изречение от типа Here I am — причастният израз е преведен като присъединена част, а главното изречение е представено в българския вариант като обективномодално показателно едносъставно именно изречение²⁷. Допълнението в това изречение служи за опорна част на присъединената конструкция. Присъединената част е изразена чрез прилагателно име, съществително име, минало деятелно причастие или лична глаголна форма:

Here she was, unmarried to this day, owning a gallery! (JG) Ето я, неомъжена и до днес, собственица на художествена галерия! (НР)

V.5. Друг функционален еквивалент на предикативноопределителната -ing причастна конструкция е обстоятелственото пояснение за начин и време, изразено чрез предложно-именни съчетания. Съществителното име, влизащо в състава на обстоятелственото пояснение, съответствува на английското съществително име, образувано от същия корен, от който е образувано и -ing причастието:

John stood facing Mr Braddock Washington. (FSF) Джон стоеше с лице срещу господин Брадок Вашингтон. (ЖЯ)

В състава на обстоятелственото пояснение за начин срещаме и на-

речия. Чрез наречия са преведени -ing причастия, които не са свързани със зависима от тях група и стоят след глаголи, означаващи говорна дейност:

... he said smiling. (FSF) ... каза той усмихнато. (ЖЯ)

Функция на обстоятелствени пояснения за време изпълняват отглаголни съществителни:

Take care going home. (JG) Внимавай на връщане. . . (НР)

V.6. Понякога функцията Compound Nominal Predicate е предадена на български език чрез просто глаголно сказуемо, чието значение е синтез от значенията на компонентите на английското съставно именно сказуемо:

The man with mustaches came tearing down to the river. (JC) Мустакатият човек се втурна към реката. (ГП)

SUPPLEMENTARY PREDICATIVE

(Предикативно определение)

Тази функция на -ing причастната конструкция е аналогична на българското сказуемо определение. В нея -ing причастията пояснява непреходни глаголи, означаващи движение. Като разкрива начина, по който протича сказуемното действие, -ing причастията допълва значението на сказуемното, без да има решаваща роля за реализирането на неговия смисъл.

V.7. Тъй като тази -ing причастна конструкция се отнася към глагола като обстоятелство за начин, тя успешно се превежда на български език чрез обособена деепричастна конструкция:

Then the fish rose high out of the water showing all his great length and width and all his power and beauty. (EH) Тогава рибата скочи високо над водата, показвайки цялата си дължина и ширина, цялата си сила и красота. (Т, БА)

EXTRAPOSITIONAL PREDICATIVE

(Екстрапозиционно предикативно определение)

Между екстрапозиционното предикативно определение и сказуемното в изречението не съществува тясна връзка. Това предикативно определение има относителна структурна и смислова самостоятелност.

V.8. Поради това при превода на български език на изречение с екстрапозиционно предикативно определение се оформя сложно съчинено изречение, съставено от **еднаквоподложни прости изречения**:

He sat awake at his window, writing his first real poem. (JG) Седеше край прозореца и пишеше първата си истинска поема. (НР)

V.9. Разглежданата функция е аналогична на българското обособено сказуемно определение. Ето защо **обособеното сказуемно определение** се явява един от основните функционални еквиваленти на английското екстрапозиционно предикативно определение. Като ядро на обособените сказуемни определения в анализирания корпус са регистрирани миналото деятелно причастие, миналото страдателно причастие и прилагателното име—форми, за които е типична употребата в обособени конструкции. Те предават действието в резултативен аспект:

Marlow sat cross-legged right aft,
leaning against the mizzen-mast.
(JC)

Марлоу седеше по турски
по посока на кормилото, об-
легнат на задната мачта. (ГП)

Парадигмата на функционалните еквиваленти на *Predicative* има следния вид:

Синтактична функция	Морфологично изразяване	Процент
1. Именна част на съставно именно сказуемо	прилагателно име сегашно деятелно причастие	29%
2. Просто изречение в състава на сложно съчинено изречение	личен глагол	27,3%
3. Сказуемо в просто изречение	личен глагол	10,7%
4. Присъединена част	прилагателно име съществително име	9,5%
5. Обстоятелствено пояснение	предлог + съществително име	8,3%
6. Просто глаголно сказуемо	личен глагол	7,8%
7. Обособено обстоятелствено пояснение	деспричастие	4,8%
8. Обособено сказуемно определение	минало деятелно причастие минало страдателно причастие прилагателно име	2,6%

VI. EXISTENTIAL SENTENCES

(Екзистентни изречения)

Екзистентните изречения можем да разделим на две групи в зависимост от тяхната форма.

VI.1. Първата група изречения започва с наречието *there*, означаващо наличие/липса. В тях *there* функционира граматически като подлог. Сказуемото в тези изречения е изразено чрез глагола *be* и стои в препозиция спрямо смисловия подлог. По такъв начин смисловият подлог заема нетематична позиция.

There was a fire burning in the grate. (JB)

В преводния вариант смисловият подлог е предаден като граматичен подлог в нетематична позиция, а *-ing* причастие то е трансформирано в сказуемо:

В камината гореше огън. (ЦС, АХ)

Изречения с граматичен подлог *there* и сказуемо *be* могат да бъдат репрезентация на две изречения:

There is my wife waiting for me. (СА)

I have a wife. She is waiting for me.

Имам жена, която ме чака. (КТ)

Както се вижда, преводният вариант е оформен като сложно изречение с подчинено определително изречение.

VI.2. Втората група изречения имат за сказуемо глагола *have*. Тематичната позиция в тези изречения е заета от подлога на глагола *have*. Тук, както и при изреченията с *there*, смисловият подлог е изведен в нетематична позиция:

We've got a youngster staying with us. (JG)

При превода на български език смисловият подлог е предаден като граматичен подлог в нетематична позиция, а *-ing* причастието — като сказуемо:

Ще ни гостува един младеж. (НР)

Поради това, че глаголът *have* в анализираното изречение означава предстоящо действие, сказуемото е в бъдеще време.

В други случаи сказуемото в българското изречение перифразира значението на *-ing* причастието, а *-ing* причастието не се превежда:

The French had one of their wars
going on thereabouts. (JG)

Французите водеха една от войните си в този район. (ГП)

Разгледани те преводни варианти съобщаваме така:

Синтактична функция	Морфологично изразяване	Процент
1. Сказуемо	личен глагол	55%
2. Подчинено определително изречение	личен глагол	25%
3. Перифразирано сказуемо		22%

VII. SUBJECTIVE PARTICIPIAL CONSTRUCTION

(Номинативна причастна конструкция)

Причастието в този тип конструкции се намира в предикативна връзка с подлога на изречението и е част от съставно глаголно сказуемо.

VII.1. С най-голяма честота на употреба като преводен еквивалент на тези конструкции регистрираме изреченията, в които

-ing причастието е предадено като сказуемо в действителен залог. Останалата част на съставното глаголно сказуемо в английското изречение е непреведена. Като сказуемо в така преведените английски изречения служат глаголи за сѣтивно възприемане:

The pilgrims could be seen in knots На групи поклонниците ръко-
gesticulating, discussing (JC) махаха и разискваха. (ГП)

VII.2. Друг преводен еквивалент са българските неопределено-лични изречения, в които подлогът на английското изречение е трансформиран в допълнение, а -ing причастието — в обособено сказуемо определение при допълнението. Семантичното значение на -ing причастната основа е „особен начин на движение“:

He had been led stumbling out of the Изведоха го, залитащ, от съ-
courtroom. (CA) дебната зала. (КТ)

VII.3. Като преводен вариант срещаме и сложните съставни изречения, в които -ing причастният израз е преведен чрез подчинено определително изречение при подлога. Сказуемото в тези изречения е изразено чрез деятелен глагол, в чийто състав участва частицата *se*:

Dark human shapes could be made В далечината се забелязваха
indistinctly against the gloomy bor- тъмни човешки силуети, кои-
der of the forest. (JC) то се мяркаха на фона на
джунглата. (ГП)

Парадигма на преводните еквиваленти на Subjective Participial Constructions:

Синтактична функция	Морфологично изразяване	Процент
1. Сказуемо в действителен залог	личен глагол	37%
2. Обособено сказуемо определение при допълнението	сегашно деятелно причастие	33%
3. Подчинено определително изречение при подлога	личен глагол	30%

VIII. EXCLAMATORY SENTENCES

(Възклицателни изречения)

Английските възклицателни изречения са преведени на български чрез глаголни възклицателни изречения, които по форма спадат към съобщителните и въпросителните възклицателни изречения.

VIII.1. Съобщителни възклицателни изречения

При този вид изречения се наблюдава транспонирана употреба на някои глаголни времена, например с бъдеще време се изразява минало действие:

Dropping your handkerchief! (JG) Ще изпускаш кърпичката си!
(HP)

В тях -ing причастният израз е представен по различни начини:
а) като подчинено определително изречение:

Dreadful young creatures — Противни млади създания, които
squealing, squawking and show- само пищят, дрънкат и показват
ing their legs! (JG) краката си! (HP)

б) като обособено определение:

His cousin June — and coming Племенницата му Джуни, тръгна
straight to his recess! (JG) право към скривалището му! (HP)

в) като да-изречение:

Ruining her health and her Да опрости здравето и красотата
looks! (JG) си! (HP)

г) присъединено изречение:

Knowing her power, too, over А знаеше и властта си над него!
her father! (JG) (HP)

VIII.2. Въпросително възклицателно изречение

В неговия състав влиза въпросителната дума *как*. Тя служи като интензификатор и изразява „висока степен на качествен признак“²³:

Dripping nasty insinuations in Как подхвърля зловни намеци с
that chorus girl accent. (JB) акцент на долнопробна хорист-
ка! (ЦС, АХ)

Парадигма на преводните еквиваленти на възклицателните изречения:

Синтактична функция	Морфологично изразяване	Процент
1. Въпросително възклицателно изречение	личен глагол	21 %
2. Съобщително възклицателно изречение		
а) подчинено определително изречение	личен глагол	20,8%
б) обособено определение	минало деятелно при- частие	17,9%
в) да-изречение	личен глагол	21,3%
г) присъединено изречение	личен глагол	19 %

IX. UNRELATED PARTICIPLE
(Несъотнесен причастен израз)

В анализирания корпус съществуват четири изречения, в които -ing причастният израз не се съотнася със субекта — подлог на изречението.

В едно от изреченията субектът на причастното действие изпълнява функцията на допълнение. Подлогът на изречението е въведен чрез предварителното (въвеждащо) it. Несъотнесенният причастен израз е преведен с подчинено обстоятелствено изречение за време към главно изречение, което е формално безподложно:

Thinking it over, it struck him that he and his family had taken this war very differently to that affair with the Boers. (JG) Като поразмисли сега, му се стори, че родът му се бе отнесъл към тази война по-другояче, отколкото към някогашната история с бурите. (HP)

Друг преводен вариант е подчиненото обстоятелствено изречение за време, въведено чрез съюза *щом*:

Emerging from the pastry-cook's, Soames' first impulse was to vent his nerves. (JG) Щом влязоха в сладкарницата, първото желание на Сомс беше да успокои нервите си. (HP)

Една конструкция е преведена като препозитивно просто изречение в състава на сложно съчинено изречение, свързано със съюза *и*:

Sitting down to consider the situation Fitz Norman's eye was caught by a gleam. (FSF) Фиц Норман седнал да обмисли положението и погледът му бил привлечен от някакъв блясък. (ЖЯ)

Като преводен еквивалент е употребено и обстоятелствено пояснение за време, изразено чрез съчетанието на предлог и отглаголно съществително:

Going back, it's on the half hour from the bus station. (JB) На връщане тръгва на всеки половин час от автобусната станция. (ЦС, АХ)

Ето и парадигмата на тези съответствия:

Синтактична функция	Морфологично изразяване	Процент
1. Подчинено обстоятелствено изречение	личен глагол	50%
2. Обстоятелствено пояснение	предлог + отглаголно съществително	25%
3. Просто изречение в състава на сложно съчинено изречение	личен глагол	25%

X. COMMENT CLAUSE (Вметната конструкция)

В тази функция откриваме причастните изрази *figuratively speaking, roughly speaking*. М. Минков разглежда този тип фразеологични съчетания като несъотнесено причастие²⁾. Тези изрази са преведени на български език чрез **вметната конструкция**:

I've done enough to give me the indisputable right to lay it, if I choose, for an everlasting rest in the dust-bin of progress, amongst all the sweepings and, figuratively speaking, all the dead cats of civilization. (JC)

Аз съм си извоювал неоспоримото право, ако пожелаея, да я полова във вечен покой в боклукчийската кофа на напредъка между другите отпадъци или, образно казано, между умрелите котки на цивилизацията. (ГП)

Изводи

Анализът на английските синтактични конструкции с *-ing* причастие в разгледаните десет функции и на техните български функционални еквиваленти дава възможност да се установят четири групи фактори, които обуславят употребата на тези еквиваленти:

I. Лексико-семантични фактори

1. Семантична структура на глагола, от който е образувано *-ing* причастие.
2. Семантична структура на глагола казуемо в английското изречение.
3. Лексикални особености на контекста.
4. Семантични особености на *-ing* причастната конструкция.
5. Характер на обстоятелственото отношение, изразено чрез *-ing* причастната конструкция.
6. Семантични особености на българската конструкция.
7. Семантична структура на глагола казуемо в българското изречение.

8. Семантични особености на причастния глагол в българското изречение.

II. Граматични фактори

1. Функция на -ing причастната конструкция в изречението.
2. Морфологично изразяване на субекта на -ing причастие.
3. Функцията, която изпълнява в изречението субектът на -ing причастното действие.
4. Наличие на синтактично зависима от -ing причастие група.
5. Позиция на -ing причастие спрямо главните части на изречението.
6. Синтактични особености на главното изречение.
7. Начин на изразяване на подлога в главното изречение.
8. Залог на глагола сказуемо в главното изречение.
9. Залог на -ing причастие.
10. Глаголно време на сказуемото в английското изречение.
11. Глаголно време на сказуемото в българското изречение.
12. Перфектност на -ing причастното действие.
13. Вид на глагола сказуемо в българското изречение.

III. Логико-семантичен фактор — да се засили комуникативната стойност на превежданата структура.

IV. Стилистични фактори

1. Стилистични особености на -ing причастната конструкция.
2. Стилистични особености на българския функционален еквивалент.
3. Наличие на еднородни части и паралелни конструкции в изречението.
4. Условието да се запази синтактичният рисунък на превеждания текст, без да се нарушават стилистичните норми на българския литературен език.
5. Стил, към който принадлежи превежданата творба.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ¹ Б. Стренг: Streng, V. M. H., *Modern English Structure*, London, 1962.
- ² А. Смирницки, *Морфология английского языка*, М., 1959.
- ³ М. Блох: Blokh, M., *A Course in Theoretical English Grammar*, 1983.
- ⁴ М. Минков: Minkoff, M., *An English Grammar*, S., 1958.
- ⁵ Ж. Молдова, *Английска граматика в сравнение с български език*. Синтаксис, С., 1965.
- ⁶ Б. Алексиева, *Имплицитност и експлицитност в английски и български*. Изразни средства за изписване на слухови възприятия. С., 1981 (Дисертация, Автореферат).
- ⁷ Е. Круизинга: Kruisinga, E., *A Handbook of Present-day English*, p. II, Noordhoff-Groningen, 1953.

- ⁸ *Б. Кели*: Kelly, B., An Advanced English Course for Foreign Students, Longmans, 1962.
- ⁹ *Л. Бархударов*, Очерки по морфологии современного английского языка, М. — Л., 1975.
- ¹⁰ *Б. Илиш*: Iyish, B. A., The Structure of Modern English, M. — L., 1965.
- ¹¹ *Хр. Грънчаров, Р. Русев*, Характер, образуване и синтактични функции на -ing формата в съвременния английски език, Аспирантски сборник, ВТУ, 1973, I.
- ¹² *Р. Куърк*: Quirk, R. et al., A Grammar of Contemporary English, Longman, 1972.
- ¹³ *О. Бродович и др.*, Теоретическая грамматика английского языка, Издательство Ленинградского университета, Л., 1983.
- ¹⁴ *А. Любканов*, Принципит на функционалните еквиваленти — основа на теорията и практиката на превода. — В: Изкуството на превода, Народна култура, С., 1969.
- ¹⁵ *Ж. Мслова*, цит. съч.
- ¹⁶ *Р. Куърк*, цит. съч.
- ¹⁷ *Е. Георгиева*, Обособените части на изречението от синтактично и от стилистично гледище, С., 1983, с. 77.
- ¹⁸ Пак там, с. 96.
- ¹⁹ Граматика на съвременния български книжовен език, Синтаксис, Българска академия на науките, С., 1983, с. 306.
- ²⁰ Пак там, с. 327.
- ²¹ Пак там, с. 327.
- ²² Пак там, с. 234.
- ²³ Пак там, с. 140.
- ²⁴ *Е. Гордон*: Gordon, E., I. Krileva, The English Verbal, M., 1973.
- ²⁵ Вж. ¹⁹, с. 136.
- ²⁶ *И. Иванова и др.*, Теоретическая грамматика современного английского языка, Высшая школа, М., 1981, с. 220.
- ²⁷ Вж. ¹⁹, с. 99.
- ²⁸ Вж. ¹⁹, с. 77.
- ²⁹ *М. Минкс*, цит. съч., с. 239.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

I

- BF — Franklin, Benjamin, The Autobiography, The American Age of Reason, M., 1977.
- CA — Aiken, Conrad, Impulse, Modern Reading, M., 1972.
- EH — Hemingway, Ernest, The Old Man and the Sea, M., 1967.
- FCC — Connors, Frank, My Oedipus Complex, Modern Short Stories, NY, 1967.
- FSF — Fitzgerald, F. Scott, Selected Short Stories, M., 1979.
The Diamond as Big as the Ritz.
- JB — Braine, John, Room at the Top, Penguin Books, 1959.
- JC — Conrad, Joseph, Heart of Darkness, Modern Short Stories, NY, 1967.
- JG — Galsworthy, John, The Forsyte Saga, To Let, M., 1966.

II

- BB — О'Конър, Франк, Моят Едипов комплекс, Английски и американски разказвачи, Изд. „Народна култура“, С., 1976, превод Владимир Божков.
- ГП — Конрад, Джоузеф, Сърцето на мрака, Изд. „Народна младеж“, С., 1971, превод Григор Павлов.
- ЖЯ — Финдджералд, Ф. Скот, Трохите на щастиего (разкази), Диамантът колкото хотел Риз, Профиздат, С., 1973, превод Желяз Янков.
- КД — Франклин, Бенджамин, Из „Моята автобиография“, Гражданско неподчинение, Американски есета, Изд. „Г. Бакалов“, Варна, превод Кръстан Дянков.

- КТ — Ейкѝ, Конрад, Импулс, Английски и американски разказвачи, Изд. „Народна култура“, С., 1976, превод Красимира Тодорова.
- НР — Голзуърди, Джон, Сказание за Форсайтови, Дава се под наем, Изд. „Народна култура“, С., 1966, превод Невяна Розева.
- Т. Ба — Хемингуей, Ърнест, Старецът и морето, Изд. „Народна култура“, С., 1964, превод Теодора и Боян Атанасови.
- ЦС. АХ — Брейи, Джон, Път към висшето общество, Изд. „Хр. Г. Данов“, П., 1980, превод Цветан Стоянов и Александър Хрусанов.

БОЛГАРСКИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ
АНГЛИЙСКИМ *-ing* ПРИЧАСТНЫМ СИНТАКСИЧЕСКИМ
КОНСТРУКЦИЯМ

Гинка Пенекова

(Резюме)

В настоящей работе на базе корпуса переводных примеров, эксцерпированных из 16 произведений на английском языке и их болгарских переводов, устанавливаются болгарские переводные эквиваленты английским *-ing* причастным синтаксическим конструкциям. Указаны факты в болгарских и английских текстах, определяющие выбор эквивалентов. Результаты исследования обобщаются в виде таблиц.

BULGARIAN FUNCTIONAL EQUIVALENTS
OF ENGLISH *-ing* PARTICIPIAL CONSTRUCTIONS

Ginka Penakova

Summary

The present study aims at investigating the Bulgarian translation equivalents of *-ing* participial constructions in 10 syntactic functions. The investigation is based on a corpus of 1600 examples extracted from English and American short stories and novels and their Bulgarian counterparts. Conclusions are drawn concerning the factors that should be taken into account in translating *-ing* participial constructions into Bulgarian. The results of the study are summed up in tables.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XXII, кн. 2

Филологически факултет

1985/1986

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET MÉTHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XXII, livre 2

Faculté des Lettres

1985/1986

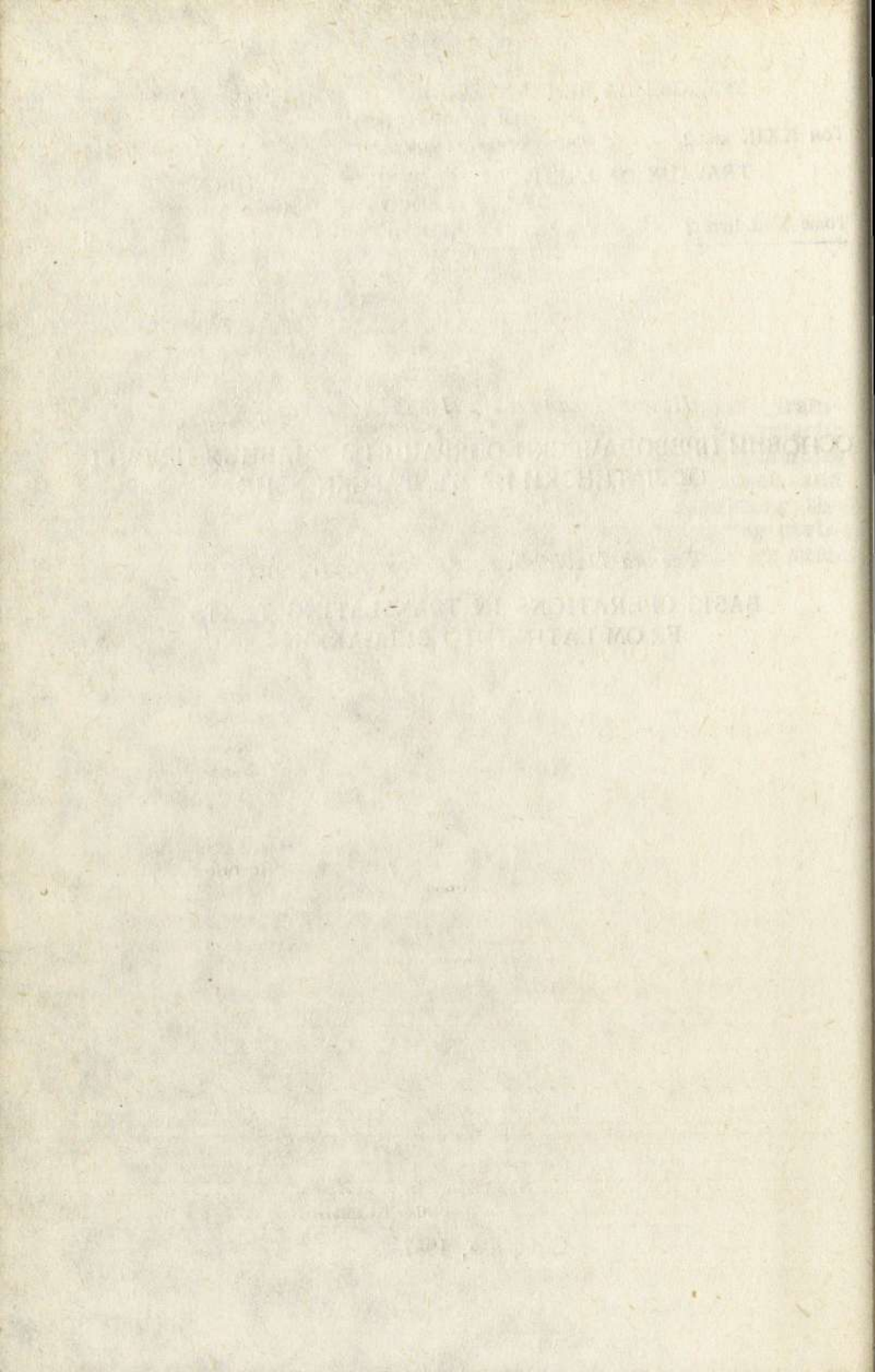
Ценка Давидкова и Пера Лунгарова

ОСНОВНИ ПРЕВОДАЧЕСКИ ОПЕРАЦИИ В УЧЕБНИЯ ПРЕВОД
ОТ ЛАТИНСКИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Tzenka Davidkova and Pera Lungarova

BASIC OPERATIONS IN TRANSLATING TEXTS
FROM LATIN INTO BULGARIAN

София, 1987

Преводаческата дейност наред с литературната от дълбока древност до наши дни е вълнувала такива известни личности като Цицерон, Квинтилиан, Гьоте, Пушкин, Маркс, Ленин. Благодарение на превода човечеството е черпило и продължава да черпи знания за изчезнали цивилизации, за далечни страни, за постиженията в различните области на живота.

За превода са изказани много мнения, но едва в нашия век бяха направени опити да се даде научно определение на превода, да се изяснят целта и видовете превод.

В съвременната преводаческа наука съществуват два аспекта — литературоведски и лингвистичен, по отношение на определянето на точния и верен превод. Според първия преводът представлява „своеобразен вид литературна дейност като разновидност на оригинално художествено творчество, което пълноценно отразява стила на автора, а така също естетическите възгледи на неговата епоха“¹. Представители на това течение са Чуковски, Огнянов-Ризор, Кари и др. „Лингвистичният аспект на художествения превод се характеризира с това, че анализира особеностите на превода на художествена литература и на художествен текст (на оригинала и превода), използвайки достиженията и методите на съвременната лингвистика“². Изразители на тази концепция са Фьодоров, Бархударов, Швейцер, Комисалов, Рецкер, Найда, Каде и др.

Рязка граница обаче между двата аспекта не може да се постави. Литературоведският метод не изключва необходимостта от „разглеждане на езиковите явления, анализиране и оценяване на езиковите средства, които използват преводачите“³. От друга страна, художественият превод е невъзможен само с практически знания по езика, без да се вземат под внимание екстралингвистичните и естетически фактори. „Науката за превода се нуждае от диалектическо съчетание както на литературоведски, така и на лингвистичен подход.“

„Предмет на теорията на превода е адекватността (равноценността) на предаване на оригинала от един език на друг“⁴.

Според целта на превода могат да се различат два основни вида превод: професионален и учебен. Професионалният включва: а) превод на научно-техническа и специална литература; б) превод на общественополитическа литература и публицистика; в) превод на художествена литература. Последното деление е според жанра на оригиналните произведения. Професионалният превод трябва да бъде „равноценен“ на оригинала не само по съдържание, но и по функции, по експресивно-стилистичен ефект и по цялостно въздействие върху читателя или слушателя. Учебният превод се изпъл-

зува при чуждоезиковото обучение по съвременни езици „за контрол на разбирането и за развитието на умения за намиране на верни функционални еквиваленти, а обратният превод дава възможност на преподавателя да насочва учащите се към използването на структури, които при свободно пораждане на реч иначе биха могли да се избягват. По този начин се тренира и преодоляването на родноезиковата интерференция“⁶.

Много по-различно е мястото на учебния превод в часовете по латински език. Докато учебният превод в обучението по съвременни езици е един от методите, то преводът от латински е единственият и основен метод както за въвеждане на новите граматични и синтактични единици на латински език, така и за затвърдяването им. Тук се изключва устният превод от латински и обратният писмен превод.

Преди всичко учебният превод от латински език е важен като процес, в резултат на който се получава преводният текст. Затова нашата задача е да се изследват етапите на този процес, средствата, с които се постига преводът, както и да се намери неговото място сред другите видове превод. Макар и своеобразен по вид, целта му е постигане на еквивалентност при предаване на съдържанието на оригинала със средствата на езика, на който се превежда, без това да противоречи на неговите норми.

В процеса на превода подготвителен момент е анализът на оригинала, а същинската част са множеството преобразования и намирането на най-точни лексикални, граматични и синтактични съответствия, съобразени със семантиката на латинския текст. Синтезът като последен етап е много тясно свързан както със същинската част, така и с особеностите на българския език и на практика трудно може да бъде отделен като самостоятелен етап.

Добре направеният анализ на оригиналния текст е предпоставка, от една страна, за точното представяне на езиковата система на езика оригинал и, от друга — за правилното протичане на следващите два етапа. Анализът включва морфологичен и синтактичен разбор и „изясняване на значението“⁶ според контекста.

Бархударов определя процеса на превода като „междуетиково преобразуване или трансформация на текст от един език в текст на друг език“⁷. Това междуетиково преобразуване е свързано с използване на ред преводачески операции (трансформации). От предложените в теорията на превода класификации най-целесъобразно е използването на четирите основни групи преводачески трансформации, които посочва Бархударов⁸:

Разместване

Замяна

Добавяне

Изпускане

Ще приемем условно термините лексикална и граматическа трансформация, макар че те в чист вид не се срещат.

При превода от латински на български се прилагат три вида

лексикални замени: антонимичен превод, конкретизация и конверсивни преобразования. Първите две се посочват в класификациите на Рецкер⁹ и Бархударов⁹, а третата подробно е разработена от Васева¹¹.

ЗАМЯНА

A) Замяната като лексикална трансформация

I. Антонимичният превод е лексикална трансформация и представлява замяна на отрицателна с положителна конструкция и обратно. Този тип замяна се среща сравнително рядко в учебния превод, защото запазването на положителна или отрицателна конструкция не пречи за еквивалентното предаване на съдържанието. Само при противоречие с нормите на български език се използва антонимичен превод — както в следните примери:

pes ullus — не някой = никой, никакъв
 pesque quisque — не всеки = никой
 sine ulla spe — без никаква надежда = без никаква надежда
 pes inquam — не някога = никога

Nemo nostrum pop peccat.

Всеки от нас греши.

pop ignarus — не незнаещ = знаещ, сведущ

II. Най-типичната лексикална замяна при превода от латински на български език е конкретизацията, дадена в класификацията на Рецкер като лексикална трансформация¹³. В теорията на превода конкретизацията представлява замяна на дума или словосъчетание с по-широко значение в изходния език с дума или словосъчетание с по-тясно значение в преводния език¹³. Конкретизацията се налага от различния обем на понятията в двата езика (езикова конкретизация), от „факторите на даден конкретен контекст“ (контекстуална конкретизация)¹⁴ и от прагматически съображения. Конкретизацията по прагматически съображения ще бъде разглеждана при добавянето, тъй като е тясно свързана с тази трансформация.

1. Езиковата конкретизация е лексикална замяна, необходима за постигане на еквивалентност на съдържанието на нивото на езиковия знак при идентификация на денотата¹⁵.

При превода от латински на български език се извършва замяна както на многозначни думи, така и на думи, имащи по-общо значение. В латински език има голямо количество многозначни думи: *res, iter, altus, facio, accipio, ago, sum* и др., при които се налага уточняване на значението в съответния контекст. Така съществителното *iter* във всяко от следните изречения е с различно значение:

... hunc viarum atque *itinerum* ducem, ... *arbitrantur*¹⁶.

B. G. VI, 17, 1

... смятат, че той е водач в пътищата и в *походите*.

... quod pontis atque *itinerum* angustiae multitudinis fugam intercluserat. В. G. VII, 11, 8

... Понеже тесният мост и тесните *пътища* към него бяха станали пречка за бягството на множеството.

His constitutis rebus suis inopinantibus, quam maximis potest *itineribus*, Viennam peruenit. В. G. VII, 9, 3

Като уреди тези неща, неочаквано за своите пристигна във Виена с възможно най-големи *предици*.

В последния пример освен езикова конкретизация има и граматическа замяна на глаголната форма potest с наречието — *възможно*.

iter — 1) поход, 2) път, 3) преход

Съществителното *res* в зависимост от обкръжението, в което се намира, при превод получава значения: *работа, нещо, вид, същност, положение, обстоятелство, събитие, факт, колза*; а в словосъчетанията с прилагателни:

<i>res publica</i>	— държава
<i>res frumentaria</i>	— продоволствие
<i>res novae</i>	— преврат
<i>res gestae</i>	— дела, подвизи
<i>res secundae</i>	— щастие
<i>res adversae</i>	— нещастие

Конкретизацията при тези словосъчетания е съпроводена със замяна на словосъчетание с дума.

His de *rebus* Caesar certior factus... (В. G. IV, 5, 1)

За тези *събития* Цезар бе осведомен...

His confectis *rebus* conventibusque peractis in citeriorem Galliam revertitur... (В. G. V, 2, 1)

След като тези *работи* бяха свършени и събранията проведени, се връща в отсamna Галия.

His *rebus* cognitis Caesar legiones equitatumque revocari... iubet. (В. G. V, 11, 1)

Като узна тези *неща*, Цезар заповядва легионите и конницата да се върнат.

Rem tene, verba sequentur. (Cato Maior)

Придържай се към *същността*, думите ще последват.

Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum *rerum novarum*, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis congnoverat. (В. G. V, 6, 2)

Него на първо място беше решил да държи при себе си, тъй като

знаеше, че той е склонен към *преврати*, жаден за власт, смел и с голямо влияние сред галите.

Re frumentaria comparata equitibusque delectis iter in ea loca facere coepit. . . . (B. G. IV, 7, 1)

След като приготви *продоволствието* и избра конници, започна да пътува към тези места. . .

Езикова конкретизация има и в случаите на замяна на дума със словосъчетание.

Факторите, които налагат замяната на дума със словосъчетание, са:

1. Липса на еквивалентна дума в преводния език:

латински език	български език
triclinium	— канапе за полягане при ядене
cliens	— клиент, поделястник на някой род или фамилия, от които бил защитаван или покровителстван
hiberna	— зимен лагер
essedarius	— сражаващ се с бойна колесница
essedum	— 1) двуколесна бойна колесница у келтите; 2) пътническа кола у римляните
rabulor	— събирам храна за добитък
frumentor	— доставям храна или фураж
immolo	— принасям в жертва и др.

. . . animalia capta immolant. . . (B. G. VI, 17, 3)

. . . принасят в жертва уловените животни. . .

Equites hostium essedariique. . . (B. G. V, 15, 1)

Вражеските конници и *сражаващите се с бойни колесници*. . .

За някои от посочените реални описателният превод не е задължителен. Те могат да се предадат чрез транскрипция: триклиний, клиент.

2. Липса на еквивалентен словообразователен суфикс.

В латински език има суфикси за предаване на повторяемост или засилване на глаголното действие -to, -so и -ito, които на български се изразяват с лексикални средства:

santo	— пея често (от sapo — пея)
cap to	— хващам често (от capio — хващам)
iacto	— хвърлям често, много или с голяма сила (от iacio — хвърлям)
fugito	— бягам бързо (от fugio — бягам)
clamito	— викам силно (от clamo — викам)
lectito	— усърдно чета (от lego — чета)

ventito

— идвам често, посещавам често
(от venio — идвам)

Замяна на дума със словосъчетание има и при някои прилагателни имена със суфикс -bilis, които изразяват способност, възможност. За consumabilis (*който може да се изпълни*) и за creabilis (*който може да се създаде*) има еквивалентен суфикс в български език — изпълним и сътворим, но при amabilis (*достоеен за обичане*) този суфикс е неприложим, което води до замяна на прилагателното със словосъчетание.

3. Контекстуалната конкретизация е особена замяна на понятията, имащи по-широко значение, и се налага от стилистични съображения, за да се постигне по-голяма яснота, точност и образност на превода.

Съществителното iumentum има две български съответствия 1) *впрегатно животно*, 2) *товарно животно*, но в изречението:

Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec cotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. (B. G. IV, 2, 2) тази дума представя само част от своето съдържание и се превежда със съществителното *кон*:

Германите не внасят дори *и коне*, от които галите твърде много се възхищават и купуват скъпо, а тези, които са родени при тях, дребни и уродливи, с всекидневни упражнения ги правят (да бъдат) много издръжливи.

За израза summi laboris (*много издръжлив съм*) прилагаме граматически трансформации — замяна (вж. II, 5) и разместване.

Глаголът concipere е с интранзитивни значения: *издавам (звук)*, *звуча*, *кънтя*, *шумя*, но нито едно от тях не съответствува на словесното окружение в изречението:

Conclamat omnis multitudo et subito agnis concipiat... (B. G. VII, 21, 1)

и лексикално не се съчетава с агна. От стилистична гледна точка за постигане на по-голяма образност най-уместен е преводът *дрънци*:

Цялото множество извиква и според своя обичай започва да *дрънци* с оръжие.

Ако трябва да използваме едно от речниковите значения на materia — *вещество*, *материал*, *предмет*, *причина*, *начало*, *повод*, *способност*, *дажба*, *характер*, без да се съобразяваме с контекста, няма да можем да постигнем еквивалентен превод в изречението:

Materia cuiusque generis, ut in Gallia, est praeter fagum atque abietem. (B. G. V, 12, 6)

Наличието на *fagus* и *abies* насочват към конкретизиране на *materia* и затова правилният превод ще бъде:

Както в Галия, така и тук има всякакви дървета освен бук и ела.

В този пример лексикалната трансформация води до граматическа — замяна на единствено число с множествено (*materia* — дървета).

При превода на глагола *sum* в словосъчетания от вида: *sum in armis*, *sum in venationibus*, *sum in officio*, *sum in spe* при конкретизиране на значението на *sum* словосъчетанията се заменят с дума (лична глаголна форма) или словосъчетанието се запазва, като глаголът *sum* в него придобива ново значение в зависимост от словесното обкръжение:

sum in armis — воювам

sum in venationibus — ловувам

sum in spe — надявам се

sum in aere alieno — задлъжнявам

sum in castris — лагерувам

Negue multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque sunt in venationibus . . . (B. G. IV, 1, 8).

За храна малко използват жито, а се хранят предимно с мляко и месо и често ловуват (ходят на лов).

Преводът на това изречение е свързан с две трансформации — лексикална (конкретизация на значението на *sum*) и граматическа (замяна на словосъчетанието *sum in venationibus* с думата — *ловуват*).

При избора на най-подходяща дума с по-тясно значение в преводния текст голяма роля играе лексикалната съчетаемост и така нареченото семантическо съгласуване¹⁷. Обучението по латински език поставя пред преподавателя задачата да изгради у обучаемите уменията да правят най-удачния избор на значението при многозначните лексикални единици, от една страна, а, от друга, съобразявайки се с дадения контекст, творчески да намират нови решения при липса на необходимото съответствие.

III. Тъй като конверсивните преобразования при превода от латински език имат синтактичен характер (преминаване от страдателен към деятелен залог), което води до замяна на частите на изречението), уместно е те да бъдат разгледани при граматичните трансформации (вж. III, 1).

Б. Замяната като граматическа трансформация

Замяната като вид трансформация се налага много често при превода от латински език и се обуславя от различията в граматическата и лексикалната структура на двата езика. Това променя външно и реда на думите, и техните форми, но целта е да се запази смисълът, вложен в оригинала, и да се достигне еквивалентност на преводния текст.

I. Замяна на формите на думите:

1. Замяна на сегашно време с минало (т. нар. Praesens historicum) и, обратно — замяна на минало време със сегашно (т. нар. Perfectum praesens).

... laborantibus iam suis Germanos equites circiter CCCC submitti, quos ab initio habere secum instituerat. (B. G. VII, 13, 1)

... *изпрати* на своите, понеже бяха в затруднение, около 400 германски конници, които от самото начало беше наредил да бъдат с него.

Формата *submitti* е за 3 лице единствено число на *ind. praesentis activi* на глагола *submitto*, но в текста има значение на *praesens historicum*, което се разбира съвсем ясно от наличието на *instituerat* — форма за *ind. plusquamperfecti act.* — време, с което се предава минало действие, настъпило преди друго минало действие. *Praesens historicum* както в български, така и в латински има стилистично-експресивна функция при описание на минали събития и при превод, където е възможно, трябва да се предава на български със сегашно историческо време, т. е. преводът на *praesens historicum* зависи до голяма степен от контекста. В посочения пример поради това, че в едно изречение сегашно време се редува с минало и в следващите изречения има само минали времена, е по-добре това сегашно време да се преведе на български с минало свършено време.

Druides a bello abesse consueverunt neque tributa una cum reliquis pendunt, militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. (B. G. VI, 14, 1)

Друидите обикновено не участвуват във война, не плащат данъци като останалите, освободени са от военна служба и всички други повинности.

Тук формата за *perfectum*, *consueverunt* се използва за предаване на резултат от минало действие, валиден и в момента на създаване на оригиналния текст, затова се превежда със сегашно време.

2. Замяна на *coniunctivus* с изявително наклонение в подчинени изречения. *Coniunctivus* (подчинително наклонение) се употребява в подчинени изречения, за да предаде връзката между главното и подчиненото изречение. На български се превежда с изявително наклонение поради липсата на *coniunctivus* в български език.

His rebus in Italiam Caesari nuntiatis cum iam ille urbanas res virtute Gn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellegeret, in Transalpinam Galliam profectus est. (B. G. VII, 6, 1)

Когато тези неща бяха съобщени на Цезар в Италия, той *разбра*, че делата в Рим благодарение на мъжеството на Гней Помпей са в по-добро положение, и се отправи към отвъдалпийска Галия.

3. Замяна на страдателен залог на глагола, *passivum*, с деятелен залог при конверсивните преобразования (вж. III, 1).

А при *verba deponentia* имаме друг случай на замяна на залога на глагола без конверсивно преобразование:

Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur (V, 10, 1 B. G.)

На следващия ден сутринта Цезар изпрати в поход войници и конници в три отряда, за да *преследват* тези, които бяха избягали.

латински език

български език

persequerentur — *passivum* = преследват — деятелен залог

(За добавянето на подлога (Цезар) вж. с. 113.)

Не се смята за конверсивно преобразование и промяната на *passivum* в *activum* на глаголната форма, която е *verbum regens* на конструкцията *Nom. cum infinitivo*. Страдателни форми като *dicitur, existimatur, existimantur, traditur, traduntur, dicuntur* се превеждат с безлични или лични форми в действителен залог.

Cornices ad ducentos annos vivere dicuntur.

Казват, че гарваните живеят около двеста години.

Romulus Romae conditor fuisse traditur.

Разказват, че Ромул бил основател на Рим.

4. Замяна на числото:

а) замяна на множествено с единствено число:

при съществителни, които в латински език имат множествено число, а в български език в подобен контекст не се употребяват в множествено число;

Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. (B. G. V, 14, 2)

Мнозинството от живеещите във вътрешността на страната не сеят *жито*, а се прехранват с мляко и месо.

Otia dant vitia.

Бездействието създава пороци.

Съществителните *otia* (бездействие) и *frumenta* (жито) в български език нямат множествено число в подобен контекст и като се съобразяваме с нормите на езика на превода, ги предаваме с единствено число.

при субстантивирани форми на прилагателните, местоименията и причастията за среден род в множествено число:

Ad haec Caesar, quae visum est, respondit. (B. G. IV, 8, 1)

На *това* Цезар отговори, *каквото* сметна за нужно.

... omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt. . . .

... и всичко, което смятат, че живеят е обичал, го хвърлят в огъня. . .

при *Pluralia tantum*:

divitiae	— богатство	falces	— гърло
impedimenta	— обоз	castra	— лагер
litterae	— писмо	hiberna	— зимен лагер

Id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex *hibernis* egredi. . . (B. G. VII, 1, 7)

Смятаха, че това е лесно, тъй като дори легионите няма да се осмелят без пълководец да излязат от *зимния лагер*. . .

б) замяна на единствено с множествено число:
при съществителните:

materia (ед. ч) = дървета (мн. ч.);

при глагола: когато в латинското изречение има няколко подлога в единствено число, сказуемото може да бъде както в български език в множествено число или може да се съгласува с най-близкия до него подлог. При втория случай на български не може да се запази единственото число — то се заменя с множествено.

Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. (B. G. I, 26, 4)

Дъщерята и един от синовете на Оргеториг бяха пленени.
II. Замяна на частите на речта.

1. Най-типична е замяната на съществително име с прилагателно. С цел да се избегне натрупването на предлози несъгласуваното определение, изразено чрез *gen. possessivus*, се заменя със съгласувано:

. . . quo in loco *hostium* copiae consedissent. (V, 9, 1, B. G.)

. . . на което място са разположени *вражеските войски*.

Invenies multos, qui mores luporum sub pelle agri celant.

Ще откриеш мнозина, които крият *вълците* си нрави под *агнешка* кожа.

Замяна на съществителното име с прилагателно име и при превода на *gen. explicativus*:

praemium pecuniae — парична награда

2. Замяната на прилагателно име със съществително е сравнително рядка и се използва, за да се избегне двусмислие:

Germanico bello confecto multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; . . . (B. G. IV, 16, 1)

След като свърши войната с *германите*, Цезар реши, че трябва да премине Рейн. . .

Ако *Germanicus* се преведе с прилагателно име като съгласувано определение на *bellum* (Когато бе завършена германската война, Цезар реши, че трябва да премине Рейн.), Цезар не се схваща като пълководец, водил войната с германите, а като странично лице. Затова се налага замяната на прилагателното със съществително.

Случаите на такава замяна са редки поради това, че в български език се използва повече съгласуваното определение.

3. Замяна на прилагателно с наречие.

... Belgae... *proximique* sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt. ... (B. G. I, 1, 4)

... Белгите... и са *най-близо* до германите, които живеят отвъд Рейн...

Ipsi... *rari* propugnabant... (B. G. V, 9, 6)

Самите те *рядко* се сражават...

При превод предикативно употребените прилагателни много често се заменят с наречие. Типични прилагателни в такава употреба са:

prior, primus	— пръв
proximus	— най-близък
ragus	— рядък
medius	— среден
medius hostis	— <i>сред</i> врага
ultima platea	— <i>на края</i> на улицата
vivus	— жив

4. Замяна на *sum*+съществително с глагол, произведен от значението на съществителното.

Plurimus ei de honesto ac bono *sit sermo*.

(Quintilianus, Institutio oratoria, II, 2, 4) Той трябва да *говори* най-много за честното и доброто.

5. Замяна на прилагателното с наречие и на съществителното с прилагателно при *gen. qualitatis*:

... ut sint *summi laboris* efficiunt.

... правят ги да бъдат *много издръжлив*.

summi (gen. sg. summus)	— много
(прилагателно)	(наречие)
laboris (gen. sg. labor)	— издръжлив
(съществително)	(прилагателно)

adulescens summae audaciae = твърде смел младеж

Основна причина за тази замяна е липсата на падежи в български език.

6. Замяна на относителното местоимение с показателно. Прави се в случаите, когато „относителните местоимения въвеждат главни изречения и ги свързват по-тясно с предходните“⁴¹⁸.

Qua consuetudine cognita Caesar... (B. G. IV, 6)

След като узна за *този* обичай, Цезар...

III. Замяна на частите на простото изречение.

Предаването на *gen. possessivus*, *gen. qualitatis*, *dat. auctoris*, *dat. possessivus*, *dat. duplex*, *ablativus auctoris* изисква не само добавяне на съответен предлог, както при превода на останалите падежи, но и структурно преобразуване на цялото изречение. Ако

при превода на *gen. possessivus*, *gen. qualitatis* замяната на несъгласуваното определение със съгласувано е с цел да се избегне честата употреба на предлог (вж. II, 1), то при *dat. auctoris* и *abl. auctoris* непрякото допълнение, което в латинското изречение е логически подлог, в българското изречение става граматически подлог, а граматическият подлог от латинското изречение става пряко допълнение в българското. Тези замени на частите на изречението се съпътствуват и със замяна на страдателния залог на сказуемото с деятелен.

Erat una cum ceteris Dumnorix Naedus, de quo ante a nobi dictum est. (B. G. V, 6, 1)

Заедно с останалите беше хедуецът Думнориг, за когото ние споменахме преди.

Rex ab suis appellatur. (B. G. VII, 4, 5)

Неговите войници го обявиха (провъзгласиха) за цар.

... *Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum.* (IV, 16, 1в. G.)

Със замяна на частите на изречението:

... Цезар реши, че (той) трябва да премине Рейн ...

Без замяна:

... Цезар реши, че Рейн трябва да бъде преминат от него. ...

Преминаването от пасивна към активна конструкция се налага поради порядката употреба на страдателния залог в български език в сравнение с латински.

IV. Замяна на простото изречение със сложно.

При превод от латински на български език това е често срещана граматическа трансформация, която се налага от характерната сбитост (компресия) на латинския текст.

Тази замяна е закономерна при превода на сегашно деятелно и минало страдателно причастие и отглаголното съществително поради различната им употреба в двата езика и при предаване на липсващите в български език *Ablativus absolutus* и *Acc. cum infinitivo*, *Nominativus cum infinitivo* и отглаголното съществително *supinum primum*.

1. Сегашното деятелно и минало страдателно причастие имат атрибутивна и предикативна употреба. При превод на атрибутивно употребеното причастие е възможно предаване със съответното българско причастие, но често в българския текст се извършва замяна с относително изречение. При предикативно употребеното причастие замяната с обстоятелствено изречение, въведено с подходящ съюз (според контекста), е задължителна.

Redeunt equites, quos possunt, consecantur atque occidunt.
(атрибутивно) (B. G. V, 58, 6)

Преследват и убиват, които могат, от оттеглящите се конници.

Hæstes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt. (предикативно) (B. G. V, 21, 5)

Враговете, макар и да се задържаха малко, не можаха да издържат нападението на нашите войници. . .

Repulsi ab æquitate se in silvas abdiderunt. . . (предикативно) (B. G. V, 9, 4)

След като бяха отблъснати от конницата, те се скриха в горите. . .

2. Отглаголното съществително *supinum I* в изречението стои само при глаголи със значение „движение“, изяснява целта или намерението на движението и на български се предава с финално изречение, въведено с подчинителните съюзи *за да* или *да*:

. . . *legatos mittunt subsidium rogatum.* . . (B. G. VII, 5, 2)

. . . *изпращат* пратеници, *за да молят* помощ. . .

Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum. . . (B. G. VII, 12, 3)

Когато от този град при него дошли пратеници, *за да молят*. . .

3. *Ablativus absolutus* представлява име в аблатив и сегашно деятелно или минало страдателно причастие, съгласувано с името. Синтактично тези две форми не са свързани с останалите части на изречението, оттук названието на партиципалния израз — свободен аблатив. От семантична гледна точка обаче *Ablativus absolutus* пояснява сказуемото, като дава обстоятелства около извършване на действието. Поради липсата му в български език и за да се запази съдържанието на оригиналния текст, *Abl. absolutus* се превежда с подчинено обстоятелствено изречение за време, причина, отстъпление и условие, в повечето случаи въведено със съответен съюз. В новото изречение името в аблатив става подлог, а причастие — негово сказуемо, т. е. партиципалната форма се трансформира в лична глаголна форма.

Hi cum ad castra venissent, nostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige suos incolumes reduxerunt. (B. G. V, 22, 2)

Когато те дойдоха до лагера, нашите, след като бе извършено нападение и мнозина от враговете бяха убити и дори пленен знатният вожд *Луготориг*, върнаха своите невредими.

Като особен случай при *Ablativus absolutus* е употребата на име вместо причастие, което се предава или чрез глагол с подходящо значение, или чрез глагола *съм*, който заедно с името образува съставно сказуемо.

Lucio Domitio Appio Claudio consulibus. . . *Caesar.* . . *legatis imperat.* . . (B. G. V, 1, 1)

Когато Луций Домиций и Аний Клавдий бяха консули. . . Цезар. . . заповяда на легатите. . .

4. Отсъствието на падежи и инфинитиви в български език не позволява при превод да се намери еквивалентно структурно съответствие на подчинените инфинитивни изречения *Acc. cum infinitivo* и *Nom. cum infinitivo*. Прието е те да се предават с подчинено допълнително изречение, в което името в номинатив или акузатив става подлог, а инфинитивът — сказуемо. Тези два инфинитивни израза зависят от глаголи на говоренето, усещането, чувството, както и от безлични глаголи и изрази, които в български език почти винаги се свързват с допълнително изречение:

Ibi cognoscit LX naves, quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse atque eodem, inde erant profectae, revertisse. (B. G. V, 5, 2)

Там разбра, че шейсетте кораба, които бяха построени при мелдите, изхвърлени от бурята, не могли да държат курс и се върнали на същото място, откъдето бяха потеглили . . .

Hi centum pagos habere dicuntur. . . . (B. G. IV, 1, 4)
Говори се, че те имат сто села. . .

V. Замяна на безсъюзно със съюзно изречение.

Тази замяна обикновено е в рамките на сложното съчинено изречение и се изразява с допълване на съюза *и* в български, чиято употреба в латински не е задължителна. Според нормите на български език „обикновено при безсъюзните съединителни изречения с по-разширен състав последното просто изречение приключва редицата и се свързва с останалите с помощта на съюза *и* или друг някой съединителен съюз“.⁹

Ibi cognoscit de P. Clodii caede, de senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, delectum tota provincia habere instituit. (B. G. VII, 1, 1)

Там разбра за убийството на П. Клодий, бе осведомен за решението на Сената всички младежи на Италия да се закълнат *и* нареди да се свика набор в цялата провинция.

. . . *ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.*

(B. G. IV, 13, 6)

Самият той изведе от лагера цялата войска и конницата, защото смяташе, че е много изплашена от току-що отминалия бой *и* заповяда конницата да следва войската.

VI. Изменение границите на изречението (разчленяване на изречението).

(едно изречение)

Progressus in Nitiobrogen et Gabalos ab utrisque obsides acci-

pit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit.

(B. G. VII, 7, 2)

(две изречения)

Като тръгна към нициоброгите и табалите, получи и от двете страни задожници. След като събра голяма войска, се отправи към провинцията, за да извърши нападение по направление на Нарбон.

(едно изречение)

Et cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis, Aregomicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit, partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Avernorum contingunt, convenire iubet (B. G. VII, 7, 4).

(две изречения)

Когато дойде там, окуражи боязливите и постави укрепления в земите на провинциалите — рутени, волци, арекомици и толозенци около Нарбон, чиито области бяха непосредствено до враговете. Заповяда част от войските от провинцията и наборът от новобранци, които беше довел от Италия, да се съберат в земите на хелвите, които граничат с арверните.

Построяването на сложното изречение в латински език, състоящо се от едно или няколко главни и подчинени изречения, които служат за определение или обстоятелствено пояснение към някоя част от главните изречения — т. нар. период, типичен за латинската класическа проза, е невъзможно в някои случаи да се предаде на български език. Това би отежнило преводния текст и дори би било причина за смислова неяснота²⁰. Това, което синтетичният характер на латински език позволява, е в противоречие с нормите на аналитичния български език. Но при превода не бива да се прекалява и с раздробяването на периода, защото това ще бъде в ущърб на стила на автора на оригиналния текст.

ДОБАВЯНЕ

Невъзможно е да си представим превода от латински на български без добавянето, което в повечето случаи съпътствува замаяната. Две основни причини налагат добавянето:

1. Причини от лингвистичен характер — за изучаване на граматичния и синтактичния строй и лексикалната система на латински език.

2. Причини от екстралингвистичен характер — за яснота, точно и пълно предаване на съдържанието предвид това, че латинските текстове отразяват действителност, твърде отдалечена от нас по време, свързана с множество наименования на географски, битови и социални реални. От прагматически съображения тези реални се изясняват, ако е възможно, в самия текст чрез допълване (най-често град, река, област, племе: *circum Narbonem* — около град Нар-

бон) или чрез коментар, когато допълването ще наруши ритъма на изречението на оригинала:

... de tertia vigilia ad hostes contendit. . .

... по време на третата нощна стража се отправил към враговете . . . и в коментара ще се обясни: *vigilia* — нощна стража (в римския лагер караулът се сменял четири пъти през нощта, на всеки три часа с начало 18 часа).

Що се отнася до добавянето на лингвистични съображения, могат да се посочат следните случаи:

а) при предаване на надежит .

За разлика от българския (аналитичен език), в който отношенията между частите на изречението се базират на строг словоред и на употребата на служебни думи, латинският (синтетичен език) изразява тези отношения с развитата си падежна система. При безпредложната употреба на падежите в повечето случаи се налага добавяне на подходящ предлог, който компенсира в български език липсата на падежна флексия и уточнява синтактичните отношения:

Ripa autem erat acutis sudibus praefixisque munita, eiusdemque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. (B. G. V, 18, 3)

Брегът беше укрепен с набити отпред остри колове, също такива колове, забити под волата, криеше реката.

Освен предлог при предаването на падежите има добавяне и на определителен член:

б) при липса на:

притежателни местоимения.

За разлика от български език притежателните местоимения в латински език не се употребяват освен в случаите, когато трябва да се подчертае притежателят. Затова липсващите в оригинала притежателни местоимения се допълват в преводния текст.

Hi... quotannis singula milia armatorum bellandi causa ex finibus educunt.

(B. G. IV, 1,4)

Те...ежегодно извеждат от земите си по една хиляда войници за водене на война.

показателното местоимение *is*, което се изпуска 1) пред относителното местоимение, ако и двете са в един падеж, и 2) като допълнение в едно второ по място изречение, в което заменя име от първото, ако и двете са в един и същ падеж²¹.

Mercatoribus est aditus magis eo, ut, quae bello ceperint, quibus vendant, habeant... (B. G. IV, 2, 1)

Търговците идват най-вече за да имат на кого да продават това, което са придобили чрез война.

His rebus gestis Labieno... relicto, ut... provideret, quaeque in Gallia gererentur... (B. G. V, 8,1)

След тези събития, като остави Лабиен да вземе мерки за *това*, което стана в Галия...

в) при предаване на глаголните форми. В латински език глаголните форми имплицитно предават подлога. *Misit* означава *той изпрати*. В българския превод обаче се излага добавяне на нужното лично местоимение или собствено име, подсказано от контекста, за по-голяма яснота.

Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. (B. G. V, Ю, 1)

На следващия ден сутринта *Цезар* изпрати в поход войници и конница в три отряда, за да преследват тези, които бяха избягали.

Agriculturae non student maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. (B. G. VI, 22, 1)

Те не се занимават със земеделие, а по-голямата част от храната им се състои от мляко, сирене и месо.

Добавянето на съюза *и* в последния пример е направено с цел да не се нарушават нормите на български език при изреждане на еднородни части на изречението²².

РАЗМЕСТВАНЕ

Като носител на синтактичната функция словоредът в български език е по-определен в сравнение с латински език, в който отношенията между частите на изречението се изразяват чрез морфологични показатели (флексии). В латински език най-често подлогът стои на първо място, а сказуемото — на последно, като между тях се разполагат второстепенните части, а ако изречението е сложно, подлогът и сказуемото могат да бъдат разделени от подчинените изречения, влизащи в състава му. Тази последователност може да бъде нарушена и на първо място да се постави допълнението, обстоятелственото пояснение и сказуемото, ако те са носители на логическото ударение. В последния случай, когато е възможно, тази последователност трябва да бъде запазена по стилистични съображения и при превода.

Caesar his de causis, quae commemoravimus, Rhenum transire decreverat.

(B. G. IV, 17, 1)

Цезар реши да премине Рейн по тези причини, които спомнахме.

При правилния словоред в български език на първо място в изречението като основа на изказването стои подлогът, на второ място се поставя сказуемото. Когато глаголът е преходен, непосредствено след сказуемото стои прякото допълнение, последвано от непрякото, ако има такова. Обстоятелственото пояснение за време

и място се поставя в началото на изречението, за начин — близо до сказуемото, а за цел и причина — в края на изречението. Сказуемното определение стои заедно с глагола след подлога, съгласуваното определение е пред определяемото, а несъгласуваното определение — след определяемото²³.

Следователно първата съществена разлика между словоредата на латински език и български език е във връзка с мястото на сказуемото. Втората разлика е различното разполагане на второстепенните части по отношение на глаголите. В сравнение с българския словоред латинският е много по-свободен. Ето защо разместването е неизбежна преводаческа операция при превода от латински на български език.

Vercingetorix¹ ubi² de³ Caesaris⁴ adventu⁵ cognovit⁶, oppugnatione⁷
desistit¹⁰ atque¹¹ obviam¹² Caesari⁸ proficiscitur⁹. (B. G. VII, 12, 1)

Верцингеториг¹ се отказва⁸ от нападението⁷, когато² научава⁶ за идването³ на Цезар⁴, и се отправя⁹ срещу него¹¹.

Случаите на замяна, добавяне и разместване бяха разгледани диференцирано с цел да бъдат изяснени причините, които ги налагат. Тези причини произтичат от разликите в повърхностните структури на двата езика (лингвистични фактори) и от различията в културата, историята и битата на двата народа (екстралингвистични фактори).

Трите преводачески трансформации на практика се прилагат комплексно. Разместването е най-типичната и най-често прилаганата трансформация, а замяната почти винаги е свързана с добавянето

Четвъртата трансформация — изпускане не се използва в процеса на превода от латински на български език, тъй като този процес върви по посока от импликация към експликация. Направеният анализ илюстрира двата основни типа трансформация — лексикална и граматическа, които не са в чист вид, но винаги едната е преобладаваща.

При обучението по латински език показател за доброто познаване на граматичните и синтактичните единици, както и на лексикалната система, е умелият подход от анализ към синтез чрез правилно прилагане на т. нар. преводачески операции. Преводът в часовете по латински език е основен метод за обучение и начин за проверка и затвърдяване на придобитите знания. Като изпълнява дидактични функции, той е невъзможен без допълнителни сведения за културата на носители на този език, т. е. зависи в голяма степен от екстралингвистични фактори. Съобразяването с лингвистичните и екстралингвистичните фактори определя точния превод, но не е достатъчно за пълното възприемане на действителността, отразена в оригинала. Независимо от стремежа да се предаде максимално ав-

торовата идея и авторовият стил, буквалният превод е в по-малка или по-голяма степен неизбежен, което лишава учебния превод от емоционалното въздействие на оригинала. Причината за това е, че учебният превод от латински език е по-скоро резултат от процеса на превода, а не цел на този процес. Немаловажен е и фактът, че оригиналният текст описва събития, нрави и култура, отдалечени с векове от нашата действителност.

Ето защо учебният превод от латински език може да се определи като:

1. Еквивалентен по отношение на съдържанието на предавания текст.
2. Непрিতেжаваш функционална, динамична еквивалентност.
3. Правилен и пълноценен от прагматична гледна точка.

Затова с основание учебният превод от латински език може да бъде отнесен към втората категория от видовете превод според Каде — преводи, „които предават денотативното и сигнификативното значение на оригинала и напълно спазват нормите на преводния език, но могат да бъдат стилистически неадекватни“²⁴ — така нареченият работен тип превод.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Васева, Иванка. Теория и практика на превода. С., 1982, с. 14.

² Васева, Иванка. Теория и практика на превода. С., 1982, с. 15.

³ Федоров, Андрей. Основы общей теории перевода. М., 1968, с. 23.

⁴ Лилова, Анна. За някои основни методологически принципи на превода. Вж. Изкуството на превода, 2, С., 1977, с. 96.

⁵ Данчев, Андрей. Проблеми на учебния превод. В сб. IV, Научно-методическа конференция „Съпоставително езиковедство и чуждозеиково обучение“, С., 1982, с. 119.

⁶ Комиссаров, Вилен. Слово о переводе. М., 1973, с. 162.

⁷ Бархударов, Леонид. Язык и перевод. М., 1975, с. 6.

⁸ Бархударов, Леонид. Язык и перевод. М., 1975, с. 190.

⁹ Рецкер, Яков. Теория перевода и переводческая практика. М., 1974, с. 40, 48.

¹⁰ Бархударов, Леонид. Язык и перевод. М., 1975, с. 110, 215.

¹¹ Васева, Иванка. Теория и практика на превода. С., 1982, с. 114.

¹² Рецкер, Яков. Теория перевода и переводческая практика. М., 1974, с. 38.

¹³ Бархударов, Леонид. Язык и перевод. М., 1973, с. 210.

¹⁴ Бархударов, Леонид. Язык и перевод. М., 1973, с. 213.

¹⁵ Комиссаров, Вилен. Слово о переводе. М., 1973, с. 89.

¹⁶ В работата се анализират произведения от класически автори, които изучават в курса по латински език за неспециалисти. Цезар — „Записки за галската война“ — „Bellum Gallicum“ (В. Г.), и отделни изречения от Квиинтиан и Катон Стари.

¹⁷ Васева, Иванка. Теория и практика на превода. С., 1984, с. 105.

¹⁸ Гандева, Руска. Латинска граматика. С., 1965, с. 268.

¹⁹ Попов, Константин. Съвременен български език — синтаксис. С., 1963, с. 244.

²⁰ Кацман, Нина. Методика на преподавания латински език. М., 1979, с. 120.

²¹ Гандева, Руска. Латинска граматика. С., 1966, с. 268.

²² Попов, Константин. Съвременен български език — синтаксис. С., 1963, с. 187.

²³ Попов, Константин. Съвременен български език — синтаксис. С., 1963, с. 218, 230.

²⁴ Kade, Otto. Übersetzungskategorien und Rationalisierung. Fremdsprachen, Leipzig, 1967, 3.

ОСНОВНЫЕ ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ОПЕРАЦИИ В УЧЕБНОМ
ПЕРЕВОДЕ С ЛАТИНСКОГО НА БОЛГАРСКИЙ ЯЗЫК

Ценка Давидкова и Пепя Лунгарова

(Резюме)

В разработке, как первой попытке анализировать учебный процесс на занятиях по латинскому языку, ставятся практические задачи. Опираясь на общие теоретические положения о переводе, исследование подробно затрагивает сущность процесса: так наз. переводческие операции — лексические и грамматические трансформации, данные в классификации Л. С. Бархударова. Из лексических трансформаций авторы рассматривают антонимический перевод, конкретизацию и конверсивные преобразования. Больше внимание уделяется конкретизации. Грамматические трансформации представлены заменой всех видов, добавлением и перестановки. Все трансформации рассматриваются в чистом виде, чтобы выяснить причины их приложения. Четвертая трансформация — опущение — не включена, так как она не типична для перевода с синтетического на аналитический язык, каким является перевод с латинского на болгарский язык. В конце определен и сам перевод, который является основным методом обучения латинскому языку, а также проверки знаний. Перевод является не целью, а результатом применяемых переводческих операций, он эквивалентен оригиналу, но лишен его эмоционального воздействия и поэтому относится к так наз. переводам рабочего типа.

BASIC OPERATIONS IN TRANSLATING TEXTS FROM
LATIN INTO BULGARIAN

Tzenka Davidkova and Pepa Lungarova

S u m m a r y

The present paper is an attempt at analysing translation as a means to the learning of Latin. It discusses in detail the grammatical transformations as classified by Barhudarov: substitution, addition, transposition. Deletion is not discussed in this paper, because it is not typical of the process of translating from synthetic language into analytical one. The most important techniques and devices applied in translating are also discussed — antonymic translation, concretization and converse transformations. Having analysed the translation process, the authors come to the conclusion that translation is part of the teaching method, not the end towards which the study of Latin is directed.

ТРУДОВЕ НА БЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XXII, кн. 2

Филологически факултет

1985/1986

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

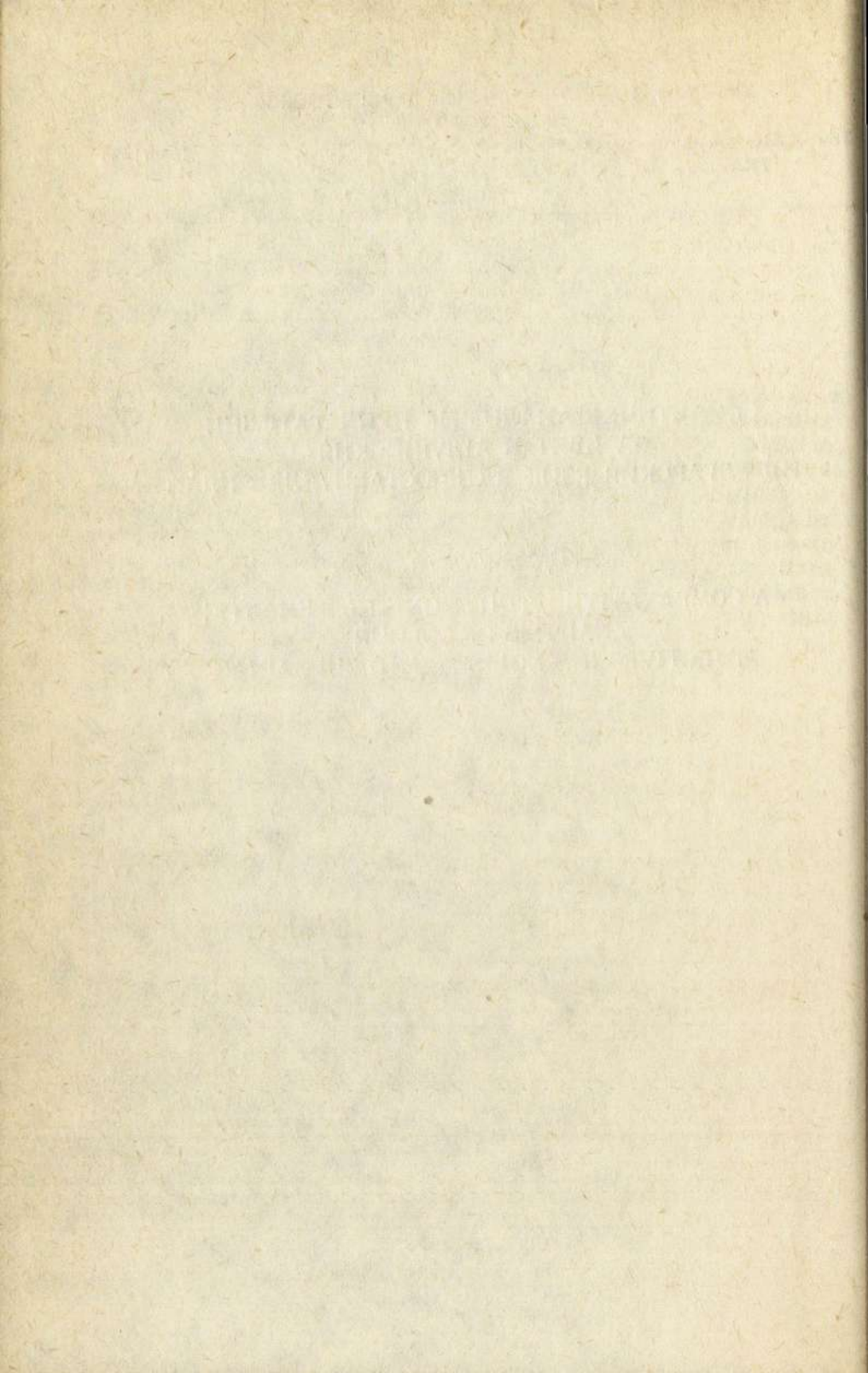
Дафина Генова

СЕМАНТИЧЕН АНАЛИЗ НА ПРИЛАГАТЕЛНИ
ЗА ЦВЯТ В АНГЛИЙСКИЯ
И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПЛАН

Dafina Genova

A COMPARATIVE STUDY ON THE SEMANTIC
ANALYSIS OF COLOUR
ADJECTIVES IN ENGLISH AND BULGARIAN

София, 1987

1. Изследвания по тази проблема. Проблемата за съпоставителното изследване на прилагателните за цвят (ПЦ) в английския и българския език е проучена недостатъчно. Единственото съпоставително изследване между английски и български (включващо и ПЦ в руския език) на ниво реч, и то от психолингвистична гледна точка, е направено от А. П. Василевич¹. Въз основа на извършен психолингвистичен експеримент, при който използва стандартни цветообразци, Василевич изследва ПЦ, които информаторите свързват с отделни цветообразци. Различните ПЦ, свързвани най-често с даден цветообразец (над 70% от случаите), Василевич разглежда като синоними. По този начин ПЦ попадат в класове или групи от синоними, които не са абсолютно еднакви за руския, българския и английския език. Друго съпоставително изследване, в случая между българския и руския език, намираме у Хил², който прави контекстуален анализ на ПЦ, като се ограничава само до прости ПЦ. Направени са и други психолингвистични изследвания върху ПЦ. За българския език подобно изследване е извършено от Е. Герганов³ върху шест ПЦ — *червен, жълт, зелен, син, оранжев и виолетов*. Методическа основа на изследването е многомерното скалиране на семантичното сходство между множества с определен брой думи, което се скалира чрез аналитичните процедури на законна за сравнителното съждение⁴. От изчислената степен на семантично сходство или близост между тези шест ПЦ, подредени във всички възможни 20 комбинации от по три думи във всяка, експериментът показва, че от степента на семантично сходство между тези думи може да се съди за понятийната система за цветове у хора с нормално цветно зрение, слепи по рождение хора и художници живописци, с които е проведен експериментът, и че понятийната система на всяка група поотделно не се различава от останалите. Според Е. Герганов⁵ е възможно да се формира понятийната система за сетивен опит само чрез усвояването на езика, като чрез него на слепите по рождение се предава сетивният опит на другите хора.

Р. М. Фрумкина⁶ изследва също от психолингвистична гледна точка денотативното значение на ПЦ в руския език. Изследвани са 20 ПЦ, подбрани по честота на употреба от предварително зададени ситуации от типа „есенен ден в гората“. Информаторите отново свързват тези най-често употребявани ПЦ с цветообразци. Резултатите показват, че ПЦ *жълт, оранжев, червен и сив* имат по-определено денотативно значение, отколкото *зелен, виолетов и син*, а най-голяма неопределеност на денотативното значение имат ПЦ

лидв, блатен и изумруден. За Фрумкина терминът „основни“ ПЦ е условен и е по-скоро свързан с историята и културата на даден езиков колектив, следователно терминът не е лингвистичен. Като правило можем да приемем, че най-често употребяваните ПЦ имат най-голяма денотативна определеност. Освен това не можем да поставим едно ПЦ в съответствие с един цветови образец, т. е. с един денотат. По-скоро можем да говорим за клас от допустими денотати с определен фокус.

Какви са преимуществата на психолингвистичните изследвания? Първо, че не са на ниво реч и, второ, че включват в най-голяма степен извънезиковата действителност.

Върху цветовата лексика има и други изследвания в съпоставителен план, в случая върху глаголи за цвят в българския и английския език⁷ и върху съответните глаголи в българския и немския език⁸. Изследванията включват семантичен анализ на контекстуално ниво, както и функционалните преводни еквиваленти на глаголите в езика цел. Освен лингвистична изследванията имат и прагматична насоченост в областта на практиката на превода.

Обект на изследване в настоящата студия са ПЦ в лексикалната езикова система на английския и българския език в прякото им лексикално значение. ПЦ са екскерпирани от тълковния речник на съвременния български книжовен език⁹ и от два тълковни речника на английския език с различен обем^{10, 11} за по-голяма надеждност на резултатите, тъй като първият тълковен речник на английския език е значително по-малък по обем от цитирания тълковен речник на българския език. С използването на два тълковни речника за английския език изравняваме обема на сравняваната лексика за английския и българския език, поради което не считаме за необходимо използването на втори тълковен речник за българския език. Преди да пристъпим към конкретен семантичен анализ на лексикалното значение на екскерпираните ПЦ, ще се спрем на общите им семантични особености.

2. Семантични особености на ПЦ. ПЦ са качествени прилагателни, които имат следните най-обща характеристики, обозначават: а) признаци, които имат качествена характеристика — т. е. могат да се проявяват в по-голяма или по-малка степен — оттам и степените за сравнение при качествените прилагателни; б) изменение на признака на предмета по време на съществуването му; в) различно абсолютно значение на признака за качество при различните предмети — *висока маса, високо дърво, висок човек*.

Въз основа на признака, който обозначават, качествените прилагателни се разделят на две — емпирични и рационални качествени прилагателни¹². Различието в характера на признака се явява водещо основание за семантичната характеристика на качествените прилагателни. Придържаме се към мнението на Шрам¹³, според който не можем да правим семантична класификация на прилагателните въз основа на формалните или граматичните им различия, не мо-

гат да се използват и словообразователните или структурните им особености, тъй като структурният признак не може да различи лексико-семантичните варианти на дадена многозначна дума. За семантичната класификация на прилагателните не могат да се използват и синтактичните им признаци. При семантичната класификация на прилагателните трябва да се обърнем към извънезиковата действителност¹⁴. Тук имаме предвид разликата в характера на признака, обозначен с дадено качествено прилагателно (емпирично или рационално). Нека изясним същността на емпиричните и рационалните признаци на предметите, а оттам и същността на емпиричните и рационалните качествени прилагателни. Емпиричните качествени прилагателни обозначават собствен признак на конкретния предмет. Той се приема в резултат на прякото въздействие на предмета върху органите на чувствата. Осъзнаването на признака и назоваването му се извършва въз основа на полученото дразнене и представлява резултат от едностепенна мислителна операция. Към емпиричните качествени прилагателни спадат ПЦ, прилагателните за вкус и прилагателните за мирис. Рационалните качествени прилагателни като *красив, хубав, силен* обозначават не собствен признак на предмета, а признак, отразяващ определено отношение на субекта към предмета. Рационалните признаци не се приемат с органите на чувствата и се формират в съзнанието (въз основа на възприеманите от органите на чувствата признаци) в резултат на по-сложна мислителна операция, включваща ка то минимум две степени.

За целите на нашето изследване ще бъде необходимо да изясним какво разбираме под лексикално значение на думата. То е явление на мисълта, свързващо в себе си устойчиви и подвижни елементи, обусловени от системата на езика и от системните връзки между значенията¹⁵. Правим уговорката, че всяко определение на този термин е несвършено. Съществен е фактът, че лексикалното значение на думата има дискретен характер и се състои от семи. Поради особената същност на означавания от ПЦ признак, в речниците срещу тях имаме квазисъдържателни определения за значението на тези прилагателни, в които се посочват предмети, добре познати на носителите на езика и притежаващи дадения цветови признак. Като пример ще посочим някои определения за цвят от цитирания речник на съвременния български книжовен език: жълт — 'който има цвят на зряла дюля, лимон, восък'; бакърен — 'който има цвят на бакър'; червен — 'който е с цвета на кръвта'. Характерна особеност на приведените речникови значения е, че те се формират въз основа на процеса на сравняване на цветовия признак на даден предмет със съответен „еталонен предмет“, добре познат на езиковия колектив и притежаващ същия цветови признак. Подобни описания на признаци ни дават възможност да ги отличаваме един от друг, но те не разкриват тяхната същност (в случая изключваме научното познание за цвят). Вместо разкриване на същността на признака в случая прибъгваме до сравняване с предишния на-

трупан колективен човешки опит. Приемаме също така, че лексикалното значение на думата има компонентна структура: състои се от йерархически организирани семи¹⁶: от архисема — общата сема на родовото значение, диференциални семи — на видовото значение, и потенциални семи, които не влизат в структурата на лексикалното значение на думата, но го съпътствуват в нашето езиково съзнание и са в състояние да се актуализират (срв. и с Найда)¹⁷. Най-общият смисъл на архисемата на всички значения на лексико-семантичният вариант на качествените прилагателни се дели на два подкласа: първият включва значения на лексико-семантичния вариант, отразяващи собствени признаци на предмета (емпирични прилагателни), а вторият — значения, отразяващи несобствени признаци (рационални прилагателни).

Поради особеностите на значенията на ПЦ, които не разкриват обективната структура на признака, а имат друга насоченост или указание за друг денотат, т. е. сравняване с еталон, компонентната структура на значението на тези качествени прилагателни е специфична. В настоящото изследване приемаме компонентната структура на значението на ПЦ, предложена от Шрам¹⁸, и ще установим дали тя е реализирана в речниковите определения на различните ПЦ. Според него ПЦ имат обща архисхема 1) „имащ“ и две диференциални семи 2) „такъв цвят“ и 3) „като цвета на...“. Общият брой на ПЦ в речника на съвременния български книжовен език е 102, включващ прости ПЦ, сложни прилагателни от типа „снежнобял“, „жълтозелен“, „тъмнозелен“ и „светлозелен“, както и прилагателни от типа „зеленикав“. Тук трябва да направим и уговорката за несвършенството на речниците и речниковите тълкувания, а оттам и за условния характер на семантичния анализ. Много от ПЦ могат да имат и други тълкувания. Кои тълкувания тогава да изследваме? Приема се въпреки недостатъците на речниците, че лексикалното значение на думата намира своето отражение в речниковото ѝ тълкуване¹⁹ и че семите се извличат логически от него. Приемаме също така, че пълното разкриване на семантичната характеристика на ПЦ може да стане на контекстуално ниво, което ще бъде обект на едно бъдещо изследване. Следва класификация на ПЦ по типа лексикално значение, отразено в речниковото тълкуване, както и изолирането на архисемата и диференциалните семи, от чиято комбинация е изградено лексикалното значение.

3. Компонентен анализ на значението на ПЦ според типа на речниковото им тълкуване.

3.1. ПЦ, в определенето на които е посочен един еталонен предмет — *бакърен, вишчев, златен, златист, изумруден, канелен, кехлибарен, коралов, кървав, кърмъзен, лимочов, люляков, маслинов, млечен, опалов, оранжев, орехов, риж, сив, смарагдов, сребрист, сребърен, тюркоазен, червен, ултрамаринов*. Речниковите тълкувания на тези ПЦ имат следния вид:

бакърен — 'който има цвят на бакър';

- коралов — 'който е с цвят на корал';
 оранжев — 'който е с цвят на портокалова кора';
 тюркоазен — 'който е с цвета на тюркоаз';
 червен — 'който е с цвета на кръвта'.

С изключение на две ПЦ „сив“ и „червен“ еталонният предмет присъствува не само в речниковото тълкуване, но и в думата като знак, при който вътрешната форма не е затъмнена. За тези ПЦ е валиден семантичният анализ, предложен от Шрам:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят,
- 3) като цвета на бакър, съответно корал, кръв и т. н., където „имащ“ е архисема, а „такъв цвят“ и „като цвета на...“ — диференциални семи.

3. 2. ПЦ, в речниковото тълкуване на което са посочени два еталонни предмета: *бял, зелен, червен*. Ето и речниковите им експликации:

- бял — 'който има цвят на сняг, мляко и под.';
 зелен — 'който има цвят на свежа трева или на млади листа на дървета';
 червен — 'който има цвят на сажди, на въглен'.

Защо в случая имаме съотнасяне с два еталонни предмета? Всяко ПЦ е знак, следователно има сигнификативно и денотативно значение — т. е. изразява понятие и посочва предмет от действителността или денотат. Еталонният предмет или предмети в действителност са едни от възможните денотати на понятието за даден цвят, имащи един и същ цвят признак. Значението на тези ПЦ може да се разложи на следните компоненти:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят,
- 3) като цвета на сняг,
- 4) като цвета на мляко — с архисема „имащ“ и три диференциални семи (2, 3, 4).

3.3. ПЦ, в речниковото тълкуване на което са посочени три еталонни предмета. Такова е прилагателното „жълт“ — 'който има цвят на зряла дюля, лимон, восък'. Семантичният анализ на лексикалното значение на „жълт“ ще бъде:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят,
- 3) като цвета на дюля,
- 4) като цвета на лимон,
- 5) като цвета на восък — с 4 диференциални семи (2, 3, 4, 5).

В случая са назовани три денотата, чийто цвят не е един и същ в действителност — факт, който не противоречи на твърдението на Фрумкина²⁰ за неопределеността на денотативното значение на ПЦ,

изразяваща се в съпоставянето на даден цвят с много денотати, събиращи се в определен фокус.

3.4. ПЦ, в речниковото тълкуване на които е посочен еталонен предмет плюс поясняващо сложно прилагателно за цвят: *божуров, бронзов, вишен, гълъбов, керемиден, кестеняв, лазурен, мерджанов, небесен, огнен, розов, рубинен, рубинов, ръждив, сапфирен, сedefен, смолен, смолист, снежен, фрезов, шоколаден*. При тях имаме следния вид експликация в речника:

бронзов — 'който има цвят на бронз, червенокафяв';
керемиден — 'който има цвят на керемидата; керемиденочервен';
рубинен — 'червен като рубин, огненочервен'.

При тези ПЦ освен указанието за еталонен предмет имаме и пряко словесно назоваване на цвета. Тук вътрешната форма на думата също както в (3.1) не е замъглена и еталонен предмет присъствува не само в речниковото тълкуване, но и в самия знак. Нещо повече. Еталонният предмет е един и същ. Значението им може да се разложи на следните компоненти:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят (червеникавокафяв, керемиденочервен, огненочервен).
- 3) като цвета на бронз (керемидата, рубин).

3.5. ПЦ, в речниковото тълкуване на които имаме един или два еталонни предмета плюс синоним или синоними: *лилав (лилов), кафяв (кафен), морав, смарагдов, теменужен, пепеляв*:

лилав — 'който има цвета на люляк или теменужка; виолетов, морав';
смарагдов — 'който е с цвета на смарагд, изумруден';
теменужен — 'който има цвета на теменужка, виолетов, лилав'.

В случая, както и в (3.4), имаме редундантност на значението за цвят, като той е назован пряко със синоним и непряко с еталонен предмет. Значението на тези ПЦ може да се разложи на следните компоненти:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят (виолетов, изумруден, лилав),
- 3) като цвета на люляк (на смарагд, на теменужка).

3.6. ПЦ, в чието лексикално значение липсва указание за еталонен предмет: *електрик, модър, пембен, пурпурен, резедав, румен, цикламен, шафранов*. Ето и речниковите тълкувания на някои от тях:

електрик — 'синьозелен';
пурпурен — 'яркочервен';
шафранов — 'тъмножълт';
резедав — 'бледозелен'.

Вместо еталонен предмет в случая имаме преки лексически указания за съответния признак за цвят. При ПЦ „цикламен“, „шафранов“ и „резедав“ можем да имаме друго тълкуване на речниковите им значения: 'който е цвят на циклама', 'който има цвят на шафран', 'който е с цвят на резеда', при което компонентният анализ на значението на тези ПЦ няма да се различава от компонентния анализ на ПЦ в (2.1). Лексикалното значение на горните ПЦ ще се разложи на следните компоненти:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят (синьозелен, яркочервен, тъмножълт) — с една диференциална сема поради липса на еталонен предмет.

3.7. ПЦ, чието речниково тълкуване включва синоними или сложено прилагателно/прилагателни плюс синоним: *ален, алест, багрен, виолетов*:

- ален — 'яркочервен, пурпурен';
 алест — 'възчервен, червеникав';
 багрен — 'тъмночервен, кървавочервен, пурпурен';
 виолетов — 'теменужен, лилав'.

Използването на синоними за обяснение значението на дадена дума не говори нищо за семантичната структура на значението ѝ. В случая в речника няма никаква експликация за понятието за даден цвят, както не е посочен и предмет, с който обикновено асоциираме дадения цвят. Съществуването обаче на подобни тълкувания, колкото и несвършени да са те (обясняването на една дума с друга), е потвърждение на факта, че невинаги е необходимо сравняването на даден цвят с еталонен предмет. Освен това дори когато в определението има еталонен предмет, в действителност имаме сравняване с даден признак на този предмет, в случая цвят. Ако еталонният предмет отсъства в речниковото тълкуване, той най-често е налице в наименованието — при „кървавочервен“ и „теменужен“, дадени като синоними на „багрен“ и „виолетов“, можем да говорим за еталонен предмет — „кръв“ и „теменужка“. Значението на тези ПЦ може да се разложи на следните компоненти:

- 1) имащ,
 - 2) такъв цвят (тъмночервен, кървавочервен, теменужен, лилав).
- 3.8. ПЦ, речниковото тълкуване на които дава указание за сравняване с даден цвят, и/или неговата вариация: *бозав, бордо, карминен, кобалтоз, кремав, мастилен, зехтинен, охров, рус*:
- кремав — 'който има бледожълт цвят с белезникава отсянка';
 карминен — 'с яркочервен цвят';
 мастилен — 'за цвят — по-светъл от тъмносин';
 зехтинен — 'който се отнася до зехтин; зехтинен цвят'.

При тези ПЦ отново липсва еталонен предмет. Подобно на ПЦ в (3.6) може да имаме следните речникови тълкувания, включващи еталонен предмет: мастилен — 'който е с цвят на мастило'; зехти-

нен — 'който е с цвят на зехтин', при което компонентният анализ на значението на тези ПЦ ще бъде идентичен с анализа в (3.1), включващ две диференциални семи. Компонентният анализ на значението на тези ПЦ според действителното им речниково тълкуване в случая ще включва само една диференциална сема:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят (бледожълт и яркочервен, по-светъл от тъмносин, зехтинен).

3.9. ПЦ, в значението на което имаме указание за цвят, среден между други два цвята — това е прилагателното „бежов“ — 'който има цвят, среден между светлокафяв и кремав'. Тук понятието за цвета не е назовано лексикално, определени са само границите му. В случая е по-трудно асоциирането на признака „бежов“ с еталонен предмет, отколкото „мастилен“ и „зехтинен“, където съотнасянето става веднага. Компонентният анализ на значението на „бежов“ ще има следния вид:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят (среден между светлокафяв и кремав).

3.10. ПЦ от типа „зеленикав“ и „въззелен“. В тълковния речник са дадени следните прилагателни: белезникав, възбял, възжълт, въззелен, възсив, възсин, възчерен, възчервен, жълтеникав, зеленикав, сивичък, синкав, червеникав, черничък. Общата семантична характеристика на тези ПЦ е, че същите означават непълнота на признака за цвят. Ето и речниковото тълкуване на някои от тях:

- белезникав — 'който има цвят, подобен на бял; възбял';
 жълтеникав — 'който е цвят, близък до жълт; възжълт';
 синкав — 'който е цвят, близък до синия; възсин';
 червеникав — 'който има цвят, близък до червен; възчервен'.

Тези ПЦ могат да се обединят в синонимни двойки — „възчервен“ и „червеникав“, „възчерен“ и „черничък“. При тях имаме сема за квантитативност или семата „много/малко“, която за съжаление не може да се вмести в предложенията от Шрам компонентен анализ на значението на тези ПЦ. Компонентният анализ при тях ще бъде:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят (близък до белия, близък до жълтия, близък до червения).

4. Сложни ПЦ.

4.1. Сложни ПЦ от типа „снежнобял“. В ексцерпирания речник са дадени девет такива прилагателни: златножълт, керемиденочервен, медночервен, млечнобял, небесносин, сгненочервен, снежнобял, сребристобял. При тях семата „такъв цвят“ присъствува и в двете части на сложните прилагателни. Указание за еталонен предмет имаме в самата дума като знак, а не само в значението ѝ. Освен това при тези ПЦ имаме само един еталонен предмет, до-

като при съответните прости ПЦ „бял“, „жълт“, „червен“, „син“ може да имаме указание за повече от един еталонен предмет. Ето и речниковото тълкуване на някои от тях:

снежнобял	— 'който е бял като сняг, белоснежен';
сребристобял	— 'който е бял като сребро';
керемиденочервен	— 'който има цвят на керемида';
кървавочервен	— 'който е червен като кръв';
млечнобял	— 'бял като мляко';
небесносин	— 'който има цвят на небето; светлосин'.

Речниковите тълкувания на изброените сложни ПЦ са същите като тези в (3.1) — „оранжев“ — 'който е с цвят на портокалова кора', тъй като можем да приемем, че тълкуването 'който е червен като кръв' е еквивалентно на 'който има цвета на кръвта' или 'който е с цвета на кръвта'; смисълът е един и същ, само че в единия случай е предаден по-експлицитно; „сребристобял“ — 'който е бял като сребро', а при „червен“ — 'който е с цвета на кръвта', смисълът „цвят“ е предаден по-имплицитно. Компонентният анализ на значението на тези сложни ПЦ е същият като този в (3.1):

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят (бял, червен),

3) като цвета на среброто, на кръвта — с тази разлика, че в случая е назован не само еталонен предмет, но и неговият цвят-признак.

4.2. Сложни ПЦ от типа „светлосив“, „тъмносив“. Ексерпирани са следните сложни прилагателни: *светлосин*, *тъмножълт*, *тъмнозелен*, *тъмнокафяв*, *тъмносин*, *тъмночервен*, *яркочервен*. Определящата част на тези сложни ПЦ „тъмно-“, „светло-“ и „ярко-“ не е сема за цвят, а за интензивност, поради което може да се присъединява към различни ПЦ. Да разгледаме речниковото тълкуване на някои от тези прилагателни:

тъмнозелен	— 'който има тъмнозелен цвят, по-тъмен от обикновения';
тъмножълт	— 'който има жълт цвят, по-тъмен от обикновения';
тъмночервен	— 'който има червен цвят, по-тъмен от обикновения';
светлосин	— 'който има син цвят, по-светъл от обикновения, бледосин'.

Вместо еталонен предмет имаме сравняване със съответния цвят — „зелен“, „кафяв“, „син“, „червен“ и др. Имаме следния компонентен анализ:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят (по-тъмен от зеления, по-тъмен от жълтия).

4.3. Сложни ПЦ от типа „жълтозелен“, „жълточервен“, „златнозелен“, „сивочерен“. При тях семата „такъв цвят“ присъствува и в двете части на сложното прилагателно (срв. 4.1). Тези прилагател-

ни обозначават цвят, който е среден между посочените два цвята. Значението им може да се разложи на следните компоненти:

- 1) имащ,
- 2) такъв цвят (между жълтия и зеления, между жълтия и червения и т. н.).

4.4. Резултати от направената семантична класификация.

4.4.1. В речниковото тълкуване на дадени ПЦ имаме назоваване на еталонен предмет или предмети (3.1, 3.2, 3.3, 4.1 — или 37 от 102 ПЦ).

4.4.2. Назоваване на еталонен предмет плюс поясняващо сложно прилагателно (3. 4 или 19 ПЦ от 102).

4.4.3. Назоваване на еталонен предмет или предмети плюс синоним или синоними (3.5 или 6 ПЦ от 102).

4.4.4. ПЦ, в чието значение липсва еталонен предмет (3.6, 3.7, 3.8, 3.9, 4.2, 4.3 — или 33 ПЦ от 102).

При 62 ПЦ имаме указание за еталонен предмет или при повече от половината от случаите е валиден моделът на семантичен анализ, предложен от Шрам. Наблюдаваме три варианта на речникова експликация на ПЦ: назоваване на еталонен предмет или предмети (който има цвят на сажди, на въглен); назоваване на даден цветови признак (шафранов — тъмножълт) и назоваване на даден цвят (бордо — тъмночервен цвят; карминен — с яркочервен цвят). Можем да твърдим, че дори при ПЦ, които са емпирични качествени прилагателни и при които имаме пряко въздействие на даден признак (в случая цветови) върху нашите сетива и които прилагателни са резултат от едностепенна мислителна операция, имаме различна степен на абстрактност при тълкуване на значението на дадено ПЦ — сравняване с еталонен предмет, сравняване с цветови признак, и сравняване с даден цвят. Виждаме също така, че компонентният анализ на значението на ПЦ е различен в зависимост от това, дали е споменат еталонен предмет или не. При наличието на еталонен предмет (3.1, 3.2, 3.3) имаме една архисема и две диференциални семи, докато в случаите, когато той липсва, имаме само една диференциална сема „такъв цвят“, като същият е назован лексикално със сложно ПЦ или със синоним.

5. ПЦ в английския език. Използували сме два различни по обем речника — речник с над 100 000 думи и пълен тълковен речник на английския език, включващ 800 000 думи, изрази и термини. От тълковния речник, съдържащ над 100 000 езикови единици, сме извадили 81 ПЦ (правим уговорката, че в речника е регистрирана употребата на думата като прилагателно). Тълкуването в речника на тези прилагателни е по-разнообразно от тълкуването на ПЦ в българския език. Малко са на брой ПЦ, в речниковите експликации на които е посочен еталонен предмет. Поради факта, че в английския език прилагателното най-често не се различава по форма от съществителното, има случаи, при които след съществителното не е дадено съответното прилагателно и употребата му, както и случаи,

при които след езиковата единица е посочена употребата ѝ като съществително и прилагателно, но е дадено лексикалното значение само на съществителното. Ето и семантичната класификация на лексикалното значение на тези ПЦ.

5.1. ПЦ, чието речниково тълкуване включва поясняващо прилагателно или израз: *azure, carrot, cerise, crimson, dun, fawn, glaucous, khaki, maroon, mauve, pink, purple, raven, roseate, ruby, sandy, scarlet, tan, tawny, ultramarine, vermilion*. Ето и речниковите значения на някои от тях:

azure — bright blue;
carrot — orange-red;
crimson — deep red;
maroon — brownish-red;
mauve — bright but delicate pale purple;
sandy — yellowish-red;
scarlet — bright red;
ruby — deep red.

Семантичният анализ на значението на тези прилагателни ще бъде:

1) having,

2) such a colour (orange-red, deep red, brownish-red) и т. н., където (1) е архисема, а (2) диференциална сема. Компонентният анализ на значението на тази група прилагателни е същият като в (3.6), (3.7), (3.8), (3.9), (4.2), (4.3). Тази група прилагателни е най-многобройна в сравнение с останалите — 21 ПЦ.

5.2. ПЦ, в значението на които е посочен един еталонен предмет: *alabaster, brass, golden, rosy*. Ето и речниковите експликации на някои от тях:

alabaster — like alabaster in smoothness and whiteness;
brass — like brass in colour;
golden — like gold in colour.

Семантичният анализ на значението на тези ПЦ ще бъде същият като този в (3.1).

5.3. ПЦ, в значението на които са посочени два еталонни предмета: *blue, green, grey*. Речниковите им значения са от типа:

blue — coloured like the sky on a clear day or the deep sea when the sun is shining;
green — the colour of growing grass and the leaves of most plants and trees.

Семантичният анализ на значението на тези ПЦ ще бъде същият като в (3.2).

5.4. ПЦ, в значението на което са посочени повече от два еталонни предмета — това е прилагателното *red*. Семантичният анализ на значението на това прилагателно е същият като този в (3.2).

5.5. ПЦ, значението на което се обяснява с антоним: *black* —

opposite to white. Семантичният анализ на значението на това ПЦ ще бъде:

- 1) having,
- 2) such a colour (the opposite to white).

5.6. ПЦ, обозначаващи повече от един цвят: *coral, lilac, olive*.
Ето и речниковите им значения:

coral — red or pink;

lilac — pale purple or pinkish-purple;

olive — yellowish-green or yellowish-brown.

В случая имаме два семантични анализа за един и същ знак:

lilac:

- 1) having,
- 2) such a colour (pale purple) и
- 1) having,
- 2) such a colour (pinkish-purple).

Семантичният анализ на останалите две ПЦ е същият като този на *lilac*.

5.7. ПЦ, срещу които в речника са дадени синоними: *cherry, rubicund, ruddy*:

cherry — red;

rubicund — ruddy;

ruddy — red or reddish.

Тази група прилагателни е малобройна както в английския, така и в българския език (виж. 3.7). Вместо еталонен предмет или преки лексически указания за цвета е използвана дума, по-често употребявана и по-позната на езиковия колектив и означаваща цвят, близък до цвета, означен с *cherry, rubicund* и *ruddy*. Използуването на синоним за обясняването на някоя дума, както бе посочено вече, не говори нищо за семантичната ѝ структура, но говори за процеса на човешкото мислене, същността на който е класифицирането на предметите и явленията от извънезиковата действителност, в това число и цветовете. Следователно след като има близост на понятията за цветовете, има близост и на значенията им. Семантичният анализ на тези ПЦ ще бъде същият като в (5.1).

5.8. ПЦ чиято, речникова експликация включва съответните съществителни за цвят: *russet, sorrel*:

russet — of the colour of russet;

sorrel — of a reddish-brown colour.

Докато цветът, обозначен с второто прилагателно, е експлициран в значението му, то при първото прилагателно няма никакви лексически указания за природата на цвета и в случая имаме превръщане към съответното субстантивирано прилагателно. Компонентният анализ на значението на тези ПЦ ще бъде:

- 1) having,
- 2) such a colour (russet, reddish-brown).

5.9. ПЦ, чието речниково значение включва ПЦ + като + предмета със съответния цвят: *ebony, sooty*:

ebony — black as ebony;

sooty — black like soot.

Нека да вземем прилагателното *ebony*. Каква е разликата между „black as ebony“ и „having the colour of ebony“? Второто предполага признака „black“, който в случая не е назован. Следователно смисълът на двете е един и същ, само че в първия случай той е изразен експлицитно, а във втория имплицитно. Семантичният анализ на значенията на тези ПЦ ще бъде:

- 1) having,
- 2) such a colour (black),
- 3) as that of ebony (soot),

където имаме назован еталонен предмет и неговия цетови признак.

5. 10. Езикови единици, след които е дадена употребата им като съществително и прилагателно, но е обяснено само субстантивиранията прилагателно за цвят: *ginger, ivory, magenta, pea, silver*:

ginger — (n., adj.) light reddish- yellow colour, ginger hair;

ivory — (n., adj.) the colour of ivory, ivory skin;

magenta — (adj., n.) bright crimson;

pea — (n., adj.) bright light-green colour of young peas;

silver — (n., adj.) the colour of silver, the silver moon.

Семантичният анализ на значенията на *ivory, pea, silver* ще бъде:

- 1) having,
- 2) such a colour,
- 3) as that of ivory (young peas, silver) и за ginger:
- 1) having,
- 2) such a colour (light reddish-yellow).

5.11. ПЦ, изразяващи непълнота на признака за цвят: *greenish, greyish, off-white, purplish, reddish*:

greenish — somewhat green;

greyish — somewhat grey;

off-white — not pure white, but with a pale greyish or yellowish tinge.

Семантичният анализ на значението на тези ПЦ ще бъде:

- 1) having,
- 2) such a colour (somewhat green, somewhat grey).

5.12. Думи, употребявани контекстуално като ПЦ, дадени в

речника само като субстантивирани прилагателни и съществителни. Ще изберем подгрупите, на които те се разделят, без да е възможно да направим семантичен анализ:

а) субстантивирани прилагателни, обозначаващи даден цвят: *chestnut, ochre, rose, sapphire, umber*:

chestnut — colour of the nut;
rose — pinkish red colour;
sapphire — bright blue colour;

б) субстантивирани прилагателни, обозначаващи цвета на съответния предмет и обяснение на цвета: *beige, bronze, chocolate, ecru, salmon*:

beige — colour of sandstone (brownish grey or greyish yellow);
chocolate — the colour of chocolate, dark brown:

в) съществителни, обозначаващи предмета и неговия цвят: *amber, claret, emerald, lavender, primrose, violet*:

amber — hard, clear yellowish brown gum used for making ornaments, etc; its colour;
emerald — bright green precious stone, colour of this;
primrose — common wild plant with pale yellow flowers; the flower, its colour;

г) съществителни, обозначаващи даден предмет, неговия цвят и описание на цвета: *canary, hazel, saffron*:

canary — small, yellow-feathered song-bird usu. kept in a cage; its colour, light yellow;
hazel — bush with edible nuts; colour of the nut, reddish-brown;
saffron — orange colouring obtained from flowers of the autumn crocus, used as a dye and for flavouring; colour of this, bright orange yellow.

При (в) и (г) могат да се обособят по две значения на думите: 1) предмета и 2) съответният цвят на предмета. Защо в речника не са дадени съответните прилагателни? Засега ще приемем, че причината е в по-малкия му обем и ще изкажем мнение, след като проверим резултатите от пълния тълковен речник на английския език.

6. Сложни ПЦ в английския език.

6.1. Сложни ПЦ от типа *iron-grey, rose-red, sea-green*. Ето и речниковото им тълкуване:

iron-grey — of the colour of freshly broken cast-iron;
rose-red — red as a rose;
sea-green — bluish-green as of the sea.

Тези ПЦ са идентични с ПЦ в (4.1) в българския език. При тях и в двете части на сложното прилагателно присъствува сема за цвят. В знака е посочен както еталонен предмет, така и неговият цвят.

признак. Ако при съответните прости ПЦ *grey, red, green* може да имаме повече от един еталонен предмет (*grey—coloured like ashes of the sky on a dull, cloudy day*), то при тези сложни ПЦ в речниковото тълкуване не може да имаме повече от един еталонен предмет. Бихме могли да кажем, че смисълът на „rose-red“ е еквивалентен на този на „red as a rose“. Компонентният анализ на значенията на тези ПЦ ще бъде:

1) having,

2) such a colour (red, bluish-green) или без специфициран цвят-признак.

6.2. Сложни ПЦ от типа: *fawn-coloured, slate-coloured, snuff-coloured, straw-coloured*:

fawn-coloured — light yellowish brown;

slate-coloured — blue-grey;

snuff-coloured — of dark yellowish-brown;

straw-coloured — pale yellow.

Цвета, който тези ПЦ обозначават, е и цветът на съответния обект от действителността — *fawn, slate, straw*. Докато *fawn* и *fawn-coloured* в речника са посочени като взаимнозаменяеми, то при останалите сложни ПЦ нямаме съответните ПЦ *slate, snuff* и *straw*. По-скоро обратното твърдение е вярно — почти всяко ПЦ може да се разшири до ПЦ + coloured — *green-coloured, red-coloured, coral-coloured* и т. н., където „coloured“ не е сема за цвят, а маркер за цвят в първия компонент на сложното ПЦ за разлика от „iron-grey“, където и в двете части на сложното прилагателно имаме сема за цвят. Компонентният анализ на значенията на тези ПЦ ще бъде:

1) having,

2) such a colour (light yellowish brown, blue-grey, pale yellow), където (1) е архисема, а (2) диференциална сема.

6.3. Изводи от разгледаните ПЦ в английския език от речник с обем 100 000 думи.

6.3.1. Преобладаващата група по тип речниково тълкуване са тези ПЦ, чиято речникова експликация включва поясняващо сложно прилагателно или израз — 21 ПЦ.

6.3.2. Много са на брой езиковите единици, които в речника са дадени само като съществителни и субстантивирани прилагателни, докато контекстуално същите се употребяват и като ПЦ — 19 езикови единици.

6.3.3. Малко са на брой ПЦ, чието лексикално значение включва еталонен предмет/предмети — 8 ПЦ.

6.3.4. Малко са на брой ПЦ, които са обяснени със синоними — 3 ПЦ.

6.3.5. Модел на семантичен анализ: значението на ПЦ се разлага на следните семи: (1) „имащ“ (архисема) и една или две диференциални семи (2) „такъв цвят“ и (3) „като цвета на...“, като втората

диференциална сема е налице, само когато е посочен еталонен предмет. Диференциалната сема „такъв цвят“ може да бъде назована лексикално със синоним, поясняващо прилагателно или сложно прилагателно.

7. Семантичен анализ на ПЦ в пълния тълковен речник на английския език. Не претендираме за пълна обработка на речника и окончателен брой на ПЦ в него, но можем да твърдим следното: в речника има много повече субстантивирани прилагателни за цвят, отколкото прилагателни. Ексерципирани са 705 субстантивирани прилагателни и фразови единици за цвят, свързани с названия на растения, животни, минерали, собствени имена на хора, градове и др. Всеки цвят е сравнен с 2, 3 или 4 други цвята: например *drab* — a light olive brown that is slightly less strong than *sponge*, less strong and slightly redder than average *mustard tan*, and darker than the colour *dust* — called also mode *beige*, *rustic drab*, *sand dune* или *mahogany* — a moderate reddish brown that is yellower and slightly darker and less strong than *roan*, less strong than *oxblood*, redder and deeper than *russet tan* and redder and slightly deeper than *rustic brown*; дадени са фразови единици като *coral red*, *coral pink*, *russet brown*, *russet green*, *russet orange*, *russet tan*, обозначаващи голямото разнообразие от цветове в извънезиковата действителност.

7.1. Най-много на брой са ПЦ, речниковото тълкуване на които включва съответното субстантивирано прилагателно за цвят; *amber*, *amethystine*, *beige*, *black*, *buff*, *cherry*, *chestnut* (*chestnutty*), *chocolate*, *cream*, *crimson*, *dun*, *emerald*, *fawny*, *ginger*, *grey*, *gold*, *hazel*, *heather*, *ivory*, *khaki*, *lilaceous*, *mauve*, *pink*, *raven*, *red*, *roan*, *rose* (*rosy*), *ruby*, *sandy*, *sapphire* (*sappharine*), *scarlet*, *slate*, *sorrel*, *tan*, *tawny*, *violet*:

buff — of the colour buff;
cream — of the colour cream;
emerald — of the colour emerald;
pink — being of the colour pink;
sandy — of the colour sand;
scarlet — of the colour scarlet;

Вече имахме подобни речникови експликации в (5.8), но в случая става дума не за 2 ПЦ, а за 36. При *sandy* и *cream*, където цветовият признак е свързан с предмета, на който принадлежи, не е задължително да търсим обяснението на субстантивирани прилагателни за цвят *cream* и *sand*. Но ако ПЦ има по-ограничена употреба и следователно обозначава цвят, който не ни е много познат, тогава, за да разберем значението на прилагателното „*heather*“ например, трябва да се обърнем към субстантивираното прилагателно, изразяващо понятието за цвят „*heather*“, чието речниково значение е следното: a greyish reddish purple that is bluer, stronger, and slightly lighter than *campanula violet* and bluer, lighter, and stronger than *livid purple*, то от своя страна ни препраща към други два цвята — *cam-*

parula violet и *livid purple*. При тези субстантивирани прилагателни, а оттам и при съответните прилагателни, имаме сравняване не с еталонен предмет или даден цвят, а с няколко цвята. По този начин пълният тълковен речник на английския език дава по-точно и научно обяснение на даден цвят и мястото му сред останалите цветове. Понякога срещаме съвсем научно обяснение на даден цвят (*pink*), в което са дадени параметрите му от гледна точка на възприемането му: тон (цвят), наситеност и яркост. Компонентният анализ на значението на тези ПЦ ще бъде:

- 1) having,
- 2) such a colour (*buff, cream, emerald*),

където имаме една диференциална сема за цвят (2), пряко назована лексикално.

7.2. ПЦ, имащи по две значения, първото от които обяснява цветовия признак със съответното субстантивирано прилагателно за цвят, а второто съдържа еталонен предмет или предмети: *blue, drab, green, ruddy*:

- blue* — (a) of the colour blue;
 (b) having the colour of the clear sky or the deep sea;
- drab* — (a) of the dull brown colour of drab cloth;
 (b) of the colour drab;
- green* — (a) of the colour green;
 (b) having the colour of growing fresh grass of the emerald.

Имаме две обяснения за цветовия признак: едното, което се приближава към научното, и другото, което изразява познанията на обикновения носител на езика. Всяко от двете значения на тези ПЦ съдържа следните семи — когато няма еталонен предмет:

- 1) having,
- 2) such a colour (*blue, drab, green*)

и когато има еталонен предмет:

- 1) having,
- 2) such a colour,
- 3) as that of the sky,
- 4) as that of the sea,

с три диференциални семи, когато имаме посочени два еталонни предмета.

7.3. ПЦ, означаващи повече от един цвят: *glaucous, hyacinthine, olive, purple, russet, turquoise, umber, coral*:

- olive* — of the colour olive or olive green;
coral — of the colour coral red or coral;
purple — (a) of a colour approaching crimson
 (b) of the colour purple,

където двата цвята, посочени за всяко прилагателно, не са идентични. Семантичният анализ на значенията на тези ПЦ ще бъде като в (5.6).

7.4. ПЦ, в чието речниково значение има „приличащ на даден предмет по цвят“: *alabaster, azure, bronze, carrot, clarity, ferruginous, flaxen, honey, iron, ochery, primrose, rossette, silver (silvery), topazine*. Това е втората по брой на прилагателни група след (7.1):

azure — resembling the colour of the unclouded sky;
honey — resembling honey (as in colour);
primrose — relating to, or resembling the primrose („primrose colour“ — пример от речника).

Семантичният анализ на тази група ПЦ ще бъде:

- 1) having,
- 2) such a colour,
- 3) as that resembling the sky, or honey, or a primrose.

7.5. ПЦ, в значението на които е включен еталонен предмет: *brass, brazen, copper, rusty, straw*:

copper — having the colour of copper;
rusty — having or tinged with the colour of ironrust;
straw — of the colour of straw.

Семантичният анализ на значенията на тези ПЦ ще бъде като в (3.1).

7.6. Обяснение на ПЦ със синоним: *ebony* — black. Семантичният анализ на значението на това ПЦ е същият като в (5.5).

7.7. ПЦ, означаващи непълнота на признака за цвят: *greyish, greenish, purplish, reddish*. Семантичният анализ на значенията им е същият като в (5.11).

7.8. Сложни ПЦ.

7.8.1. Сложни ПЦ от типа *blood-red, rose-pink, rose-red, sea-green, sky-blue*. За тях се отнася споменатото вече в (6.1).

7.8.2. Сложни ПЦ от типа *mouse-coloured, rose-coloured* (срв. с (6.2)).

8. Резултати от пълния тълковен речник на английския език, сравнени с резултатите от речника с обем над 100 000.

8.1. Броят на ПЦ в пълния тълковен речник не е значително по-голям от броя на ПЦ в непълния. И в двата речника, и особено в първия, преобладават субстантивирани прилагателни за цвят, а не ПЦ. Следователно броят на ПЦ не се определя от обема на речника, а от особеностите на езика, където всяко съществително може да изпълнява функцията на прилагателно, без изменение на формата.

8.2. В пълния тълковен речник преобладават ПЦ, обяснени със съответното субстантивирано прилагателно за цвят, обозначаващо понятието за съответния цвят (36 ПЦ), докато в непълния тълко-

бен речник преобладават ПЦ, обяснени със сложно ПЦ или поясняващ израз (21 ПЦ).

8.3. И в двата речника не е голям броят на ПЦ, в значението на които имаме посочен еталонен предмет или предмети.

8.4. И в двата речника имаме малък брой ПЦ, обяснени със синоними.

8.5. Преобладаващият модел на семантичен анализ и в двата речника е: „имащ“ (архисема) и „такъв цвят“ (диференциална сема), за която най-често имаме преки лексически указания (ПЦ, сложно ПЦ, синоним, субстантивирано прилагателно). Включването на втора диференциална сема „като цвета на...“, когато е посочен еталонен предмет, не преобладава като модел на семантичен анализ.

9. Изводи за ПЦ в българския и английския език.

9.1. В тълковния речник на българския книжовен език преобладават ПЦ, при които цветовият признак е съотнесен с еталонен предмет, за разлика от двата английски тълковни речника, където цветовите признаци, обозначени с ПЦ, се съотнасят с друг цветови признак или с понятието за даден цвят, изразени съответно с друго ПЦ, синоним или субстантивирано прилагателно.

9.2. Както за българския, така и за английския език съществуват три възможности за сравняване на даден цветови признак — с еталонен предмет, друг цветови признак и с понятието за даден цвят.

9.3. В българския книжовен език, както и в английския, не е характерно обясняването на дадено ПЦ със синоним или антоним.

9.4. Преобладаващият модел на компонентен анализ за българския книжовен език е следният: „имащ“ (архисема) и две диференциални семи „такъв цвят“ и „като цвета на...“, когато е посочен еталонен предмет и непреобладаващ модел с архисема „имащ“ и диференциална сема „такъв цвят“, когато не е посочен еталонен предмет. За английския език преобладаващ е моделът с една диференциална сема, тъй като в речниковото тълкуване на значението на дадено ПЦ много рядко фигурира еталонен предмет. Следователно моделът на семантичен анализ на значението на ПЦ на Шрам с две диференциални семи е валиден за българския, но не и за английския език.

9.5. Моделът на Шрам предава общата семантична характеристика на лексикалното значение на ПЦ „имам някакво качество“, но той не може да включи останалите семи като „квантитативност“, „интензивност“ и др., някои от които зависят най-вече от контекста, но могат да се актуализират и на лексикално ниво.

ЛИТЕРАТУРА

- ¹ Василевич, А., Психолингвистическият подход к установлению лексических соответствий, Сравнительно языковедение, С. 1983, кн. 5, с. 5—18.
² Хил, П., Hill, P., Die Farbwörter des russischen und bulgarischen Schriftsprache der Gegenwart, Hamburg, 1972.

- ³ Герганов, Е., Многомерно психологическо скалиране на семантичното сходство, Първа национална младежка школа по езикознание, С., 1981, с. 141—150.
- ⁴ Герганов, Е., Психометрични методи за проверка и оценка на знания по български език. Нар. просв. С., 1976.
- ⁵ Герганов, Е., Многомерно психологическо скалиране на семантичното сходство, Първа национална младежка школа по езикознание, С., 1981, с. 141—150.
- ⁶ Фрумкина, Р., Возможности сопоставительного изучения лексики в эксперименте, Сьпоставително езикознание, С., 1983, кн. 2, с. 51—64.
- ⁷ Къришева, А., Преводни еквиваленти за глаголите от типа „белея се“ от български на английски език. Първа научно-методическа конференция „Сьпоставително езикознание и чуждозиково обучение“, В. Търново, 1979, с. 127—140.
- ⁸ Папазова, С., Към семантичната характеристика на глаголите с коре и прилагателно име за цвят в българския език и преводът им на немски. Четвъртата научно-методическа конференция „Сьпоставително езикознание и чуждозиково обучение“, С., 1982, с. 234—253.
- ⁹ Речник на съвременния български книжовен език, т. I—III, С., 1955—1959.
- ¹⁰ Хорнби, А., Hornby, A., Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, Oxford University Press, 1974.
- ¹¹ Уебстър, Webster's Third New International Dictionary, Springfield, MA, 1976.
- ¹² Шрам, А., Очерки по семантике качественых прилагательных, Л., 1979, с. 21—22.
- ¹³ Шрам, А., Очерки по семантике качественых прилагательных, Л., 1979, с. 15.
- ¹⁴ Шрам, А., Очерки по семантике качественых прилагательных, Л., 1979, с. 15.
- ¹⁵ Гак, В., Сопоставительная лексикология, М., 1977, с. 14.
- ¹⁶ Шмельов, Д., Проблемы семантического анализа лексики, М., 1973, с. 73.
- ¹⁵ Уфимцева, А., Опыт изучения лексики как системы, Наука, М., 1962, с. 79, 83.
- ¹⁶ Гак, В., Сопоставительная лексикология, М., 1977, с. 14.
- ¹⁷ Найда, Е., Nida, E., Componential Analysis of Meaning, Mouton, 1975.
- ¹⁸ Шрам, А., Очерки по семантике качественых прилагательных, Л., 1979, с. 66.
- ¹⁹ Апресян, Ю., Лексическая семантика, М., 1974, с. 69.
- ¹⁹ Шмельов, Д., Проблемы семантического анализа лексики, М., 1973, с. 79.
- ²⁰ Фрумкина, Р., Возможности сопоставительного изучения лексики в эксперименте, Сьпоставително езикознание, С., 1983, кн. 2, с. 59.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ЦВЕТА
В АНГЛИЙСКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ
В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ПЛАНЕ

Дафина Генова

(резюме)

В статье проводится компонентный анализ значения прилагательных цвета в английском и болгарском языках. Анализ проводится согласно типу словарного толкования прилагательных цвета. Для этой цели используются разные по объему словари. Используется модель компонентного анализа значения прилагательных цвета, данная Шрамом. Делаются выводы о том, насколько эта модель применима ко всем прилагательным в английском и болгарском языках.

A COMPARATIVE STUDY ON THE SEMANTIC ANALYSIS OF COLOUR
ADJECTIVES IN ENGLISH AND BULGARIAN

Dajina Genova

S u m m a r y

The study is about the componential analysis of the meaning of colour adjectives in English and Bulgarian. The type of dictionary meaning of different colour adjectives is analyzed using dictionaries with a different number of items. Shramm's model of the componential analysis of the meaning of colour adjectives is applied. Conclusions are made whether the model can be applied to all colour adjectives in English and Bulgarian.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XXII, кн 2 Филологически факултет

1985/1986

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET MÉTHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XXII, livre 2

Faculté des Lettres

1985/1986

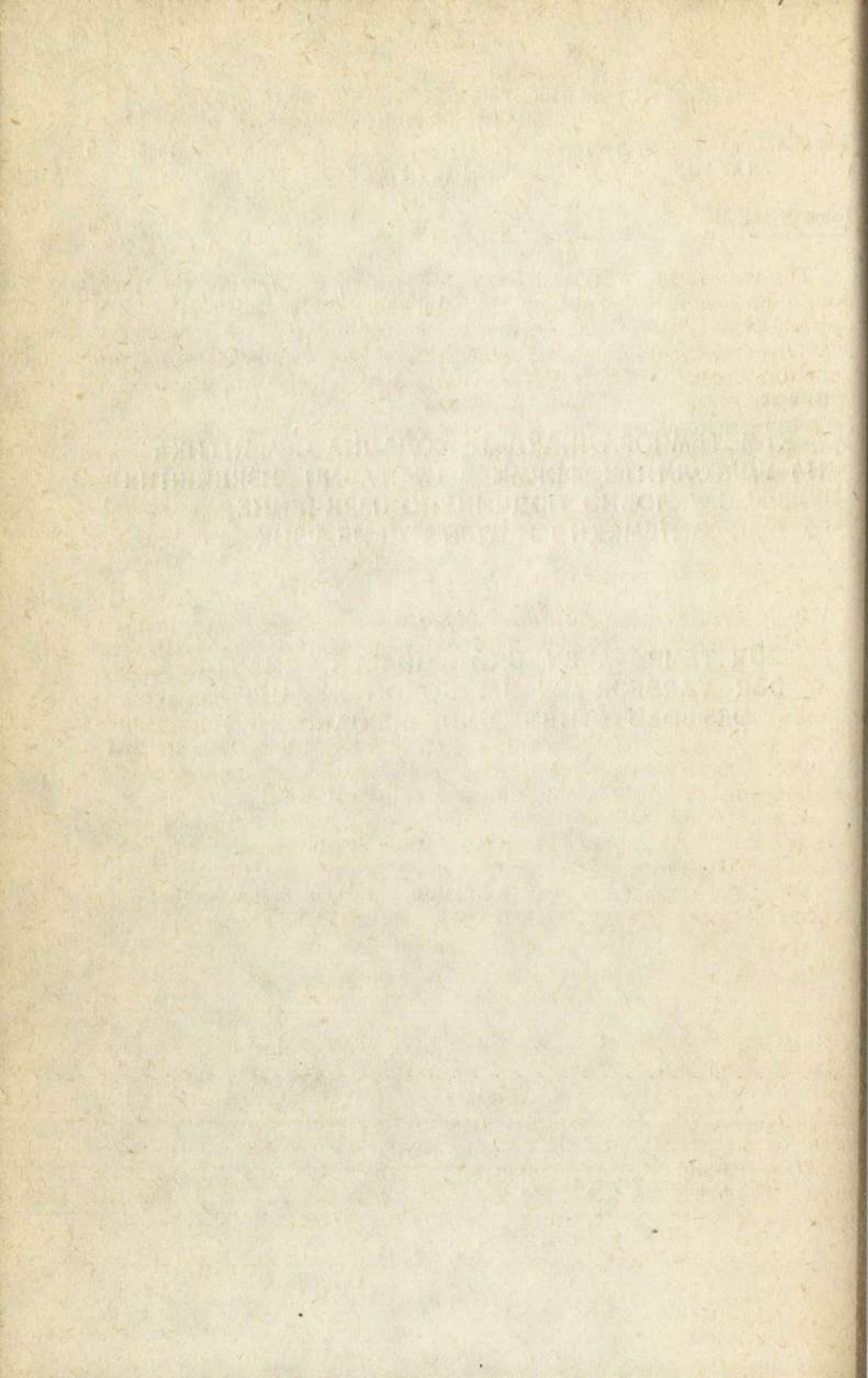
Силвия Папазова

КЪМ ТЕМПОРАЛНАТА И МОДАЛНА СЕМАНТИКА
НА ГЛАГОЛНИТЕ ФОРМИ В СЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ
С УСЛОВНО ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ
В НЕМСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Silvia Papazova

ZUR TEMPORALEN UND MODALEN SEMANTIK
DER VERBFORMEN IM KONDITIONALGEFÜGE
DES DEUTSCHEN UND BULGARISCHEN

София, 1987

A. EINLEITUNG

Die vorliegende Untersuchung stellt sich die Aufgabe, die temporale und modale Struktur im Rahmen des Konditionalgefüges (weiterhin KG) aufzudecken, die sprachlichen Mittel zum Ausdruck der temporalen und modalen Bedeutungen zu beschreiben und im Anschluß daran die Äquivalenzbeziehungen in beiden Sprachen zu systematisieren.

Das tertium comparationis wird von einer formalisierten Darstellung der semantischen Struktur des KG (temporale und modale Bedeutungen) abgeleitet — in Anlehnung an die modelltheoretische Semantik¹, die dann im Konfrontationsabschnitt auch die Aufstellung von formalisierten Äquivalenzregeln ermöglicht.

B. ZUR SEMANTISCHEN STRUKTUR DES KG

Die semantische Struktur des KG kann im Sinne der modelltheoretischen Semantik als die Verbindung der logischen Struktur (=sog. offene Proposition) mit einem Komplex von Sprechereinstellungen dargestellt werden, woraus sich in konkreten Kontexten die sog. Äußerungsbedeutung ergibt. Die Sprechereinstellungen funktionieren somit als Operatoren an der (offenen) Proposition als Operanden². Temporale und modale Bedeutungen können in diesem Zusammenhang als Sprechereinstellungen aufgefaßt werden³.

Eine Beschreibung der temporalen und modalen Semantik des KG hat also nach diesem Modell von einer Beschreibung der logischen Struktur auszugehen.

Die logische Struktur des KG kann auf ein logisches Schlußschema mit zwei Prämissen zurückgeführt werden⁴:

$$(1) p \rightarrow q$$

$$(2) p \rightarrow q$$

$$\frac{p}{q}$$

$$\frac{\neg p}{\neg q}$$

Bei der Anwendung auf das KG ergibt sich folgende Interpretation: p und q bezeichnen den Konditionalsatz- und Hauptsatz-Sachverhalt, (\rightarrow) bezeichnet die reine Implikationsbeziehung zwischen p und q ; (\pm) steht für Realisierung/Nichtrealisierung der Sachverhalte. So vertritt Struktur (1) das hypothetische KG und Struktur (2) das irreal KG: 1a) Wenn er kommt, gehen wir ins Kino. Ako dojde, šte otidem na kino. 1b) Wenn er schon da ist (wie du sagst), dann können wir gehen. Štom veče e tuk, možem da trāgvame. 2)

Wenn er gekommen wäre, wären wir ins Kino gegangen. Ако бeсе дошaл, стjачмe да отидeм на кино.

In 1a) (hypothetisches KG mit futurischer Bedeutung) ist nur die erste Prämisse von Struktur (1) enthalten: in 1b), wo die Realisierung von p bekannt ist (sog. thematischer Konditionalsatz⁵), sind im KG die zweite Prämisse (im Konditionalsatz-Sachverhalt) und der Schluß (im Hauptsatz-Sachverhalt) erfaßt. (Die erste Prämisse ist dabei präsupponiert⁶). Im irrealen KG ist die erste Prämisse enthalten (die reine Implikationsbeziehung); die zweite Prämisse und der Schluß sind präsupponiert. (vgl. 2) Er ist nicht gekommen, und wir sind nicht ins Kino gegangen. Тоj не доjde, и ние не отидохме на кино.)

Die drei Komponenten des logischen Schlußschemas können als Basis für die Aufstellung von drei grundlegenden modalen Sprechereinstellungen gelten: VORAUSSETZEN ($S_i, p \rightarrow q$); WISSEN (S_i, p); SCHLUßFOLGERN ($S_i, \text{In (VORAUSSETZEN)}$) wird die reine Implikationsbeziehung zwischen p und q postuliert, während die anderen zwei Einstellungen mit der Realisierung/ Nichtrealisierung von p und q verbunden sind ($S_i = \text{Sprecher}$)⁷. Im Laufe der Untersuchung sollen die modalen Sprechereinstellungen präzisiert und vervollständigt werden.

Ich schließe mich der Auffassung von A. Steube an, daß temporale Sprechereinstellungen im Skopus der modalen stehen⁸. Dafür werden hier die Merkmale (gegw), (verg), (zuk) eingesetzt, die entsprechend als den Redemoment einschließend, vor und nach dem Redemoment verlaufend aufzufassen sind und durch die Symbole ($t_i = t_0$), ($t_i < t_0$), ($t_i > t_0$) wiedergegeben werden sollen. ($t_0 = \text{Redemoment}$, $t_i = \text{Bezugsmoment auf der Zeitachse}$, (=), (<), (>) = gleichzeitig, vorzeitig, nachzeitig). Eine Präzisierung der temporalen Bedeutungen wird im folgenden durch die Einführung der Merkmale (glz), (vorz) und (nachz) angestrebt, die entsprechend Gleich-, Vor-, Nachzeitigkeit zu einem zusätzlichen Zeitpunkt bzw. -abschnitt t_i auf der Zeitachse bezeichnen und durch die Symbole ($t_i = t_i$), ($t_i < t_i$), ($t_i > t_i$) wiederzugeben sind. Die resultativen Tempusformen sollen — mit Ausnahme des Plq u K — außerhalb der Betrachtungen bleiben.

C. MODALE UND TEMPORALE SEMANTIK DES KG IM DEUTSCHEN UND BULGARISCHEN

1. Hypothetisches KG

Die modale Bedeutung des hypothetischen KG kann in folgender Formel zusammengefaßt werden: VORAUSSETZEN ($S_i, p \rightarrow q$) \wedge WISSEN ($S_i, \text{mögl} (t_i \geq t_0(p))) \wedge$ SCHLUßFOLGERN ($S_i, \text{mögl} (t_i \geq t_0(q))) (\wedge)$
= Konjunktion

Zum entsprechenden Zeitpunkt bzw. -abschnitt im Bereich

(geg_w), (verg), (zuk) werden die Sachverhalte als möglich (mögl) angesehen. Diese Feststellung trifft zu für eine mögliche Welt, die wir als w_1 bezeichnen wollen. W_1 wird als das Abbild eines Ausschnitts aus der objektiven Realität im Bewußtsein des Sprechers aufgefaßt, dessen Charakteristika in den genannten modalen Sprechereinstellungen erhalten sind: w stellt sich also als ein Komplex aus den drei angeführten modalen Sprechereinstellungen dar⁹. Somit erscheint (WISSEN) als ein sprecherbezogenes Wissen über die objektive Realität, das die Möglichkeit offen läßt, zu einem bestimmten Zeitpunkt bereits realisierte Sachverhalte als hypothetisch zu betrachten, falls dem Sprecher die Information über deren Realisierung aus verschiedenen Gründen vorenthalten bleibt. Als sprachliche Ausdrucksmittel der modalen Sprechereinstellungen gelten die Konjunktivformen, Modalwörter und Modalverben. Die Konjunktion „wenn“ signalisiert die Sprechereinstellung (VORAUSSETZEN). Dabei wird der Ausdruck der modalen Bedeutungen von sprachlichen Mitteln unterstützt, die die gesamte Satzsemantik betreffen (vgl. z. B. die Differenzierung zwischen temporalem und konditionalem „wenn“¹⁰).

Hier wird die Hypothese aufgestellt, daß neben w_1 im Rahmen des KG auch andere mögliche Welten aktualisiert werden können, die in spezifischen modalen Sprechereinstellungen festgehalten werden. Als Ausdrucksmittel dieser modalen Sprechereinstellungen treten bestimmte Verbformen im Inventar der synonymen Tempus-Modus-Formen auf: z. B. 3) Wenn er kommt /käme, gehen wir/ würden wir ins Kino gehen. Ako dojde, šle otidem /bišme otišli na kino. Beim hypothetischen KG handelt es sich um eine Synonymie zwischen Präs I/Prät K/würde I im Deutschen und pris/bi-Form im Bulgarischen. Die Opposition zwischen Indikativ- und Konjunktivformen könnte man als Ausdruck einer Opposition zwischen möglichen Welten auffassen, von denen die in der Regel mit realer Bedeutung auftretende Indikativform als das markierte Glied auftritt¹¹ und eine modale Sprechereinstellung signalisiert, die wir als (ANTIZIPIEREN) bestimmen können: ein hypothetischer Sachverhalt wird vom Sprecher in einer im Bewußtsein gegebenen möglichen Welt w_2 bereits als realisiert antizipiert, so daß man formulieren kann: ANTIZIPIEREN (S, real (p, q)) als Charakteristik von w_2 . Die Aktualisierung von (ANTIZIPIEREN) kann auf positive Erwartungen bzw. Wunschvorstellungen des Sprechers zurückgeführt werden.

In der Opposition mit den Indikativformen sind die Konjunktivformen als die unmarkierten Glieder am Ausdruck der modalen Sprechereinstellung (WISSEN) in w_1 beteiligt.

Somit werden hier Indikativ- und Konjunktivformen in erster Linie als Indikatoren möglicher Welten angesehen und erst sekundär als Mittel zur Differenzierung des Sicherheitsgrades der Aussage¹². Der Sicherheitsgrad der Aussage wird von Modalwörtern und

Modalverben signalisiert, die spezifische modale Sprechereinstellungen indizieren, als positive/negative Erwartungen (Sicherheit, Zweifel usw.) darstellbar. Eine Formalisierung der Semantik der Modalwörter und Modalverben würde modale Sprechereinstellungen ergeben wie: ERWARTEN ($S_i, -\text{real} (p, q)$) — positive Erwartung; ERWARTEN ($S_i, -\text{mögl} (p, q)$) — negative Erwartung, in spezifischen Fällen weiter präzisierbar als ZWEIFELN ($S_i, -\text{mögl} (p, q)$) usw.

2. *Irreales KG*

Die modalen Sprechereinstellungen im irrealen KG haben folgende Struktur: VORAUSSETZEN ($S_i, p \rightarrow q$) \wedge WISSEN ($S_i, -\text{mögl} ((t_1 \leq t_2, (p))) \wedge$ SCHLUBFOLGERN ($S_i, -\text{mögl} (t_1 \leq t_2, (q))$)

Auf Grund von Information über die Nichtrealisierung von p in der Vergangenheit zieht der Sprecher die Schlußfolgerung über die Nichtrealisierung von q in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Das temporale Verhältnis zwischen den beiden Sachverhalten ist Vor- oder Gleichzeitigkeit.

Der Tempus Modus-Gebrauch soll an zwei Beispielen veranschaulicht werden: 4a) Wenn du fleißiger wärest/gewesen wärest, hättest du die Prüfung bestanden. 4b) Ако беše по-старателен, стеše да издариш / би издариш изпита. In beiden Sprachen stehen entsprechend Prät K / würde I / Pl u K und fut pr/bi-Form als temporale und modale Synonyme. Dabei dienen das Plqu K/fut pr, bei denen man die Grundbedeutung (irr) annehmen kann (/unmarkiert/nach der Markiertheithypothese), zum Ausdruck der modalen Sprechereinstellungen (WISSEN) und (SCHLUBFOLGERN) entsprechend mit $(-p, -)$ als Operanden und sind somit der möglichen Welt w_1 zuzuordnen, in der Nichtrealisierbarkeit der beiden Sachverhalte registriert wird. Die anderen Modusformen, Prät K/würde I und die bi-Form mit Grundbedeutung (hyp) (hier als /markiert/auf tretend) können als Indikatoren einer modalen Sprechereinstellung (IMAGINIEREN) als Element der fiktiven möglichen Welt w_2 angenommen werden: Der Sprecher weiß zwar über die Nichtrealisierung Bescheid, er stellt dieser jedoch eine abstrakte Realisierungsmöglichkeit entgegen: IMAGINIEREN ($S_i, \text{mögl} (p, q)$). Dafür können (inzwischen nicht mehr bestätigte) positive Erwartungen des Sprechers eine Rolle spielen.

Im Rahmen des irrealen KG können auch zusätzliche modale Sprechereinstellungen aktualisiert werden, die in der Regel von lexikalischen Indikatoren (Modalwörtern und -partikeln, Satzsemantik) indiziert werden: 5a) Wenn er hier wäre, hätte ich ihn doch so gern eingeladen! 5b) Да беše / e tuk, s takava radost štjach da go po-kanja! Diese modale Sprechereinstellung kann als (WÜNSCHEN) ($S_i, \text{real} (p, q)$) formalisiert werden und liegt im Skopus von (WISSEN) und (SCHLUBFOLGERN), daß $(-p, q)$. Im bulgarischen

Konditionalsatz wird die optative Komponente durch Gebrauch der Konjunktion „da“ unterstützt.

Bei temporaler Bedeutung (zuk) geht die irrealer Bedeutung auf eine zum Zeitpunkt des Redemoments bereits vorliegende Information des Sprechers über die Nichtrealisierung der objektiv nur als hypothetisch zu betrachtenden Sachverhalte zurück, die durch die Situation bzw. Aussagen anderer Personen vermittelt wird: z. B. 6a) Wäre er morgen gekommen/käme er morgen, hätte ich mich sehr gefreut / w rde ich mich sehr freuen. 6b) Ako beše došal/ dojdeše utre, štjach mnogo da se radvam/ bich se radval. (Als gegeben gilt: Es steht fest, daß er morgen nicht kommt.) In diesem Fall kann man präzisieren: WISSEN (S_i , ÄÜßERN (S_i , (irr($t_i > t_0$ (p)))) (ÄÜßERN) steht für die Aussage einer fremden Person S_i .

An dieser Stelle soll auch ein seltener Gebrauch von Plqu K im Deutschen zum Ausdruck von hypothetischer Bedeutung behandelt werden: z.B. 7) Wenn er kommt, hätte ich mich sehr gefreut. 8) Wenn er kommt, wäre es schön gewesen. Es kann angenommen werden, daß das Plqu K mit Grundbedeutung (irr) bei hypothetischem Gebrauch zum Indikator einer spezifischen modalen Sprechereinstellung wird, die wir so bezeichnen können: RESPEKTIEREN (S_i, p).

Das Plqu K bezeichnet eine höfliche Distanz gegenüber einer (potentiellen oder bereits aktualisiert en) Aussage des Sprechpartners oder anderer Personen (=S_i). In diesem Falle scheint auch die Satzsemantik bzw. der Kontext und die Situation die Aktualisierung der Einstellung von höflicher Distanz zu begünstigen. Das Plqu K ist insofern daran beteiligt, als es auf Grund seiner irrealen Grundbedeutung eine modale Abschwächung der Aussage bewirkt.

In dieser Art von KG bezeichnet der Hauptsatz-Sachverhalt eine positive/negative Wertung (B. 8) bzw. emotionale Sprechereinstellung des Sprechers zur Realisierung des Konditionalsatz-Sachverhalts (B.7), die man so formalisieren könnte: POSITIV/ NEGATIV WERTEN (S_i , mögl (p)); SICHER FREUEN (S_i , mögl (p)) usw.

Im folgenden sollen die modalen und temporalen Bedeutungen und die entsprechenden Tempus-Modus-Formen als deren wichtigste Ausdrucksmittel im Rahmen des KG in beiden Sprachen systematisch dargestellt werden.

D. MODALE UND TEMPORALE SEMANTIK DER TEMPUS-MODUS-FORMEN IM KG DES DEUTSCHEN UND BULGARISCHEN

1. Hypothetisches KG

1.1. Zur Beschreibung der temporalen Bedeutung der Verbformen im Deutschen und Bulgarischen

Im folgenden sollen die möglichen Kombinationen der Tem-

pus-Modus-Formen in beiden Teilen des KG im Deutschen und deren temporale und modale Merkmale systematisch beschrieben werden. Dabei wäre einzuräumen, daß eine systematische Darstellung die Einbeziehung der unterschiedlichen semantischen Klassen von KG voraussetzt, was über den Rahmen der vorliegenden Untersuchung hinausgeht und hier nur sporadisch erfolgt. Es wird von konstruierten Beispielen ausgegangen, wobei die temporalen und modalen Bedeutungen vom Leser auf Grund der bezeichneten temporalen und modalen Merkmale in die sonst polysemen Verbformen hineinprojiziert werden sollen. Der beschränkte Umfang erlaubt keine Einbeziehung eines größeren Kontexts, d. h. keine Einbeziehung der Modalverben und Modalwörter sowie der gesamten Satzsemantik. Dadurch ist die folgende Beschreibung als eine Zusammenfassung der potentiellen Möglichkeiten des Tempus-Modus-Gebrauchs im KG im Sprachsystem aufzufassen. In diesem Rahmen erscheinen auch die angeführten Verbformen als alternative Varianten (durch geschweifte Klammern bezeichnet).

Bei der Beschreibung der temporalen Bedeutungen soll von einem Gesamtschema der möglichen temporalen Kombinationen in beiden Teilen des KG ausgegangen werden, das bei allen zu beschreibenden modalen Bedeutungen in beiden Sprachen ohne Veränderungen realisiert wird:

(geg _w)	(geg _w)
(verg, vorz)	(verg, vorz)
(verg, glz)	(verg, glz)
(verg, nachz)	(verg, nachz)
(zuk)	(zuk)

Die Aufgliederung des Merkmals (verg) wird durch den differenzierten Tempusgebrauch erforderlich und soll im folgenden etwas näher ausgeführt werden.

Das Merkmal (verg, vorz) markiert eine relevante Scheidungslinie zwischen den temporalen Bedeutungen: es charakterisiert zunächst die sog. auktoriale Erzählerperspektive¹³, bezeichnet einen direkt auf den Redemoment bezogenen Sachverhalt und verbindet sich mit (geg_w) - und (zuk) -orientierten Sachverhalten. Daneben kann (verg, vorz) auch Vorzeitigkeit im präteritalen Bereich bezeichnen und charakterisiert dann die Retrospektive in der neutralen, an einem zusätzlichen präteritalen Bezugsmoment orientierten Erzählerperspektive¹⁴. In diesem Falle geht (verg, vorz) Kombinationen mit (verg, glz) und (verg, nachz) ein, bei denen entsprechend Gleich-, Nachzeitigkeit zum präteritalen Bezugsmoment bezeichnet wird. Es ergibt sich also folgende Verteilung der temporalen Merkmale auf die beiden Teil-Sachverhalte:

Konditionalsatz-Sachverhalt

(I) auktoriale Erzählerperspektive:
(verg, vorz)

Hauptsatz-Sachverhalt

(geg_w)

(gegw)
(zuk)

(verg, vorz)
(zuk)

(2) neutrale Erzählerperspektive:

(verg, vorz)

(verg, vorz)

(verg, nachz)

(verg, nachz)

(verg, glz)

(verg, glz)

Da diese Gruppierung mit Gemeinsamkeiten im Tempusgebrauch verbunden ist und dadurch eine komprimiertere Darstellung erlaubt, soll sie bei der weiteren Beschreibung beibehalten werden.

1.2. Temporale Bedeutungen und Tempusformen im Deutschen

Bei (hyp) stehen in beiden Teilen des KG folgende Tempusformen:

Tabelle 1: Konditionalsatz (hyp)

Hauptsatz (hyp)

a) (gegw) Präs I, Prät K/würde I

a) (gegw)

b) (verg, vorz) Perf I, Plqu I

b) (verg, vorz) } wie

c) (verg, glz) Prät I, Prät K/würde I

c) (verg, glz) } KS

d) (verg, nachz) Prät I, Prät K/würde I

d) (verg, nachz) } +

e) (zuk) Präs I, Prät I/würde I

e) (zuk) } Plqu K

Beispiele: Konditionalsatz (hyp) Hauptsatz (hyp)

(9) auktoriale Erzählerperspektive:

b) (verg, vorz)

Wenn er das gemacht hat,

a) (gegw)

e) (zuk)

{ Wenn er morgen fährt, }

{ wäre es schön. }

{ Würde er morgen fahren, }

{ wäre es schön gewesen. }

{ dann freue ich mich. }

b) (verg, vorz)

dann hat er alles erledigt.

e) (zuk)

{ würde ich ihn begleiten. }

{ begleite ich ihn. }

{ werde ich ihn begleiten. }

{ hätte ich ihn gern begleitet. }

Anmerkungen:

a) Die Kombination Konjunktivform im Konditionalsatz — Indikativform im Hauptsatz ist nicht realisierbar.

β) Über die Tendenzen im Gebrauch von würde I/ Prät K gibt es konkrete Untersuchungen, die zu der Formel zusammengefaßt werden können, daß der Gebrauch von „würde“ zunehmend im Vordringen begriffen ist, während Prät K allgemein stark zurücktritt¹⁵. Dabei wird die Verdoppelung von „würde“ in beiden Teilen des KG als ein Verstoß gegen die stilistische Norm angesehen.

γ) Die temporale Kombination (gegw) — (verg, vorz) (Verhältnis der Nachzeitigkeit des Konditionalsatzes zum Hauptsatz) wird bei KG realisiert, in denen der Konditionalsatz-Sachverhalt eine Folge des Hauptsatz-Sachverhalts darstellt: Er hat alles erledigt → er ist da. (weiterhin KG mit konsekutiver Nebenkomponente)

Δ) Bei (zuk) steht Fut I nur im Hauptsatz; im Konditionalsatz wird obligatorisch das futurische Präs eingesetzt. Statt Fut I im Konditionalsatz wäre eine Umschreibung mit dem Modalverb „wollen“ im Präs I oder Prät K möglich: z.B. 10) Wollte er morgen fahren, dann könnte sie ihn begleiten. 11) Wenn er morgen fahren will, dann kann sie ihn begleiten.

Die durch wollen /Fut I aktualisierte modale Sprechereinstellung kann so formalisiert werden: WOLLEN (S_1 , real ($t_1 > t_0$)/ $t_1 < t_0$, $t_1 > t_1$ (P)). (Schrägstrich steht für Disjunktion innerhalb der Klammern.)

(12) neutrale Erzählerperspektive:

b) (verg, vorz)

Wenn er das gemacht hatte,

b) (verg, vorz)

{ dann hatte er falsch gehandelt.
müßte er falsch gehandelt haben. }

c) (verg, glz)

{ dann trug er die Schuld.
könnte er die Schuld tragen. }

d) (verg, nachz)

{ würde er auch die Folgen auf sich nehmen müssen/ müßte er auch die Folgen auf sich nehmen }

c) (verg, glz)

{ Würde er ihn kennen, }
{ Kannte er ihn, }

b) (verg, vorz)

dann hatte er ihn damals gesehen.

c) (verg, nachz)

{ Wenn er morgen fahren würde, }
{ Wenn er morgen fuhr, }

c) (verg, glz)

{ dann wäre alles in Ordnung.
dann war alles in Ordnung.
wäre alles in Ordnung gewesen. }

d) (verg, nachz)

{ dann würde er mitkommen.
dann kam er vielleicht mit
dann wäre er gern mitgekommen. }

Anmerkungen:

a) Die Kombinationen mit (verg, vorz) im Konditionalsatz charakterisieren KG mit kausalem Zusammenhang zwischen den beiden Sachverhalten. Typisch ist der Indikativgebrauch; im Hauptsatz können Modalverben im Konjunktiv stehen.

β) Bei (verg, glz) im Konditionalsatz stehen in beiden Teilen des

KG in der Regel Konjunktivformen. Die Kombinationen Konjunktiv — Indikativ und Indikativ — Konjunktiv scheinen nicht realisierbar zu sein; die Kombination Indikativ — Indikativ wird selten realisiert und soll an zwei Belegen veranschaulicht werden: 13) Hörte man den König von Frankreich, dann war der Friede der Parteien unterzeichnet und die Vergangenheit vergessen. (H. Mann) 14) Wenn man es recht bedachte und seine Augen über die Karte spazierenführte, war die ganze Verdun-Offensive nur die strategische Sicherung dieser Eroberungen beim kommenden Friedensschluß. (A. Zweig)

γ) Die für (verg, glz) angeführten Modusrestriktionen haben keine Gültigkeit für (verg, nachz). Eine Erklärung dafür wäre in der Polysemie der würde-Form zu suchen, bei der indikativische und konjunktivische Bedeutungen nicht immer genau zu differenzieren sind, was zur Erweiterung ihrer Gebrauchssphäre führt¹⁶. Die Kombination Indikativ — Konjunktiv scheint selten zu sein und soll hier an einem Beleg veranschaulicht werden: 15) Was würde mit ihnen geschehen, wenn er sie nicht mehr pflegen konnte? (E. Neusch)

1.3. Temporale Bedeutungen und Tempusformen im Bulgarischen

Beim Ausdruck der temporalen und modalen Bedeutungen im Bulgarischen ist ein relevanter Unterschied zum Deutschen zu verzeichnen. Der Anteil des bulgarischen Konditionals am Ausdruck der modalen Bedeutungen ist im Vergleich zum Deutschen wesentlich geringer, und die modalen Bedeutungen werden in der Regel von Indikativformen bezeichnet, nachdem sie eine temporale und eine daraus resultierende modale Transposition erfahren haben¹⁷. Der Konditional ist durch die analytische bi-Form vertreten; die stilistisch markierten Formen des synthetischen Konditionals, die nur im Hauptsatz des KG vorkommen (z.B. *jadvach=bich jal*), können als eine Randerscheinung betrachtet werden und sollen hier unbeachtet bleiben.

Bei (hyp) stehen in beiden Teilen des KG folgende Tempusformen:

Tabelle 2: Konditionalsatz (hyp) Hauptsatz (hyp)

a) (gegw) präs, bi ¹⁸	a) (gegw)	} wie KS fu -pr, bi
b) (verg, vorz) perf, plqu	b) (verg, vorz)	
c) (verg, glz) imp, bi	c) (verg, glz)	
d) (verg, nachz) fut pr, imp, bi	d) (verg, nachz) fut	
e) (zuk) präs, fut, bi	e) (zuk) wie KS	

Die möglichen temporalen Kombinationen sollen an folgenden Beispielen veranschaulicht werden:

Beispiele: Konditionalsatz (hyp)

Hauptsatz (hyp)

16) auktoriale Erzählerperspektive:

a) (gegw)	a) (gegw)
{Ako e tuk, }	{mnogo se radvam. }
{Ako bi bil tuk }	{bich se radval. }
b) (verg, vorz)	b) (verg, vorz)
Ako e vzel avlobusa,	znači e chvanae vlaka.
e) (zu'k)	e) (zu'k)
{Ako dojde v 6 časa, }	{šte trāgnem zaeduo. }
{Ako šte dojde v 6 časa, }	{trāgvame zaedno. }
{Ako bi došāl, }	{bichme trāgnali zaedno. }

17) neutrale Erzählerperspektive:

b) (verg, vorz)	b) (verg, vorz)
{Ako beše chodil na garata, }	{znaci si beše kupil bilet. }
{Ako e chodil na garata, }	{znaci si e kupil bileč. }
c) (verg, glz)	c) (verg, glz)
Ako si beše v kašti,	{sigurno sega prigotvjaše багажа si. }
	{bi se radval. }
d) (verg, nachz)	d) (verg, nachz)
{Ako zaminavaše utre. }	{sigurno šteše da go pridruži. }
{Ako šteše da zamine utre, }	{bi go pridruzil. }

Anmerkungen:

α) Die bi-Form im Hauptsatz kann als (vors) bzw. (höfl) markiert sein (modale Sprechereinstellung (RESPEKTIEREN): im Konditionalsatz ist ihr Gebrauch im allgemeinen als selten zu bezeichnen. Sie ist für die wissenschaftliche Literatur bzw. für die Publizistik typisch und kann in der schöngestigen Literatur von einigen Autoren bevorzugt werden (z. B. Vera Mutafčieva), während die meisten diesen Gebrauch vermeiden. Die bi-Formen in B. 16, 17 sind daher als bedingt zu betrachten, da darin keine stilistische Differenzierung möglich war. Deshalb sollen hier zu jedem temporalen Merkmal literarische Belege mit „bi“ angeführt werden: 18/ Dviženieto na vsjaka planeta bi bilo sävsem prosto i bi bilo vinagi v edna i säšta posoka ot zapad kām iziok, **ako** tja bi se nabljudavala ot slānceto. (A. Bonev) (gegw); 19) (verg, glz — verg, nachz): **Ako** bi ja poznaval po-oidavna, šteše da stesni ocenkata si eto kak: trudā i kolektivāt nasočicha porednoto prevrastenie na ženata imenno v nabljudavanata posoka. (V. Muřafčieva); 20) (verg, nachz): **Da** bicha se säbrali kostite na ubiite, bicha napravili planina, krāvta bi potekla kato reka. (J. Jovkov); 21) (zuk): Naistina bālgarskata kultura s ednakvo osnovanie se rodee kaktō säš säzdadenoto ot druga narodi na bālgarska zemja, taka i säš sätvorenoto ot bālgarskija narod, no edva li bi bilo goljama utecha za neja, **ako** Bālgarija bi se prevārnala v rezervat predimno na istoriceski pametnici, säzdadeni ot drugi narodi, kolkoto značitelni i da bādat te. (I. Bogdanov) Meist erscheint die bi-Form in beiden Teilen des KG.

β) Bei (zuk) kann in der Literatursprache auch das imp im imper-

fektiven Aspekt stehen: 22) „Kakvo li šte e, **ako ostanech** v Strandžata?“ — pomisli si toj veče v prosānica, makar da be uveren, če njama da go stori, poneže pod Vidin stojacha njakolkostotin negova družina. (V. Mutafčieva)

γ) Im Konditionalsatz treten synonyme Tempusformen auf, die hier nur registriert werden können¹⁹:

Bei (zuk) steht in der Regel das futurische präs; beim fut realisiert sich eine zusätzliche modale Sprechereinstellung (WOLLEN).

Bei (verg, nachz) steht häufiger das fut pr; der Gebrauch von imp ist mit Restriktionen verbunden.

Δ) Im Hauptsatz besteht temporale Synonymie zwischen fut und futurischen präs, wobei für den Gebrauch des futurischen präs zusätzliche Restriktionen existieren.

2. Irreales KG

2.1. Temporale Bedeutungen und Tempusformen im Deutschen

Bei (irr) stehen in beiden Teilen des KG folgende Tempusformen:

Tabele 3: Konditionalsatz (irr)

- a) (gegw) Prät K/ würde I/ Plqu K
 b) (verg, vorz) Plqu K, würde II
 c) (verg, glz) Prät K/ würde I, Plqu K
 d) (verg, nachz) Prät K/ würde I, Plqu K
 e) (zuk) Prät K/ würde I, Plqu K

Hauptsatz (irr)

- a) (gegw) } wie
 b) (verg, vorz) }
 c) (verg, glz) }
 d) (verg, nachz) }
 e) (zuk) } KS

Beispiele: Konditionalsatz (irr):

Hauptsatz (irr)

23) auktoriale Erzählerperspektive:

- a) (gegw)
 { Wäre er hier,
 Wäre er hier gewesen,
 b) (verg, vorz)
 Hätte er auf mich gewartet,
 Würde er auf mich gewartet haben,
 e) (zuk)
 Wäre er morgen gefahren,
 Würde er doch morgen fahren,

- a) (gegw)
 { würde ich mich freuen.
 hätte ich mich gefreut.
 b) (verg, vorz)
 hätten wir bisher alles
 erledigt.
 würden wir alles erledigt
 haben.
 e) (zuk)
 würden wir spazieren gehen.
 wären wir spazieren ge-
 gangen.

24) neutrale Erzählerperspektive

- b) (verg, vorz)
 Wäre er mitgegangen,
 Würde er mitgegangen sein,
 c) (verg, glz)

- b) (verg, vorz)
 hätte er ihm geholfen.
 würde er ihm geholfen
 haben.
 c) (verg, glz)

{ Wenn er freundlicher wäre,	}	{ wäre es schön.
{ Wenn er freundlicher gewesen wäre.		
c) (verg, nachz)		d) (verg, nachz)
{ Wenn er länger bleiben würde,	}	{ würde er ihn morgen doch begleiten.
{ Wenn er länger geblieben wäre,		

Anmerkungen

a) Bei (irr) beobachtet man die geringsten Restriktionen und die stärkste Unifizierung des Tempusgebrauchs (es wird durchgehend Prät K/würde I oder Plqu K/ würde II eingesetzt, wobei II auf (verg, vorz) beschränkt ist). Das läßt sich mit der Aufhebung der temporalen Parameter der Verbalhandlung durch die Bedeutung der Irrealität erklären (für die nicht reale und nicht mehr realisierbare Handlung ist die temporale Einbettung sekundär und wird somit dem Kontext bzw. der Situation überlassen). Die temporale Differenzierung zwischen den beiden Erzählerperspektiven im präteritalen Bereich ist auch neutralisiert.

2.2. Temporale Bedeutungen und Tempusformen im Bulgarischen

Bei (irr) werden in beiden Teilen des KG folgende Tempusformen gebraucht:

Tabelle 4:

Konditionalsatz (irr)	Hauptsatz (irr)	
a) (gegw) präs, bi	a) (gegw)	} fut pr bi
b) (verg, vorz) plqu, imp, bi	b) (verg, vorz)	
c) (verg, glz) imp, bi	c) (verg, glz)	
d) (verg, nachz) imp, bi, plqu	d) (verg, nachz)	
e) (zuk) präs, imp, fut pr, bi	e) (zuk)	

Beispiele: Konditionalsatz (irr) Hauptsatz (irr)

25) auktoriale Erzählerperspektive:

a) (gegw)	a) (gegw)
{ Sega da be e tuk,	{ štjach da bāda po-dovolna. }
{ Sega da e tuk,	{ bich bila po-dovolna. }
{ Da bi bil sega tuk,	
b) (verg, vorz)	b) (verg, vorz)
Ako beše došāl,	{ ošte včera štjachme da svārsim }
	{ rabotata. }
	{ včera bichme svārsili rabotata. }
e) (zuk)	e) (zuk)
{ Ako beše trāgnal utre,	{ štjachme da trāgnem zaedno. }
{ Ako trāgneše utre,	{ bichme trāgnali zaedno. }
{ Da bi trāgnal utre,	

25 a) *neutrale Erzählerperspektive:*b) (verg, vorz)
Ako beše došál,

b) (verg, vorz)

{šteše da se sreštne s prijatelja si. }
{bi se srestnal s prijatelja si. }c) (verg, glz)
{Sega da beše živ, }
{Sega da bi bil živ, }

c) (verg, glz)

{šteše da im e po-leko. }
{bi im bilo po-leko. }

d) (verg, nachz)

d) (verg, nachz)

{Ako beše zaminat po-kásno, }

{štjacha da zaminat zaedno v čuž- }
{dina. }

{Ako zamineše po-kásno, }

{bicha zaminali zaedno v čužbina. }

{Ako bi zaminat po-kásno, }

Anmerkungen

α) Präs wird häufiger mit der Konjunktion „da“ kombiniert, die eine optative Komponente in die Aussage einbringt.

β) Der Hauptsatz erfährt bei (irr) durch fut pr, bi eine vollständige temporale Unifizierung.

γ) Bei auktorialer Erzählerperspektive wird plqu (u. U. auch imp im perfektiven Aspekt oder bi-Form) gebraucht, während bei neutraler Erzählerperspektive (verg, glz) oder (verg, nachz) imp im perfektiven Aspekt, fut pro der **bi** steht. Der auf die Literatursprache beschränkte Gebrauch von imp im perfektiven Aspekt bei (verg, vorz) sei an folgendem Beleg illustriert: 26) . . . Ako ne **nachra-nech** chorata, te štjacha da izmrat i kakva ti obštinarija i što za vladika šteše da si, nad kogo? (Em. Stanev)Δ) Der Gebrauch der bi-Form im Konditionalsatz scheint bei (irr) häufiger zu sein als bei (hyp), besonders in Verbindung mit der Konjunktion „da“. Folgende Belege sollen der Veranschaulichung des bi-Gebrauchs in der Literatur dienen: 27) (gegw): Cheopsovata piramida ne bi pravila tāj silno vpečatlenie, **ako bi bila postroena** ne v pustinjata, a v podnožieto na Monblan, sāšto taka i **ako** Rilskijat manastir **bi bil izvaden** ot veličestvenata ramka na Rila i **bi bil izdignat** sred Sofijskoto pole. (I. Bogdanov) 28) (verg, vorz) No rimskoto vladičestvo ne bi se utvārdilo na Balkanite, **ako** oven trakite **ne bicha bili pobedeni** i dakite otvād Dunav. (I. Bogdanov) 29) (verg, glz): Bālgarskata zemja ne bi mogla da izpāl ni prednaznačenieto si kato most meždu iztoka i zapada i sāštevremenno da osiguri gospodstvoto na rimljanite kakto otvād Dunav, taka i na jug v Elada, **ako ne bi bila snabdena** s udobni i trajni pātišta. (I. Bogdanov) 30) (verg, nachz): Da ostavi za utre, denja, ošte ponevāzmožno. . . Ta pa i **da bi bilo vāzmožno**, toj ne bi trāgnal veče za Bjala Čerkva. (I. Vazov) 31) (zuk): Ne se trevožete, njama da vi opisvam obstanovkata. Makar če i **da bich ja opisal**, tova edva li šte otneme poveče ot pet reda, . . . (B. Rajnov)3. *KG mit Besonderheiten in der Semantik*

3.1. KG mit thematischem Konditionalsatz

Als „thematisch“ werden Konditionalsätze ausgegliedert, in denen eine voraufgehende Aussage als Thema (Topik) weitergeführt wird:²⁰ z. B. 32a) „Er ist da.“ „Wenn er da ist, können wir schon gehen.“

32b) „Toj e tuk.“ „Štom e tuk, možem veče da trāgnem.“. Der Hauptsatz-Sacherhalt bezeichnet dann das Rhema, den Fokus.²¹ Die KG mit thematischem Konditionalsatz haben die logische Struktur von hypothetischen KG.

Die thematischen Konditionalsätze werden im Bulgarischen durch die Konjunktion „štom“, im Deutschen durch den Kontext bzw. die Situation signalisiert. Die logisch-semantische Struktur der KG mit thematischem Konditionalsatz läßt sich in folgender Formel wiedergeben: VORAUSSETZEN ($S_i, p \rightarrow q$) WISSEN ($S_i, t_i \leq t_o(p)$) ÄUßERN ($S_j, \text{real } (t_i \leq t_o(p))$) SCHLÜßFOLGERN ($S_i, \text{mög}^1 (t_i \leq t_o(q))$). Das Wissen des Sprechers S_i über die Realisierung von p ist über die Aussage einer fremden Person S_j (ÄUßERN) vermittelt.

Charakteristisch für den Tempusgebrauch ist die Einschränkung auf Indikativformen im Deutschen und auf indikativische Bedeutungen der Indikativformen im Bulgarischen. Weitere Besonderheiten sind nicht festzustellen, so daß in der folgenden Beschreibung diese Art von KG nicht weiter beachtet wird.

Bei einem Teil der KG mit thematischem Konditionalsatz realisiert sich der Konditionalsatz als (hyp) und der Hauptsatz als (irr) bzw. (real), wenn er entsprechend als Aussage und Entscheidungs- bzw. Ergänzungsfrage formuliert ist: 33a) „Er ist hier.“ „Wäre er hier (gewesen), dann hätte er sich doch gemeldet.“ 33b) „Toj e tuk.“ „Ako beše /bi bil/ e tuk, šteše da se obadi.“ 34a) „Er ist zu Hause.“ „Wenn er zu Hause ist, warum ist sein Fenster doch zu?/ wäre sein Fenster nicht doch geöffnet? 34b) „Toj si e v kāšti.“ „Štom si e v kāšti, zašto prozorecāt e zatvoren?/ prozorecāt njamaše li da e/ ne bi li bil otvoren?“

Diese Art von KG weisen Besonderheiten in der logischen Struktur auf:

$$\begin{array}{l} p \rightarrow q \\ -q \\ \hline -p \end{array}$$

Aus der Nichtrealisierung von q schlußfolgert der Sprecher über die Nichtrealisierung von p und widerspricht dadurch einer im KG präsupponierten (in diesem konkreten Fall vorerwähnten) Äußerung einer fremden Person (u. U. kann es die eigene, nicht mehr gültige oder angezweifelte Meinung sein). Im KG ist dadurch eine Negation der fremden Aussage ($-p$) impliziert, die im Skopus einer

besonderen modalen Sprechereinstellung (DISTANZIEREN) als Element von w_1 steht. Es ergibt sich folgende semantische Struktur:

DISTANZIEREN (S_i , ÄÜßERN (S_j , real ($t_i \leq t_0(p)$))) $\vee \wedge$

VORAUSSETZEN (S_i , $p \rightarrow q$) WISSEN (S_i , -mögl ($t_i \leq t_0(q)$))) $\vee \wedge$

SCHLUBFOLGERN (S_i , -mögl ($t_i \leq t_0(p)$))).

Der Tempusgebrauch zeichnet sich in beiden Sprachen durch Aktualisierung von Prät K/bi als unmarkierte Modusformen im Bereich von (hyp) aus. Der Gebrauch der (markierten) Indikativformen im Konditionalsatz kann als Indikator der (präsupponierten) fremden Äußerung gelten und läßt sich als zusätzliche modale Sprechereinstellung präzisieren: WIEDERAUFNEHMEN (S_i , ÄÜßERN (S_i , real ($t_i \leq t_0(p)$))) (vgl. B. 34a, b; 33b (im Bulgarischen)).

Dadurch ist die Aktualisierung der Sprechereinstellung (ANTIZIPIEREN) in w_2 verhindert.

Das Plqu K, imp dagegen ist zusammen mit anderen Elementen der Satzsemantik (z. B. der Partikel „doch“) bzw. der Situation an der Aktualisierung von (DISTANZIEREN) beteiligt. Zu vermerken wäre weiterhin, daß die Konjunktion „štom“ im Bulgarischen nur in B.34b realisierbar und am Ausdruck von (WIEDERAUFNEHMEN) beteiligt ist, in B.33 b) jedoch (bei einem als Aussage realisierten Hauptsatz) durch „ako“ ersetzt wird.

Wenn der Hauptsatz als Frage formuliert ist, wird zusätzlich höfliche Distanz des Sprechers bzw. Unsicherheit ausgedrückt, entsprechend zu formalisieren als: RESPEKTIEREN (S_i , real ($t_i \leq t_0$

(p))); Zweifeln (S_i , mögl ($t_i \leq t_0$ (p))).

E. ÄQUIVALENZBEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEN TEMPUS-MODUS-FORMEN IM KG DES DEUTSCHEN UND BULGARISCHEN

In diesem Abschnitt sollen auf Grund der für beide Sprachen aufgestellten Formeln der temporalen und modalen Semantik, die zugleich als tertium comparationis dienen können, Äquivalenzregeln für den Tempus-Modus-Gebrauch der Verbformen in beiden Sprachen aufgestellt werden, an denen zugleich der Äquivalenzgrad und die potentiellen Äquivalenzbeziehungen im Sprachsystem ablesbar sind²². In den Regeln sollen die modalen Sprechereinstellungen reduziert werden, die nicht unmittelbar von Verbformen inkludiert werden, sondern von der gesamten Satzsemantik bedingt sind, la hier wie auch in der gesamten Untersuchung die Verbformen im Mittelpunkt stehen. Dabei wäre zu vermerken, daß die Darstellung der modalen und temporalen Semantik im KG in Abschnitt B. breiter angelegt ist und als Basis für die Erweiterung der

Beschreibung um zusätzliche sprachliche Mittel wie Modalverben, Modalwörter, modale Partikeln betrachtet werden kann.

1. Äquivalenzbeziehungen im hypothetischen KG

Der Tempus-Modus-Gebrauch in beiden Sprachen kann in folgender Tabelle zusammengefaßt werden:

Tabelle 5: Deutsch	Konditionalsatz (hyp)	Hauptsatz (hyp)	
	Bulgarisch	Deutsch	Bulgarisch
	bi		
Prät K würde Indikativ- formen	Indikativ- formen mit indikativi- scher Bedeutung	Prät K würde I Plqu K Indikativ- formen	bi Indika- tivformen mit indi- kativischer Bedeutung

Zwischen den genannten Verbformen gelten folgende Äquivalenzbeziehungen:

(1) Prät K/würde I/Plqu K/Indikativformen — WISSEN (S_1 , $m \geq t$ ($t_1 \leq t$, p,q))) — Indikativformen, bi

Die Tempusformen stehen im Konditional- oder im Hauptsatz. Der Gebrauch von „bi“ im Konditionalsatz ist, wie bereits vermerkt wurde, auf die populärwissenschaftliche, wissenschaftliche Literatur und die Publizistik beschränkt und ist in der Umgangssprache durch Indikativformen ersetzt:

(1.1.)_{KS} Prät K/würde I/Indikativformen — (umgs) — Indikativformen. Für die Indikativformen in beiden Teilen des KG ergibt sich:

(1.2.)_{KS, HS} Indikativformen — ANTIZIPIEREN (S_1 , $real(t_1 \leq t$, p,q))) — Formen mit indikativischer Bedeutung z.B. (1.1.)_{KS} 35) Wenn ich ihn besuchen würde, würde er nicht „nein“ sagen → Ako go posetja, ne bi mi otkazal; (1.2.)_{KS, HS} 36) Wenn du recht hast, dann bin ich einverstanden → Ako imaš pravo, säglasen säm.

Nur für den Hauptsatz gilt die Regel:

(1.3.)_{HS} Plqu K — RESPEKTIEREN (S_1 , AUBERN (S_1 , p)) → bi Regel (1.3.)_{HS} betrifft KG mit modaler Sprechereinstellung (WERTEN) oder emotionalen Sprechereinstellungen im Hauptsatz-Sachverhalt (vgl. Abschnitt B) und gilt in Verbindung mit entsprechender Satzsemantik.

z.B. 37) Wenn er da wäre, wäre es schön gewesen → Ako e tuk, bi bi-lo chubavo. 38) Wenn du nichts dagegen hast, wäre ich gern mitgekommen → Ako njamaš nišo protiv, bich došäl s udovolstvie.

Die Regeln (1. 1., 1. 2., 1. 3.) gelten als Subregeln der Spezifizierung des Gebrauchs der in Regel (1) angeführten Tempus-Modus-Formen.

Für den Gebrauch der Indikativformen in den verschiedenen temporalen Bereichen gibt es spezifische Regeln, denen hier nicht

im einzelnen nachgegangen werden kann. Hier soll in einigen Grundregeln die Differenzierung zwischen den beiden Erzählperspektiven angedeutet und eine Richtlinie für die Darstellung des Tempusgebrauchs markiert werden. Die Regeln werden als ein Komplex von Subregeln von Regel (1.2.) über den Gebrauch von Indikativformen bzw. Formen mit indikativischer Bedeutung aufgefaßt:

(1.2.1.)_{KS}, HSPräs I ← mögl ($t_i = t_o$ (p, q)) → präs

(1.2.2.)_{KS}, HSPrät I, Perf I, Plqu I ← mögl ($t_i < t_o$ (p, q)) → imp, perf, plqu

(1.2.2.1.)_{KS}, HSPerf I ← / $t_o = t_{OM}$ / → perf

Mit $t_o = t_{OM}$ /wird die auktoriale Erzählerperspektive bezeichnet

(1.2.2.2.)_{KS}, HSPrät I, Plqu I, würde I ← / $t_i = t_{OM}$ / → imp, fut-pr, plqu

(1.2.2.2.1.)_{KS}, HSwürde I ← / $t_i > t_j$ / → fut pr

(1.2.2.2.2.)_{KS}, HSPrät I ← / $t_i = t_j$ / → imp

(1.2.2.2.3.)_{KS}, HSPlqu I ← / $t_i < t_j$ / → plqu

Beispiele: (1.2.2.1.)_{KS}, HS³⁹ Wenn er den Mantel gekauft hat, würde ich mich freuen. ↔ Ako e kupil paltoto, šte se radvam.;

(1.2.2.2.1.)_{KS}, HS⁴⁰ Sie fragte sich, ob er sich melden würde, wenn er dabei war. ↔ Tja se pitaše dali toj šteše da se obadi, ako beše tam. (B.40/ repräsentiert auch Regel (1.2.2.2.2.)_{KS}, HS);

(1.2.2.2.3.)_{KS}, HS⁴¹ Sie überlegte. Wenn er ausgebrochen war, würden sie ihn verhaften. ↔ Tja misleše. Ako beše izbjagal, štjacha da go chvanat.

im präteritalen Bereich ist Gebrauch von transponierten präsentischen und futurischen Tempusformen möglich, was hier nur angedeutet werden soll.

Für den futurischen Bereich gilt:

(1.2.2.3.)_{KS}, HS Fut I, Präs I ← mögl ($t_i > t_o$ (p, q)) → präs, fut.

In beiden Sprachen ist im Konditionalsatz das futurische Präs I/präs die Normalform. Fut im Bulgarischen kann eingesetzt werden, wenn eine zusätzliche modale Sprechereinstellung (WOLLEN) (das Merkmal /optativ/ aktualisiert werden soll. (WOLLEN) ist zwar auf Grund seiner Semantik auf die Zukunft bezogen, steht jedoch im Skopus von (gegw) als Element von w_1 . Im Deutschen steht dafür eine Umschreibung mit dem Modalverb „wollen“.

(1.2.2.3.1.)_{KS} wollen ← WOLLEN (S_1 , real($t_i > t_o$ (p))) → fut

Für den Gebrauch der futurischen Tempusformen im Hauptsatz gelten Besonderheiten, auf die hier nicht eingegangen werden kann⁴².
Beispiele: (1.2.2.3.1.)_{KS} 42) Wenn du morgen fahren willst, komme ich mit ↔ Ako šte pafuvaš utre, idvam s teb.

2. Äquivalenzbeziehungen im irrealen KG

Der Tempus-Modus-Gebrauch in beiden Sprachen soll in folgender Tabelle zusammengefaßt werden:

Tabelle 6:

Konditionalsatz (irr)		Hauptsatz (irr)	
Deutsch	Bulgarisch	Deutsch	Bulgarisch

Prät K	imp	Prät K	fut pr
würde I, II	bi	würde I, II	bi
Plqu K	plqu	Plqu K	

Äquivalenzregeln:

(2) Prät K/würde I, II/Plqu K ← WISSEN (S_i , — mögl($t_i \leq t_0(p, q)$) →
→ imp, bi, plqu, fut pr

Nur für den Konditionalsatz gilt:

(2.1.)_{KS} Prät K/würde I, II/Plqu K ← WISSEN (S_i , — mögl($t_i \leq t(p)$) → imp, bi, plqu

Dabei gilt:

(2.1.1.)_{KS} Plqu K/würde II ← $t_i < t_0$ / → plqu

Dabei wird durch würde II im Deutschen die modale Sprechereinstellung (IMAGINIEREN) aktualisiert:

(2.1.1.1.)_{KS} würde II ← IMAGINIEREN (S_i , mögl($t_i < t_0(p)$) → bi
Im Bulgarischen kommt bi-Gebrauch bei /vergl/ nur isoliert in der Literatursprache vor (das wird durch die Einklammerung angedeutet): sonst ist würde II durch fut pr im Bulgarischen wiederzugeben (vgl. die übergeordnete Regel 2.1.1.). allerdings unter Verzicht auf das Merkmal (IMAGINIEREN) (sog. fehlende signifikative Äquivalenz)²⁴. Weiterhin ergeben sich Unterschiede in der Bezeichnung modaler Sprechereinstellungen im Bereich von w_1 , w_2 :

(2.1.2.)_{KS} Prät K/würde I ← IMAGINIEREN (S_i , mögl($t_i = t_0(p)$) → bi
Für den Hauptsatz gilt die Regel:

(2.2.)_{HS} Prät K/würde I, II/Plqu K ← WISSEN (S_i , — mögl($t_i \leq t_i(q)$) → fut pr, bi

Bei Prät K/würde/bi realisiert sich eine zusätzliche modale Sprechereinstellung:

(2.2.1.)_{HS} Prät K/würde I, II ← IMAGINIEREN (S_i , mögl($t_i \leq t_0(q)$) → bi

Für (vergl) gilt:

(2.2.2.)_{HS} Plqu K/würde II ← $t_i < t_0$ / fut pr, bi

(2.2.2.1.)_{HS} würde II ← IMAGINIEREN (S_i , mögl($t_i < t_0(q)$) → bi
Abschließend soll auf eine zusätzliche modale Sprechereinstellung eingegangen werden, die bei (irr) im Bulgarischen durch Tempusformen mit indikativischer Bedeutung realisiert wird: z. B. 43) Ako e tuk, šte se radvam. (no nego go njama). Neben (IMAGINIEREN)-realisiert sich hier auch (ANTIZIPIEREN) in w_2 . Im Deutschen handelt es sich um fehlende signifikative Äquivalenz: (ANTIZIPIEREN) ist nur im Bereich von (hyp) realisierbar. Diese Gesetzmäßigkeit läßt sich in zwei Subregeln darstellen:

(2.1.2.)_{KS} präs, imp ← IMAGINIEREN (S_i , mögl($t_i \leq t_0(p)$) AN-
TIZIPIEREN

(S_i , real($t_i \leq t_0(p)$) → ∅ (Prät K/würde I)

(2.2.2.)_{HS} fut ← IMAGINIEREN (S_i , mögl($t_i = t_0(q)$)

ANTIZIPIEREN (S_i , real($t_i \geq t(q)$) → ∅ (Prät K/würde I)

Die eingeklammerten Tempusformen im Deutschen sind als Kompensation für die fehlende signifikative Äquivalenz (durch Ø bezeichnet) anzusehen.

Die aufgezählten Regeln sollen an folgenden Beispielen veranschaulicht werden: (2.1.2.)_{KS} und (2.2.1.)_{HS}: 44) Wäre er bei mir, könnte ich ruhiger sein. (→ Da bi bil pri men, bich bila po-spokojna.; (2.1.)_{KS} und (2.2.)_{HS} 45) Wäre er (jetzt) hier gewesen, hätten wir (jetzt) nicht so schwer arbeiten müssen. (→ Ako beše tuk, njamaše da rabotim tolkova težka rabota.; (2.1.1.)_{KS} und (2.2.2.)_{HS} 46) Hätte er mir gestern geholfen (würde er mir gestern geholfen haben), dann hätte ich ihn auch begleitet (würde ich ihn auch begleitet haben), (→ Ako mi beše pomognal včera, štjach da go pridruža (bich go pridružil). (2.1.2.)_{KS} und (2.2.2.)_{HS} 47) Segä da sme v starija apartament, po-ticho šte e.— Wären wir jetzt in der alten Wohnung, wäre es ruhiger.

Diese Darstellung erfaßt die absolute Äquivalenz als potentielle Äquivalenz des Sprachsystems (in wenigen Fällen nur tritt signifikative Null-Äquivalenz auf). Im Text treten jedoch Abweichungen als fakultative Äquivalenten auf, bei denen Nichtübereinstimmung inden spezifischen modalen Sprechereinstellungen möglich ist. Davon sind erfaßt: (IMAGINIEREN), (ANTIZIPIEREN), (RESPEKTIEREN). Deshalb ergeben sich bei der Aktualisation im Text solche fakultativen Äquivalenzbeziehungen zwischen beiden Sprachen wie die folgenden, die als signifikative Null-Äquivalenz im Textzusammenhang (aktuelle signifikative Null-Äquivalenz) anzusehen sind:

48) Wenn er kommt, hätte ich mich gefreut. — Ako dojde, šte se radvam. (Bulg. präś statt bi, keine Aktualisierung von (RESPEKTIEREN); 49) Wärest du ruhiger gewesen, hätte er keinen Skandal gemacht. (→ Ako beše po-spokoen, toj ne bi vdignal skandal. (Bg. bi statt fut pr, keine Aktualisierung von (IMAGINIEREN); 50) Wenn er da ist, dann könnten wir gehen. (→ Štom e tuk, možem da trågtem. (Bulg. präś statt bi, keine Aktualisierung von (RESPEKTIEREN) usw. Bei Zielsprache Deutsch würden sich ähnliche Resultate ergeben.

Die auftretenden semantischen Differenzen können als Unterschiede in der aktuellen signifikativen Bedeutung betrachtet werden²⁶ (z. T. die modalen Sprechereinstellungen in w_2 erfassend, z. T. unterschiedliche soziolinguistische Faktoren einschließend). Es sei B. darauf hingewiesen, daß (RESPEKTIEREN) im Bulgarischen einen anderen Status hat als im Deutschen, wo dieses Merkmal einen höheren Grad von Redundanz hat und wesentlich häufiger realisiert werden muß).

3. Äquivalenzregeln bei KG mit zusätzlicher modaler Sprechereinstellung (DISTANZIEREN)

Bei KG mit thematischem Konditionalsatz und zusätzlicher modaler Sprechereinstellung (DISTANZIEREN) realisieren sich im

KG folgende Äquivalenzbeziehungen:

(3)_{KS} Prät K /würde I/ Plqu K < —DISTANZIEREN (S₁, ÄÜBERN (S₁, real (t₁ < t₀(p))) → imp, bi, plqu, Tempusformen mit indikativischer Bedeutung

(3.1.)_{KS} Prät K /würde I — RESPEKTIEREN (S₁, ÄÜBERN (S₁, real (t₁ < t₀(p))) — bi

(3.1.)_{KS} realisiert sich bei entsprechender Satzsemantik.

(3.2.)_{KS} Indikativformen, (∅) ← WIEDERAUFNEHMEN (S₁, ÄÜBERN (S₁, real (t₁ = t₀(p))) → Tempusformen mit indikativischer Bedeutung

Für die Realisierung von (WIEDERAUFNEHMEN) im Deutschen bestehen genaue Restriktionen: diese modale Sprecher-einstellung ist nicht realisierbar, wenn der Hauptsatz als irrealer Aussagesatz bzw. Entscheidungsfrage formuliert ist (hier durch ∅ bezeichnet), anders jedoch im KG mit einem als Ergänzungsfrage formulierten Hauptsatz, wo der Konditionalsatz auf Indikativformen beschränkt bleibt.

(3.3.) Plqu K ← ERWARTEN (S₁, -mögl (t₁ < t₀(p))) → imp

Der Tempus-Modus-Gebrauch im Hauptsatz braucht hier nicht behandelt zu werden, da dort keine Besonderheiten auftreten.

Abschließend sollen die aufgezählten Regeln an Beispielen illustriert werden:

(3.1.)_{KS} 51) Wenn du recht hättest, wäre er schon längst hier. ↔ Ako bi imal pravo, toj otdavna šteše da e tuk. (3.2.)_{KS} Indikativformen im Deutschen: 52) Wenn er hier ist, warum hat er dann sein Fenster nicht geöffnet? — Ako/štom e tuk, zašto togava ne si e otvoril prozoreca?; ∅ im Deutschen: 53) Ako e tuk, prozorecät šteše da e otvoren. — (Wenn er hier wäre, wäre sein Fenster doch geöffnet.) Die eingeklammerten Tempusformen sind als Kompensation anzusehen. (3.3.)_{KS} 54) Wäre er zu Hause gewesen, dann hätte er mich angerufen. ↔ Ako si beše v kašti, šteše da mi pozväni.

4. Zusammenfassung

Die dargestellten Äquivalenzbeziehungen erfassen die potentielle Äquivalenz im Sprachsystem, die im Regelfall als eine vollständige (absolute) Äquivalenz in Bezug auf die behandelten modalen und temporalen Merkmale bestimmt werden kann. (Wie bereits angedeutet sind dabei die temporalen Merkmale in der Beschreibung sehr weit zusammengefaßt, womit auch eine gewisse Unschärfe obiger Schlußfolgerungen verbunden ist.)

Wie bereits vermerkt, vergrößert sich jedoch im Prozeß der Aktualisierung der so dargestellten Äquivalenzbeziehungen im Text mehrfach die Anzahl der Fälle, in denen bei bestimmten modalen Sprechereinstellungen Unterschiede auftreten (/IMAGINIEREN/ /ANTIZIPIEREN/, /RESPEKTIEREN/); umgekehrt nimmt die Anzahl der Fälle /vollständiger Äquivalenz stark ab, die im Sprach

system fast den absoluten Anteil aller Äquivalenzbeziehungen ausmachen.

Daraus läßt sich schlußfolgern, daß beim KG das potentielle Inventar an (vollständig) äquivalenten Tempus-Modus-Formen im Sprachsystem im Prozeß der Realisierung im Text um weitere fakultative Äquivalente bereichert wird, bei denen Unterschiede in der aktuellen signifikativen Bedeutung auftreten, die als kommunikativ nicht relevant empfunden werden (/IMAGINIEREN/ /ANTIZIPIEREN/) oder durch soziolinguistische und stilistische Faktoren bedingt sind (z. B. Gebrauch der bi-Form zum Ausdruck von /RESPEKTIEREN/). Zu fragen ist, ob die hier dargestellten Bezüge zwischen potentieller und aktualisierter Äquivalenz ein spezifisches Phänomen beim KG ausmachen oder auf weitere Sphären der Sprache ausgedehnt werden können.

ANMERKUNGEN:

¹ Vgl. A. Steube 1983, S. 122 und die dort zitierte Literatur. Prof. Dr. Steube verdanke ich die Anregung und wertvolle Hinweise für die Anwendung der genannten Methode auf das KG.

² Vgl. A. Steube, a.a.O., S. 130.

³ Von temporalen Sprechereinstellungen spricht A. Steube, a.a.O., S. 146. Dabei ist einzuräumen, daß im Rahmen dieses Modells die objektiven modalen bzw. temporalen Merkmale und die sprecherbezogenen modalen bzw. temporalen Einstellungen undifferenziert bleiben. Auf die Notwendigkeit einer solchen Differenzierung wurde ich in einer Aussprache mit Prof. Dr. H. Walter aufmerksam gemacht. Vgl. auch H. Walter, Diss. B. S. 22.

⁴ Vgl. Segeth, W. 1973, S. 90

⁵ Vgl. Metschkova-Atanassova, Zdr. 1983, S. 95ff. (sog. faktische Konditionalsätze); M. Tamsen, 1957, S. 310f.

⁶ Der Begriff „Präsupposition“ wird in der Interpretation von R. Pasch 1983 angewendet, S. 271f.

⁷ Die in der Untersuchung angewendeten Symbole sind mit einigen Modifikationen von A. Steube übernommen, a.a.O.

⁸ A. Steube, a.a.O., S. 146.

⁹ Über mögliche Welten vgl. Bierwisch M. 1980, zit. nach: A. Steube, a.a.O., S. 123.

¹⁰ Dieses Problem ist eingehend behandelt in: Metschkova-Atanassova, Zdr., a.a.O.

¹¹ Die Festlegung der Merkmale als (m) bzw. (u) erfolgt nach H. Walter 1977, S. 15f.

¹² Vgl. Dieling, Kl. 1979, S. 155; Bader, U.-H. 1978, S. 132ff.; Dal, I. 1966, S. 137, 148; Saltveit, L. 1969, S. 180.

¹³ Vgl. Stanzel, Fr. 1955, S. 23ff.

¹⁴ Vgl. Anm. 13.

¹⁵ Über die Differenzierung zwischen Prät K/würde I vgl. Buscha, A. 1981; Bausch, K.-H. 1979, S. 110ff., 205ff.

¹⁶ Eine Differenzierung der indikativischen und konjunktivischen Bedeutungen der würde-Form wird von P. Petkov, 1969 vorgenommen.

¹⁷ Über Transposition vgl. Křížkova, H. 1966, S. 172ff.; Šendels, E. 1967, S. 341; eine ähnliche Problematik behandelt P. Petkov 1977 unter dem Begriff „Zeitreferenzverschiebung“.

¹⁸ Im Bulgarischen werden die Tempusformen k'ein geschrieben im Unterschied zum Deutschen, wo sie durch Großschreibung bezeichnet sind.

¹⁹ Das Problem der temporalen Synonymie wird in S. Papasova, 1984 eingehender behandelt; über die Synonymie zwischen futurischem Präsens und Futur I vgl. P. Petkov, 1979.

²⁰ Vgl. Anm. 5

²¹ Über die Begriffe „Thema/Rhema“ vgl. R. Pasch, 1983.

²² Die Behandlung der Äquivalenzbeziehungen erfolgt in Anlehnung an G. Jäger, 1975.

²³ Vgl. Anm. 19.

²⁴ Vgl. H. Walter, 1980, S. 33.

²⁵ Vgl. G. Jäger, 1975.

VERZEICHNIS DER ZITIERTEN LITERATUR:

Bader, Ulf-Hermann (1978): Bezeichnungsmöglichkeiten der Bedingung für die Realisierung eines Geschehens in der deutschen Gegenwartssprache. Diss. A, Greifswald.

Bausch, Karl-Heinz (1979): Modalität und Konjunktivgebrauch in der gesprochenen deutschen Standardsprache: Sprachsystem, Sprachvariation und Sprachwandel im heutigen Deutsch. München, Hueber.

Bierwisch, Manfred (1980): Semantic structure and illokutionary force. In: J. Searle, M. Bierwisch, F. Kiefer (eds), *Speech Act Theory and Pragmatics* Dordrecht.

Buscha, Annerose (1981): Zum Gebrauch der Vergangenheitstempora Perfekt und Präteritum im dialogischen Text. In: *Deutsch als Fremdsprache*, Bd. 16.

Dal, I. (1966): Kurze deutsche Syntax. Tübingen, Niemeyer.

Dieling, Klaus (1979): Die Tempussysteme des Deutschen und des Schwedischen — ein Vergleich der Bedeutungen und des Gebrauchs der Tempora. Diss. A, Leipzig.

Jäger, Gerd (1975): Translation und Translationslinguistik. Halle (Saale).

Křížková, H. (1966): Pervičnyje i vtoričnyje funkcii i tak nazываемaja transpozicija form. In: *Travaux linguistiques de Prague*. Prague, S. 171ff.

Metschkova-Atanassova, Zdr. (1983): Temporale und konditionale wenn-Sätze. Untersuchungen zu ihrer Abgrenzung und Typologie. In: *Sprache der Gegenwart*. Bd. 58.

Papasova, Silvia (1984): Untersuchungen zur temporalen, modalen und aspektualen Semantik der finiten Verbformen im Konditionalgefüge des Deutschen und Bulgarischen. Diss. A, Leipzig.

Pasch, Renate (1983): Mechanismen der inhaltlichen Gliederung von Sätzen. In: *Untersuchungen zur Semantik*. Berlin, Akademie-Verl. *Studia grammatica* XXII.

Petkov, Pavel (1969): Futurische Verhältnisse im präteritalen Zeitplan. In: *Deutsch als Fremdsprache*. H.3. S. 180ff.

(1979): Zur konfrontativen Darstellung der realisierbaren Oppositionsverhältnisse in der Verwendung der deutschen Tempora Präsens und Futur I und der bulgarischen сегасно и бидеште време. In: *Filologija*. H.5. S. 3ff.

Saltweit, L. (1969): Das Verhältnis Tempus-Modus-Zeitinhalt-Modalität, im Deutschen. In: *Festschrift für Hugo Moser zum 60. Geburtstag*. Hrsg. U. Engel, P. Grebe, H. Rupp. Düsseldorf. S. 172ff.

Segeth, Wolfgang (1973): *Elementare Logik*. Berlin, VEB Deutscher Verl. der Wissenschaften.

Sendels, E. J. (1967): Morphologische Synonyme. In: *Deutsch als Fremdsprache*, Jg. 4. H.6. S. 340ff.

Stanzel, Franz (1955): *Die typischen Erzählsituationen im Roman*. Wien—Stuttgart.

Steube, A. (1983): Indirekte Rede und Zeitverlauf. In: *Untersuchungen zur Semantik*. Berlin, Akademie-Verl. (= *Studia grammatica* XXII).

Tamsen, Martin (1957): Zum „temporalen“ „wenn“. In: *Moderna Sprak*. Bd. 51, S. 310f.

Walter, Hilmar (1977): Temporale, aspektliche und modale Semantik des Verbum finitum im modernen Bulgarischen. In: Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse. Bd. 66, H.4. Berlin, Akademie-Verl.

(1980): Problemi pri prevoda na označenijata na realite ot bälgarska belestistična proza na nemski ezik. In: Säpostavitelno.. ezikoznanie H. 2, S. 38.

VERZEICHNIS DER ZITIERTEN SCHONGEISTIGEN LITERATUR:

Bogdanov, Ivan: Po bälgarskata zemja. Istoriceski pätepis. Sofia, Medicina i fizkultura 1976.

Bonöv, Angel: Venera. Naj-zagadäcната planeta. Sofia, Nauka i izkustvo 1970.

Jovkov, Jordan: Razkazi. Sofia, Bälgarski pisatel 1980.

Mutafchieva, Vera: Letopis na smutnoto vreme. Sofia. Bälgarski pisatel 1972.

Rajnov Bogomil: Brazilska melodija. In: Tri sresti s inspectora. Sofia. Bälgarski pisatel 1970.

Stanev, Emilijan: Izbrani proizvedenija. V tri toma. Sofia, Bälgarski pisatel 1977.

Vazov, Ivan: Pod igoto. Sofia, Bälgarski pisatel 1980.

Mann, Heinrich: Die Jugend des Königs Henri Quatre. Roman. Aufbauverl, Berlin und Weimar 1974.

Neusch, Erik: Heldenberichte. Erzählungen und kurze Prosa. Verl. Triebüne, Berlin 1976.

Zweig, Arnold: Erziehung vor Verdun. Aufbauverlag Berlin und Weimar 1969.

SYMBOLLISTE:

Q	— Äquivalenz — Null-Äquivalenz	Präs	— Präsens (Dt.)
BM	— Bezugsmoment	präs	— praesens (Bulg.)
Bulg.; Bg.	— Bulgarisch	Prät	— Präteritum (Dt.)
Dt.	— Deutsch	q	— Sachverhalt des Hauptsatzes
fut	— futurum (Bulg.)	RM	— Redemoment
Fut I	— Futur I (Dt.)	S _i	— Sprecher
fut pr	— futurum praeteriti (Bulg.)	S _j	— fremde Person
/gegwi/	— /gegenwart/	t _i	— Bezugsmoment
/glz/	— gleichzeitig	t _{OM}	— Orientierungsmoment
/höfl)	— höflich	t	— Redemoment
HS	— Hauptsatz	/u/	— unmarkiert
hyp/	— hypothetisch	/umgs/	— Umgangssprache
I	— Indikativ	/verg/	— /vergangen /
mp	— imperfectum (Bulg.)	/vors/	— vorsichtig
/irr/	— /irreal/	/vorz/	— vorzeitig
K	— Konjunktiv	w _{1,2}	— mögliche Welt _{1,2}
<G	— Konditionalgefüge	/zuk/	— /zukunft/
(S	— Konditionalsatz	/^/	— Zeichen für Konjunktion
m/	— markiert	/→/	— Zeichen für Äquivalenz
mögl	— möglich		— alternative Klammern
nachz/	— nachzeitig	/ß/	— Zeichen für logische
opt/	— optativ	/→/	— Implikation
	— Sachverhalt des Hauptsatzes	/→/	— Disjunktion innerhalb der Klammern
erf	— Perfekt (Deutsch)	/</	— vor
erf	— perfectum (Bulg.)	/=/	— gleichzeitig
lqu	— Plusquamperfekt (Dt.)	/>/	— nach
qu	— plusquamperfectum (Bulg.)		

КЪМ ТЕМПОРАЛНАТА И МОДАЛНА СЕМАНТИКА
НА ГЛАГОЛНИТЕ ФОРМИ В СЪСТАВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ
С УСЛОВНО ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ
В НЕМСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Силвия Папазова

(Резюме)

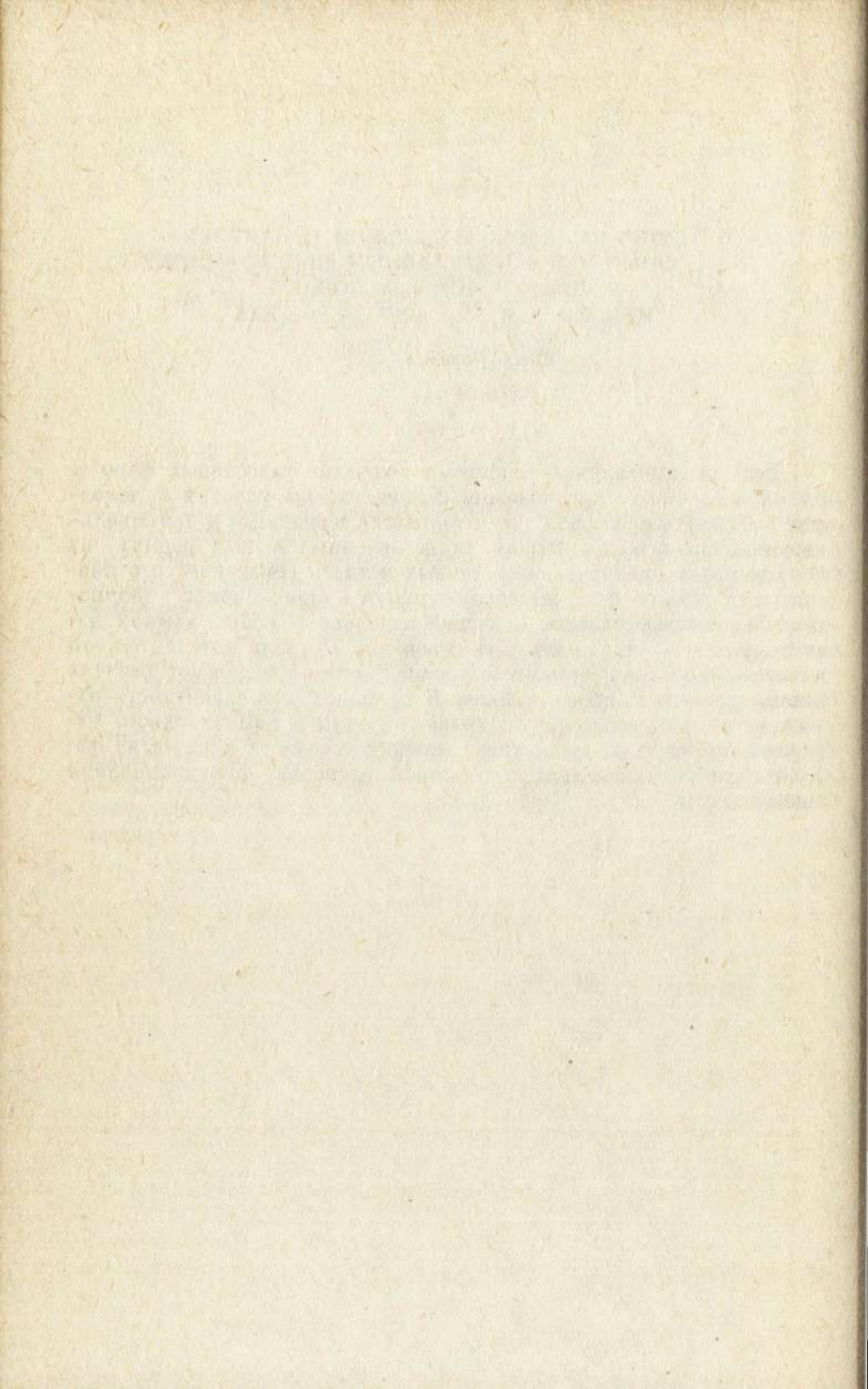
Изследването си поставя за цел системното описание на глаголните форми в сложното съставно изречение с подчинено за условие в немски и български език. Последното обхваща модалните и темпорални значения в двата езика, представени във формули от семантични признаци, получени по метода на семантичния анализ и служещи същевременно като терциум компарационис. Формализираното представяне на значенията поотделно в двата езика дава възможност при сравнението да се установят правила на потенциална еквивалентност на системно равнище, които отразяват степените на еквивалентност в двата езика. В правилата за еквивалентност са отразени и синонимните глаголни форми в рамките на едно определено модално и темпорално значение в качеството на факултативни еквиваленти с различна степен на функционална адекватност.

К ТЕМПОРАЛЬНОЙ И МОДАЛЬНОЙ СЕМАНТИКЕ
ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ В СОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ
С ПРИДАТОЧНЫМ УСЛОВИЯ
В НЕМЕЦКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Сильвия Папазова

(Резюме)

Цель исследования — системное описание глагольных форм в сложном составном предложении с придаточным условия в немецком и болгарском языках, что охватывает модальные и темпоральные значения в обоих языках, представленных в виде формул из семантических признаков, полученных методом семантического анализа и служащих в то же время терциум компарационис. Формализованное представление значений отдельно в обоих языках дает возможность установить при сравнении правила потенциальной эквивалентности на системном уровне, которые отражают степень эквивалентности в обоих языках. В правилах эквивалентности отражены и синонимические глагольные формы в рамках одного определенного модального и темпорального значения в качестве факультативных эквивалентов с разной степенью функциональной адекватности.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XXII, кн. 2

Филологически факултет

1985/1986

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET METHODE“

DE V. TIRNOVO

Tome XXII, livre 2

Faculté des Lettres

1985/1986

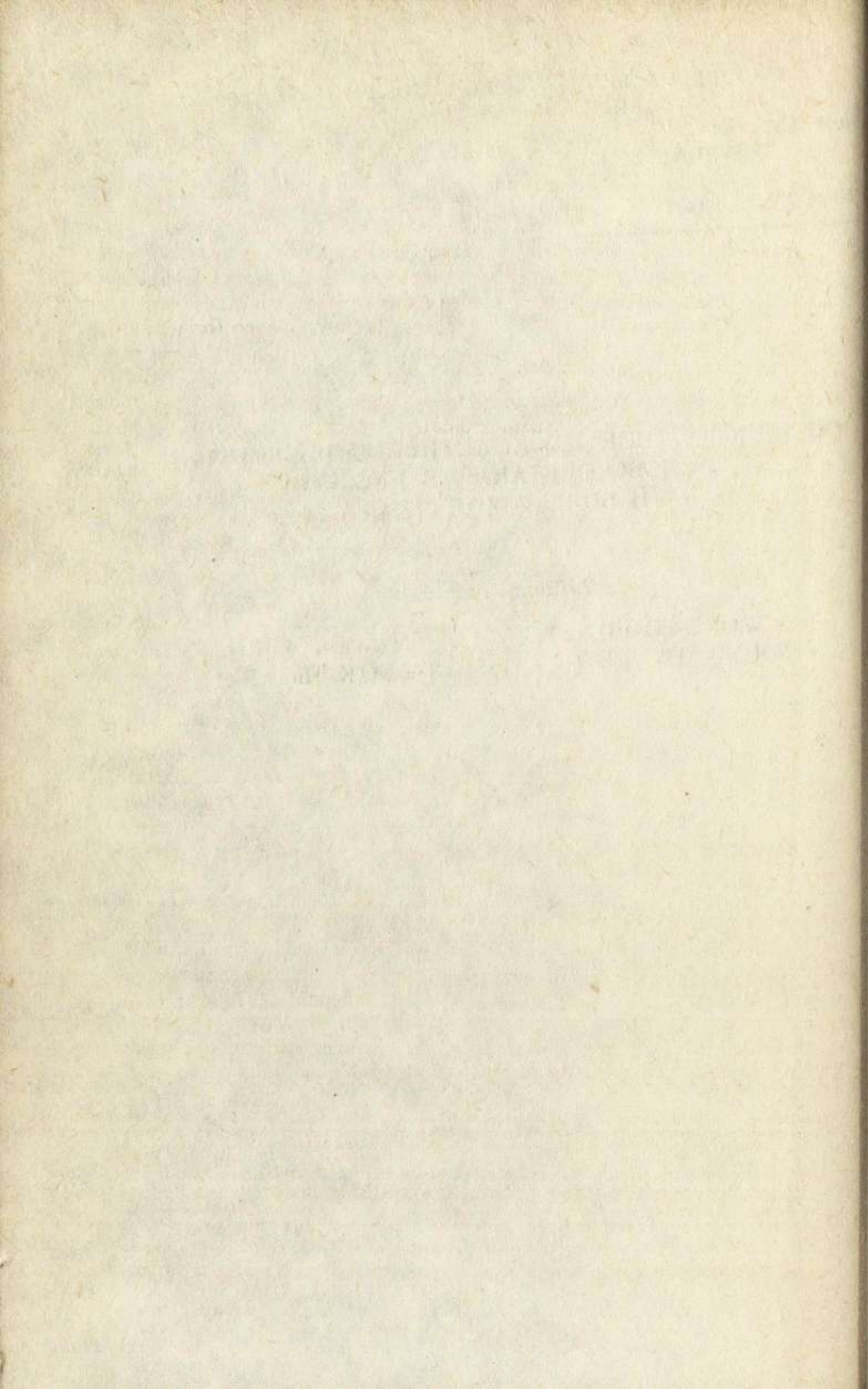
Лиляна Цонева

ОБ ОДНОМ ТИПЕ СУБСТАНТИВНО-АДВЕРБИАЛЬНЫХ
СЛОВСОЧЕТАНИЙ В РУССКОМ
И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Liliana Tzoneva

WORD-COMBINATIONS OF THE PATTERN
NOUN+ADVERB IN RUSSIAN AND BULGARIAN

София, 1987

Объектом исследования в настоящей работе являются русские и болгарские субстантивно-адвербиальные словосочетания — словосочетания, имеющие в качестве главного (определяемого) компонента имя существительное, а в качестве зависимого (определяющего) компонента — наречие. К ним можно отнести, например, следующие словосочетания в русском и болгарском языках: *ходьба пешком, шаг навстречу, дом напротив, шапка набекрень, комната справа, слишком ребенок; намеса отвън, стената отдясно, хората тук, ставането рано, българинът днес, почти дете* и т. д.

Задача исследования — выявить общие и специфические структурные и семантические особенности этих словосочетаний, их частотность и продуктивность, их стилистические особенности в двух близкородственных языках — русском и болгарском.

В русской и советской лингвистической литературе субстантивно-адвербиальные словосочетания не раз были объектом исследования. Принято считать, что впервые их рассматривал А. А. Потемня. Позже об этих словосочетаниях писали А. М. Пешковский, А. А. Шахматов, В. В. Виноградов, Л. К. Чикина, Е. А. Иванникова, Т. Н. Молошная, В. И. Фурашов и др.

Не так однако обстоит дело с изучением этих словосочетаний в болгарской лингвистической литературе. Им посвящены лишь некоторые небольшие работы¹. Болгарские субстантивные словосочетания с зависимым наречием (как и субстантивные словосочетания вообще) можно отнести к малоизученным, поэтому проблема о субстантивных словосочетаниях давно уже ставится в ряд проблем, требующих изучения.

Неизученность болгарских субстантивно-адвербиальных словосочетаний, а также отсутствие сопоставительных русско-болгарских или болгарско-русских работ по этому вопросу обусловили выбор темы работы. Известно, что одна из задач сопоставительных исследований — изучение особенностей обоих языков. „Сопоставление позволяет иногда выявить некоторые особенности иностранного и родного языков, ускользающие при их „внутреннем“ изучении“². Поэтому можно надеяться, что такая работа позволит заметить особенности этих словосочетаний как в болгарском, так и в русском языке.

Во-вторых, сопоставительное изучение русских и болгарских субстантивных словосочетаний представляет интерес и потому, что болгарские субстантивные словосочетания в значительной степени отличаются от субстантивных словосочетаний в других славянских языках. Эти отличия обнаруживаются прежде всего в предложных субстантивных словосочетаниях и обусловлены грамматическими

особенностями болгарского языка как языка аналитического — отсутствием категории падежа, семантической емкостью предлогов и т. д.³ С этой точки зрения интересно будет выявить особенности беспредложных субстантивных словосочетаний, в данном случае с наречиями.

В-третьих, интерес к этим словосочетаниям обусловлен все возрастающей их частотностью. Этот процесс происходит как в русском, так и в болгарском языке. Благодаря разнообразию выражаемых ими значений (наряду с другими причинами), словосочетания существительных с наречием все шире распространяются в современных русском и болгарском языках.

Эти все шире распространяющиеся словосочетания построены на базе подчинительной связи примыкания — связи, „при которой в роли зависимого слова выступают слова неизменяемые: наречие, неизменяемое прилагательное, а также инфинитив, компаратив или деепричастие“.⁴

Необходимо заметить, что способность наречий примыкать к именам существительным долгое время вообще отрицалась. Считалось, что наречие может выражать только признак действия или качества и, следовательно, примыкать только к глаголам или прилагательным. Даже в тех случаях, когда возможность употребления наречий с существительными допускалась, подчеркивалось, что это бывает только при существительных, мотивированных глаголами и сохранивших значение действия. Такую точку зрения отстаивает, например, А. М. Пешковский. Он считает, что словосочетания типа *хотьба пешком, разговор вслух, торговля оптом и в розницу, еда натошак* и т. д., в которых наречие примыкает к отглагольным существительным со значением действия, еще раз убеждают в связи наречия с глаголом. „Значит, вообще мы наречие мысленно относим либо к глаголу, либо к прилагательному. Это потому, что в связной речи наречие действительно употребляется только при глаголе и прилагательном, но не при существительном. Нельзя сказать „хорошо писатель“, а только *хорошо пишет*... Значит, в наречии выражены признаки не предмета, а того, что высказано в глаголе и прилагательном“.⁵

Позже расширение способности наречий примыкать к существительным отмечается многими учеными. В. В. Виноградов, например, пишет: „Наречие все чаще выступает в роли несогласуемого именного определения, образуя конструкции, синонимичные сочетаниям имени прилагательного и существительного. Эти новые приемы употребления наречий ломают традиционное понимание наречия как части речи, обозначающей признак глагольного действия или качества имени прилагательного“.⁶

В „Русской грамматике“ наречие уже определяется как часть речи, которая может обозначать признак действия, предмета или другого признака⁷.

Такое развитие взглядов на примыкание наречий к существительным наблюдается и в болгарской лингвистической литературе.

Например, Л. Андрейчин только допускает употребление наречий при существительных: „Терминът „наречие“ означава дума, която стои при глагола (на-реч-ие — от старобългарски *речь* „глагол“) срв. и лат. *adverbium*. В редки случаи наречието може да стои при съществително име, напр. *човекът горе, войските напред* имат нужда от бърза подкрепа...“⁸.

У Ст. Стоянова дается следующее определение наречия как части речи: „Наречията са неизменяеми думи, които поясняват глаголи, прилагателни имена, други наречия и съществителни имена“⁹.

В академической грамматике болгарского языка тоже говорится о наречии как о неизменяемом слове, обозначающем признак действия, другого признака или предмета¹⁰.

Итак, утверждение, что наречия могут примыкать, кроме как к глаголам и прилагательным, и к существительным, в наше время не вызывает сомнений. Особенно важно подчеркнуть, что речь идет уже о возможности наречий примыкать не только к существительным отглагольного происхождения со значением действия, но и к существительным неотглагольного происхождения.

Наречия в присубстантивной позиции являются определениями и „выражают атрибутивные отношения, осложненные оттенками обстоятельственных отношений, чем и объясняется (наряду с другими причинами) продуктивность некоторых типов субстантивных словосочетаний в современном русском языке“¹¹.

Известно, что самая типичная форма определения — согласованное определение, выраженное прилагательным. Функционирование наречий в качестве определения менее характерно для них. Это обстоятельство дает основание по-разному относиться к наречиям в атрибутивной функции. Многие авторы считают, что такое употребление наречий обязательно сопровождается их семантической трансформацией в прилагательные, адъективацией¹².

Однако эту точку зрения трудно можно принять. Разумеется, функция определения не типична для наречий. Но атрибутивные отношения могут существовать не только при согласовании, а и при примыкании. Зависимый компонент в словосочетании, где налицо атрибутивные отношения, выступает в роли определения. Наречие в таких случаях не подвергается адъективации, оно остается наречием и выполняет свои вторичные синтаксические функции¹³.

Необходимо отметить существование многих случаев, где наблюдается совместность присубстантивных связей — наречие в них определяет не только существительное, а словосочетание существительного с прилагательным, с местоимением (указательным или притяжательным), с числительным¹⁴. Напр.: *Трамван, дома, широкий пролет вниз* — все окрашено мягким пепельным светом... (Ю. Бондарев); *Вся земля окрест* была перед мысленным взором Крукилина... (Ан. Иванов); *Он грыз сухарь ровными белыми зубами, то двух зубов сбоку* не хватало... (К. Симонов) Это касается в равной степени и русских, и болгарских словосочетаний. Напр.: *Съ-*

щата атмосфера излъчват и *кривите тесни улички наоколо*, сякаш да докажат, че човешката памет е силна, непобедима („Народна младеж“ 1986/162).

Субстантивно-адвербиалните словосочетания, где наречията выступают в роли определения, образуются в силу довольно многообразных и сложных факторов. Здесь мы ограничимся перечислением основных факторов, под влиянием которых наречия примыкают к существительным.

Бесспорно, основным фактором возникновения исследуемых словосочетаний можно считать влияние словообразовательных связей (разумеется, не без учета семантических связей) между отдельными частями речи, в данном случае между глаголами и отглагольными существительными. Как было подчеркнуто выше, отглагольные существительные легче и естественнее привлекают к себе наречия, чем существительные, словообразовательно не связанные с глаголом. Влияние глагольных словосочетаний на образование субстантивных словосочетаний более чем очевидно. Об этом Н. Н. Прокопович пишет: „Влияние глагола ярко проявляется прежде всего в таких словосочетаниях, в которых выступают имена существительные, образованные от глагольных основ или словообразовательно с ним связанные, и которые полностью повторяют тип соответствующих глагольных словосочетаний“¹⁵. Влияние словообразовательных связей глагола и существительного видно, например, в следующих словосочетаниях: *жить здесь — жизнь здесь, встречаться наедине — встреча наедине, работать по-новому — работа по-новому, ехать туда — поездка туда; ставам сутрин — ставането сутрин, връщам се назад — връщането назад, пътувам нататък — пътуването нататък, стрелям отляво — стрелбата отляво* и т. д.

Во многих случаях образование субстантивных словосочетаний с наречием происходит тоже под влиянием глагола, но уже под влиянием его семантических связей с другими частями речи, конкретнее — с существительными. Сюда можно отнести словосочетания типа: *путь домой, лестница вниз, тропинка вперед; пътят назад, стъпалата нагоре, пътеката надясно* и т. п. В них, несмотря на то, что существительные не мотивированы глаголом, тоже можно заметить влияние глагольных словосочетаний, поскольку существительные и глаголы здесь выражают одну семантическую идею¹⁶. Срв.: *идти, ехать домой — путь, дорога домой, спускаться вниз — лестница вниз; вървя назад — пътят назад, качвам се нагоре — стъпалата нагоре* и т. д.

Важное место в образовании субстантивно-адвербиальных словосочетаний занимает и эллипсис речи. В результате эллипсиса образованы словосочетания типа *человек напротив, стул слева, писмо оттуда; човекът насреща, къщата отляво, гората наоколо* и т. п. Срв.: *человек, который стоит (находится, сидит. . .) напротив — человек напротив, къщата, която се намира (се вижда, е. . .) насреща — къщата насреща* и т. д.

Образованные в силу действия разных факторов субстантивно-адвербиальные словосочетания отличаются некоторыми особенностями, общими для русского и болгарского языков. Первой такой особенностью можно считать обязательную контактность компонентов словосочетания в предложении. Напр.: Да, конечно, Эмма должна была слышать выстрелы, *крики внизу*. (Ю. Бондарев); *Мир вокруг* удивительно многосложен. (Г. Немченко); Дебел и сочен мъх покрива *скалите наоколо*, та не се вижда гол камък и не се чува стъпка. (А. Дончев); Може би в някоя от *стаите настрѣца* той се преобличаше за коктейл у кмета. . . (В. Мутафчиева). Контактность компонентов словосочетания — почти абсолютное условие его существования и нарушается в очень редких случаях. Напр.: *Хранители семейных традиций сейчас* — наши бабушки и дедушки, родители. („Неделя 1981/52); Поэтому *игра высокого класса молодежной сборной сегодня* — это прежде всего *успехи нашей первой сборной за тра*. („Футбол — хоккей“ 1981/2); Надвечер Спас, един от осемте опълченци, които вардеха моста, поседна отвън на пейката и първоото нещо, на което се спряха очите му, беше, както винаги, *градината на Гергилана настрѣца* и каменната стена с белите рози по нея. (И. Йовков); *Преминаването на Сотиров отвъд* изтъкна колко мизерна е страната, която не предоставя на един гений условия за изява. (В. Мутафчиева) Как видно из примеров, контактность компонентов словосочетания нарушается обычно существительными в род. падеже со значением принадлежности в русском языке или предложно-именной конструкцией с таким же значением в болгарском языке. В болгарском языке контактность компонентов может нарушаться и притяжательным местоимением. Напр.: Онбашията *преценяваше с края на очите си*. *Пътят му назад* беше отсечен (П. Константинов); *Използуваме царските милости, за да подредим имотите си тука* — (Ф. Попова-Мутафова).

Вторая особенность словосочетаний существительных с наречиями — порядок следования их компонентов. Известно, что в разных типах словосочетаний существует определенный порядок расположения компонентов, который считается обычным, „нормальным“ для них. Наречие, как и другие примыкающие компоненты, обязательно постпозитивно по отношению к существительному. Такое расположение наречия считается обычным и стилистически нейтральным. Напр.: Она *теже на второй полке*, мужик не уступил, *ей место внизу* (А. Лихоносов); *Помнишь ли город тревожный, синюю дымку вдали?* (А. Блок); *Животът там* малко се е променил в сравнение с този в миналото (Л. Михалева); *Обявено бе, че изборите в Пенджаб и Асам ще се състоят по-късно, когато обстановката там* напълно се успокои („Отечествен фронт“ 1984/268) Более того, постпозитивное расположение наречия во многих случаях является доказательством наличия субстантивно-адвербиального словосочетания. Срв.: *Мы увидели деревню справа*. — *Мы увидели справа* деревню; *Видяхме селото вдясно*. — *Видяхме вдясно* селото.

В некоторых случаях наречие может располагаться и препозитивно, но, несмотря на это, логически оно все-таки относится к существительному. Напр.: А тук денги уплачени, психологически это дейлувет така *на-ад дорожи* нет. („Работница“ 1981/...); Беше ранна пролет, *наспреща планините* се зачервяваха от залеза на слыцето (И. Йовков).

Препозитивное расположение наречья обязательно в словосочетаниях существительных с количественными наречьями. Напр.: Когда Лермонтов писал их, он был, по теперешним нашим понятиям, юношей, *почти мальчиком*. (К. Паустовский); Он вышел из больницы *почти инвалидом* (К. Паустовский); А князът е още *почти дете* (Ф. Попова-Мутафова); Ние, пухените възглавнички, сме *почти птици* (Л. Даскалова). В таких словосочетаниях постпозитивное расположение наречья воспринимается как инверсия. Напр.: Есе ее лицо выражало полнейшую холодность и враждебность, *ненасиетъ почти* ко мне (Л. Н. Толстой).

Болгарские субстантивно-адвербиальные словосочетания имеют еще одну особенность — в них обязательно наличие артикля у существительного. Напр.: Окото му само се насочваше към *вратата наспреща* (Д. Талев); Благословена несебърска земя! *Животът тук* не е прекъсвал повече от три хиляди години (г. „Антени“ 1983/33); *Слизането надолу* беше не по-малко рисковано (Л. Янков). Это вызвано тем, что наречие в словосочетаниях „означава признака на познат, известен предмет, който е определен по място, време и пр.“¹⁷. В предложениях типа: Видяхме къща отпред; Виждаш ли човек вляво? и т. п. субстантивно-адвербиального словосочетания нет, поскольку наречие в них можно отнести только к глаголу.

Существует, однако, большое количество словосочетаний, где существительное употребляется без артикля, но где это обусловлено выражением категории определенности другими средствами. Отсутствие артикля в таких случаях зависит от других обстоятельств — от наличия указательного или определительного местоимения перед существительным, от наличия прилагательного, согласованного с существительным, которое притягивает к себе артикль, наконец, от семантики самого существительного. Напр.: Мислеше си за войната, за *това момиче отспреща* (П. Константинов) — ... за *момичето отспреща*: От *малките ресторанти наоколо* изскачат люде с възбудени лица (Е. Манов) — От *ресторантите наоколо*...; — Будала... — процеди бавно *Хаджи Стойо отспреща*... (П. Константинов)

Другая интересная особенность субстантивных словосочетаний с наречьями — наличие во многих случаях соотносительности с субстантивными словосочетаниями с однокоренными с наречием прилагательными. Такие соотносительные словосочетания можно считать функционально эквивалентными и семантически близкими, иногда синонимичными¹⁸. Напр.: *город ночью* — *ночной город*, *встреча вчера* — *вчерашняя встреча*, *жизнь здесь* — *здешняя жизнь*; хо-

рата тук — тукашните хора, разговорът днес — днешният разговор, къщата отсреща — отсрещната къща и т. д. Наличие такой соотносительности доказывает, что словосочетания с наречиями образуются не только в тех случаях, когда нет соответствующих словосочетаний с прилагательными (напр., *яйцо всмятку, шапка набекрень*). Исследованный нами материал показал, что существование соотносительных словосочетаний с наречиями и прилагательными — явление довольно частое. Оно зависит от многих факторов. Изучение этой соотносительности представляет большой интерес, особенно в сопоставительном плане.

Субстантивно-адвербиальные словосочетания выступают в качестве именуемой единицы как в предложении (в роли его главного или второстепенного члена), так и вне его (например, в заголовках). Напр.: *Автоматчик внизу* сказал, что ты недавно приехал (К. Симонов); Группы из одного района, с одного завода занимали *купе рядом* (Г. Коваленко); *Другие турци* вѣн се нахвърлиха да разбиват и грабят по целия магазин (Д. Талев); Но от време на време той хвърляше поглед върху *множеството наоколо* (Й. Йовков); *Молдавия сегодня* („Спутник“ 1974/11); *Полет все нагоре* („Работническо дело“ 1985/108).

Как известно, характер всего словосочетания определяется прежде всего морфологической природой стержневого слова. В зависимости от этого в рамках субстантивно-адвербиальных словосочетаний выделяются словосочетания со стержневым словом — существительным отглагольным и словосочетания со стержневым словом — существительным неглагольным. К существительным неглагольным мы будем относить и такие, которые словообразовательно связаны с глаголом, но утратили процессуальное значение и приобрели чисто предметное значение или значение лица. Приобретение таких значений сопряжено с утратой синтаксических свойств мотивирующего глагола и с возможностью входить в словосочетания, характерные для существительных неглагольных¹⁹.

Словосочетания с неглагольными существительными, которые будут объектом нашего внимания здесь, появились позднее, чем словосочетания с существительными отглагольными с процессуальным значением. Они, однако, отличаются все возрастающей частотностью и высокой продуктивностью в современных русском и болгарском языках.

Исследование проводится на базе большой выборки, состоящей из иллюстративных примеров, взятых из русской и болгарской классики, современной советской и болгарской художественной и научной литературы, современной советской и болгарской печати.

Имея в виду то обстоятельство, что рассмотрение присубстантивных наречий лишь на базе словосочетаний является недостаточным, мы будем приводить иллюстративные примеры полностью. Только в предложении (или даже иногда в нескольких предложениях) можно разграничивать атрибутивное или предикативное употребление наречий, случаи обособления субстантивно-адвербиаль-

ных словосочетаний, функционирование наречий в составе однородных определений и т. д.²⁰.

Все иллюстративные примеры в выборке были классифицированы с точки зрения принадлежности примыкающего наречия к определенному семантическому классу. Это позволило выделить два основных структурных типа словосочетаний с неглагольными существительными в русском и болгарском языках и несколько подтипов в их пределах:

- I. Словосочетания с обстоятельственными наречиями:
 - 1) с пространственными наречиями (места и направления)
 - 2) с наречиями времени
 - 3) с наречиями совместности
 - 4) с наречиями причины (только в русском языке)
 - 5) с наречиями цели (только в русском языке)
- II. Словосочетания с собственно-характеризующими наречиями:
 - 1) с наречиями образа действия
 - 2) с количественными наречиями

Эти два типа словосочетаний отличаются рядом специфических особенностей, что заставило нас рассмотреть их отдельно. В настоящей работе останавливаемся на словосочетаниях первого типа — с обстоятельственными наречиями.

I. Словосочетания с **зависимыми обстоятельственными наречиями** — самый многочисленный и продуктивный тип субстантивно-адвербиальных словосочетаний. По мнению В. В. Виноградова, обстоятельственные наречия „... определяют или предложение в целом, или отдельные его части: чаще всего глагол, слова из категории состояния, краткие формы имени прилагательного (полные — преимущественно в обособленном положении), обстоятельственные наречия, реже имена существительные, еще реже членные имена прилагательные в их основной, качественно-определяющей функции и качественные наречия“²¹. Однако в современных русском и болгарском языках обстоятельственные наречия все чаще определяют имена существительные. Этот факт можно объяснить тем, что обстоятельственные наречия очень свободны в своих связях, они могут сочетаться с различными классами слов. Эту их особенность подчеркивает и В. В. Виноградов: „Обстоятельственные наречия в современном языке все шире и глубже закрепляют свои синтаксические связи не только с глаголами и категорией состояния, но и с существительными, как отглагольными, так и чисто вещественными“²².

Словосочетания с обстоятельственными наречиями имеют общее определительное значение, осложненное дополнительными обстоятельственными оттенками — места, направления, времени, совместности, причины или цели. „Определительное значение наречия в позиция на зависим член се базира върху отношение

то на предмета кѣм обстоятелствата на негово? съществуване²³. Наречие в этих словосочетаниях, являясь определением, уточняет существительное, которому подчиняется, конкретизирует его значение.

Как было уже сказано выше, в пределах словосочетаний с обстоятельственными наречиями выделяется пять подтипов словосочетаний в русском языке и три подтипа в болгарском языке.

I.1. Первый подтип — это словосочетания с зависимым наречием с **пространственным значением**. Это самый многочисленный подтип словосочетаний в рамках первого типа.

С точки зрения своего происхождения наречия, входящие в словосочетания этого подтипа, довольно разнообразны. Сюда относятся непроизводные наречия (*здесь, туда, там; тут, там, вѣтре, вѣн* и др.), префиксальные образования от именных основ (*снизу, сзади, издали; отстрани, насѣща* и др.). Лишь пространственные наречия на -о, мотивированные качественными прилагательными (*далеко, высоко* и др.), не входят в субстантивные словосочетания.

Уже на базе частного значения пространственных наречий словосочетания этого подтипа можно разделить на две группы — с наречиями места и с наречиями направления. Их отдельное рассмотрение вызвано тем, что, несмотря на общее пространственное значение наречий, словосочетания с ними обнаруживают существенные отличия.

При конкретном анализе словосочетаний учитывается не только значение наречия, но и значение существительного, к которому оно примыкает. Существительные неглагольные, при всем их семантическом разнообразии, можно свести к трем основным группам — с конкретно-предметным значением, со значением лица и с отвлеченным значением.

I.1.а. Словосочетания с наречиями места почти не ограничены со стороны стержневого слова — им могут быть как существительные отглагольные, так и существительные неглагольные. Важно, однако, подчеркнуть, что чаще всего наречия места примыкают к существительным неглагольным, которые, со своей стороны, могут иметь разное значение.

В словосочетаниях с наречиями места содержатся определительные отношения, в них наречие указывает на местонахождение предмета, названного существительным.

Основную массу словосочетаний с наречиями места представляют словосочетания, где стержневое слово — существительное с конкретно-предметным значением. Кстати, эти словосочетания представляют также основную массу субстантивно-адвербиальных словосочетаний вообще.

Во многих исследованиях об этих словосочетаниях говорится, что они сравнительно „молодые“. У В. В. Виноградова об этом сказано: „... со второй половины XIX века начинает быстро развиваться особый тип словосочетаний, состоящих из существительных конкретно-предметного значения и употребляемых в определенной функции наречий пространственного значения“²⁴.

Конкретно-предметные существительные отличаются большим разнообразием частных значений. Широко употребительны словосочетания, где существительные называют:

предметы и объекты: Мы слышим — *дверь внизу* скрипит за ним (Е. Евтушенко); В *комнате напротив* короткими беспокойными трелями зазвонил телефон (Г. Марков); В *окошке рядом* висела авоська с крупными красными яблоками (С. Высоцкий); Этот момент и запечатлен на *снимке внизу* („Работница“ 1982/11); Ния не откъсваше поглед от разтворената врата на *къщата отсреща* (Д. Талев); *Портата вън* се отвори и пак се затвори (Д. Талев); Вечер, когато си лягаше, *всички прозорци наоколо* светеха (А. Накovski); Негови са емблемата на Двореца на културата „Людмила Живкова“, както и *30-метровият релеф вътре* („Жената днес“ 1984/9);

формы земной поверхности: И *земля вокруг*, и деревья, и люди одного возраста с ним (А. Малышев); *Снежные горы вдали* порозовели (Г. Николаева); В темноте воды его были темны и неподвижны, а на *полуострове вдали* светили монастыри, как свечи (В. Петросян); В *дерето отляво* се иссеха в обратна посока водите на Искъра (Е. Манов); *Хълмът отсреща* е покрит от островърхи средновековни покриви — хаотични и потайни (Св. Славчев); Синееха се надалеч планините, *полето долу* беше жълто, в гората се чуваше брадвата на баща й (И. Йовков);

растения, совокупность растений или их части: В такой безуспешной погоне прошло около часу, когда с удивлением, но и с облегчением Ассоль увидела, что *деревья впереди* свободно раздвинулись (А. Грин); Сельских домов без *зеленых насаждений вокруг* нет сейчас даже в степном, засушливом Казахстане („Спутник“ 1981/8); Я облокачиваюсь и таращусь в неверные июльские сумерки, в белую северную ночь, стараюсь разглядеть *черемуховые ветви там*, за окном (А. Лиханов); . . . и доста време там не се виждаше нищо освен *белите рози горе*. . . (И. Йовков); *Гората наоколо* ги скриваше и правеше тъмнината по-голяма (И. Йовков); Посегна към връзка зюмбюли — *едничкото цвете тук*, което му напомни за Тракия (В. Мутафчиева);

части тела человека: . . . выдавить одну-две капли крови и затем смазать место укола и *кожу вокруг* йодом („Крестьянка“ 1981/1); Он грыз сухарь ровными белыми зубами, но *двух зубов сбоку* не хватало, и над ними губу пересекал шрам—след ранения (К. Симонов); *Ръцете отсреща* се протягаха вече към чашите заедно с неговатарька (Г. Стоев); *Кожата там* беше стъгнала на решето (И. Давидков);

отрезки времени: Он отчетливо, со знанием дела. . . представил себе остаток *нынешнего вечера здесь*, в этой квартире. . . (К. Симонов); *Последний год дома* был трудным: у папы долго продолжались неприятности. . . (С. Львов); При това утре е *последният ни ден тук* (Е. Манов); През *единайсетте години тук* аз не само

съвестно съм отработвал заплатата си, но дадох и производствени резултати (В. Мутафчиева);

явления природы: Мы ведь больше из-за Мити и перебрались в Москву — *климат здесь* оказался для него здоровее, чем на юге (Г. Немченко); *Холод здесь* приносил только страдания. А когда то он любил русскую зиму и скучал по ней... (Е. Воробьев); Даже море показалось ей скучным, бесцветным и пахнущим степью потому что *ветры здесь* дуют преимущественно с суши (В. Попов); Така заслушана, тя като че ли едва сега чу тревожния вой и тътнеж на *бурята във* и през сърцето ѝ премина хлад (Д. Талев); А неговите (деца), далеч оттук, го мислеха в зимните вечери, заслушани във *виелицата навън* („Жената днес“ 1984/9); Въпреки силата на *труса тук* от 7 бала по многосетажните хотели няма даже пукнатини („Поглед“ 1984/11).

Особенно активно к существительным с конкретно-предметным значением примыкают наречия *напротив* и *насреща*, *отсреща*. Напр.: А в *комнате напротив* жил тот самый Ваня Семенов (А. Кузнецова); Энергично пожав руку Лопатину, он указал ему на кресло у окна, а сам сел в *кресло напротив* (К. Симонов); И в *ъгъла насреща* — белосребърни блясъци — Маноловите чанове (А. Дончев); Тогава *прозорците насреща* се разтваряха (Й. Йовков); Дворът беше пуст, никакъв признак на живот не се забелязваше и в *къщата отсреща* (Д. Талев).

Словосочетания с этими наречиями имеют функционально соотносительные с прилагательными *противоположный* и *насрещен*, *отсрещен* в качестве согласованного определения. Напр.: ... *бородатый и строгий академик Павлов* укоризненно смотрел на нее с *противоположной стены* (П. Проскурин); Его койка тоже в центре камеры, но у *противоположной стены* (Е. Воробьев); Далече по *насрещния бряг* се тъмнееше грамадна тълпа посрещачи (Ф. Попова-Мутафова); Сиянието на светофарите, невидимо през деня, веде покриваше с цветна паяжина *отсрещните покриви* (А. Накovski); Един по един идваха неговите колеги и старият пазач, който спеше долу в станчката си, отиваше в *насрещното кафене* да поръча кафета (Е. Станев).

Нужно подчеркнуть, что эта соотносительность особенно характерна для болгарского языка, где словосочетания с наречиями *отсреща*, *насреща* и словосочетания с прилагательными *отсрещен*, *насрещен* можно считать синонимичными. Срв.: *Беше още рано, бялата стена отсреща* блестеше ослепительно под яркото слънце (Д. Талев) — *Лазар се беше загледал в отсрещната стена* и като че ли не го чуваше (Д. Талев); *Аз не го и слушам, а гледам светения прозорец насреща* (Й. Йовков) — *После двамата помъляха някое време — Методи, загледал в насрещния прозорец...* (А. Гуляшки).

Часто встречаются и словосочетания с наречием *вокруг*, не имеющие соотносительных с прилагательными. Напр.: *А места вокруг*

были красивые, — одно слово, ягодные места (Е. Евтушенко); Давно уже выпал снег, и горы вокруг стояли белые (Ф. Вигдорова).

Словосочетания с синонимичным наречием *окрест* немногочисленны. Напр.: Вся земля *окрест* была перед мысленным взором Кружилина . . . (Ан. Иванов) Немногочисленны также примеры с согласованным прилагательным *окрестный*. Напр.: Искали его и в *окрестных деревнях* („Неделя“ 1981/54).

В болгарском языке одинаково широко употребительны словосочетания с наречием *наоколо* и соотносительные им с прилагательным *околен*. Напр.: *Дърветата наоколо* хвучаха и се прегъваха доземи (Елин Пелин) — *Околната зеленина* непременно ще те опияни (Л. Михалева); Лоши слухове ходеха за тая мелница. Далеч беше от *селата наоколо*, настрана от пътищата (Й. Йовков) — Заселили се бяха тук и мнозина селяни от *околните села* . . . (Д. Талев).

Многочисленны также словосочетания с наречиями *вдали*, *позади*, *впереди*, *наверху*, *внизу*, *рядом*; *долу*, *горе*, *отзад*, *отпред* и т. д. Напр.: Между домами *внизу* тусклым свинцовым блеском отсвечивает вода Печоры (Дм. Жуков); *Гравий позади* хрустнул под осторожным шагом (Л. Леонов); *Яркий плафон наверху* освещал пустое помещение (С. Гагарин); Нет для души целительнее лекарства, как слушать лепет волны за бортом да глядеть бездумно на *косые паруса вдали* (Л. Леонов); *Откъм женското отделение горе*, през гъстите дървени решетки се дочуваше глуха, неспирна врява . . . (Д. Талев); *Облаците долу* изведнъж се превръщат в син воал (Ср. Славчев); На *востъчните печати отзад* имаше неясен монограм (П. Константинов); Павел пое четвърти, атът му плуваше леко, *водите отпред* се цепеха тъй, както по-сетне щяха да се цепят непожънати те още жита (Г. Стоев).

Соотносительные словосочетания с прилагательными употребляются исключительно редко. Напр.: На *снимке внизу* — На *нижнем снимке* („Спутник“ 1981/11). Нужно подчеркнуть, что такой соотносительности во многих случаях вообще не может существовать. Срв., например, невозможность употребления словосочетаний с прилагательными в следующих предложениях: Она в ответ пригласила его полюбоваться *красивой рекой внизу* и белыми, уносимыми ветром облаками (Г. Корнилова); *Небо вверху* было светлым от звезд (Ю. Скоп); А нема по-голяма хубост от женската. Ни цветето, ни *звездата горе* (Д. Талев); *Искърът долу* еднообразно шумеше (Елин Пелин); Той вече не гледаше ни *дебелия*, ни *русия*, ни *капките долу* (Г. Стоев).

Многочисленны словосочетания с наречиями *слева*, *справа*, *влево*, *вправо*; *отляво*, *отдясно*, *вляво*, *вдясно*. Напр.: Он толкнул *дверь вправо*, где в более узком пространстве находились кровать и другие предметы (А. Грин); Хорошо бы свернуть в тихий лабиринт переулков, которые карабкаются на *холм слева* (Е. Воробьев); Като че овце ноцуваха в *крилото отляво*, гъсто натъркаляни (Г.

Стоев); Край *стената вдясно* и някак зад вратата седеше Таки Брашнаров на нисък дървен стол, който едвам крепеше едрото му тяло (Д. Талев).

Можно срещат (в българском языке чаще) соотносительные словосочетания с однокоренными прилагательными. Напр.: Долу, на площадката, разговарят Юлия Антонова, тя живее в апартамент а стляво, и Лозан Сюлемов — неговата стая е в *десния апартамент* (А. Гуляшки); В *левия апартамент* живее Борис Паскалев, в десния — Филип Максимов (А. Гуляшки); И потокът Струилица се прилепваше до *дясната скала* и ставаше все по-гъст и по-гъст (А. Дончев); Пътеката от страх все повече и повече се прилепваше до *лявата скала*. . . (А. Дончев)

В русском языке употребление прилагательных *левый, правый* в таких словосочетаниях наблюдается исключительно редко. Срв., например: И единственное, что ныне может дать представление об этом этюде, — цветная репродукция (*снимок справа*). — Ей же принадлежал шедевр художника „Букет васильков“ (на *левом снимке*). . . („Литературная газета“ 1985/4)

Широко употребительны словосочетания с наречиями *здесь, тут, там; тук(а), там*. Напр.: А *места здесь* — не было бы счастья, да несчастье помогло, став малодоступными для горожан, все еще могли считаться богатыми (В. Распутин); Кривцов был и в другом так называемом литературном доме, правда, вся *декорация там* была противоположной (Е. Евтушенко); Хорошо, что хоть *тундра тут* ровная, как бильярдный шар (В. Поволяев); *Първото ТКЗС тук* би могло да се нарича „Нов път“ или „Напредък“ — всичко би му отивало („Поглед“ 1984/14); *Къщите тук* бяха повече малки, но и с широки дворове и градини, потънали в зеленина (Д. Талев); При последната си командировка присъствувал на някакъв коктейл в *нашето посолство там* (В. Мутафчиева).

Можно привести и примеры с соотносительными словосочетаниями с прилагательными. Напр.: „Нью-Йорк пост“, самая массовая из *здешних газет*, вынесла сообщение об этом на первую полосу (В. Коротич). Срв. также: През последните дни *средствата за масова информация тук* широко коментират приетата в Съвета на министрите политика на строгост. — В коментарите на *повечето тукешни средства за масова информация* вече се изтъква категорично, че икономическата нестабилност и обезценяването на лирата се дължат преди всичко на 10-годишната политическа криза („Работническо дело“ 1985/44).

Часто встречаются словосочетания с субстантивированными определительными местоимениями, обычно *все и всичко*. Напр.: Музика запълняла *все вокруг* (Г. Поликарпова); *Все тут* сделано руками учеников (А. Кузнецова); До Белия дом е прилепена една оранжерия, а *всичко наоколо* е градина (Ал. Константинов); Карабрахим забрани да се влиза в селото, „защото *всичко там* принадлежи на падишаха“ (А. Дончев).

Реже в таких словосочетаниях могут употребляться указательные местоимения. Напр.: *Этот слева* мне не очень нравится (Ф. Вигдорова); Сигурно се пртате кой е истинският свят — го я у нас или *това вѐн* (Е. Станев).

Единичны случаи употребления субстантивированных отрицательных местоимений. Напр.: *Ничего там* меня не привлекает; Освен костюмите и ризите *нищо тук* не беше мое (Р. Игнатов).

Редки случаи употребления словосочетаний, где роль стержневого слова играет субстантивированное прилагательное. Напр.: *Многое здесь* возвращало его мысли в прошле. . . (И. Стаднюк); . . . очите ѝ гледаха все към вратата, все към *светлото навѐн* (И. Йовков).

В нашей выборке есть и единичный случай употребления зависимого наречия местоименного типа . . . белые коробки домов с черными решетками окон и *редкими огнями кое-где* были видны в ясной ночи очень далеко, почти до кольцевой дороги (В. Михальский).

Второе по частотности место среди словосочетаний с наречиями места занимают словосочетания, в которых стержневые существительные называют людей или совокупность людей. Напр.: *Может быть, этого пассажира сверху* смущали наши три свободных руки, может, что-то более серьезное, но мы ему явно не нравились (В. Распутин); Когато настѝя към Филиповград, *богомилите там* ще ми помогнат (Ф. Попова-Мутафова).

По нашим наблюдениям, такие словосочетания многочисленнее в болгарском языке, особенно словосочетания, в которых существительные называют совокупность людей.

Существительные в этих словосочетаниях обычно дают характеристику людей по следующим признакам:

по полу: *Глядел на белую ложечку и на белые пальцы* *взволнованного человека напротив* и ждал (В. Коротич); *Мужчина слева* возмутился (И. Вигдорова); *Жената там* се ползува с голямо уважение (Ал. Константинов); *Ако човекът настрѝца* му приличаше на сит звяр от котешки род, Каранбрахим беше сокол (А. Дончев); по возрасту: *Девочка напротив* уснула, привалившись к матери. (Ф. Вигдорова); — Пройдут, — помог *парень* *справа*. . . (А. Лихоносов); *Гласът на младежа оттамък* му се стори зарадва (П. Вежинов); „Так-так-так“ — почукраха *броениците на старците наоколо* (Д. Талев);

по национальности: *Немцы справа* перестали стрелять. (К. Симонов); Учудвах се, като виждах почти всеки ден *китаецът настрѝца* да се люлее в плетен стол с часове след свършване на работния ден (Л. Михалева); *Другият влах настрѝца* извади от колатя цял пакет бакърени листове, в синя хартия (Д. Талев);

по профессии: *Секретарь парткома там* паренъ молодой, но толковый (Ан. Иванов); *Слесари наверху* уже заменили трос (Г. Нме-

ченко); Никой от казанджките наоколо не отиде да погледне с какво бяха натоварени трите коли. . . (Д. Талев); — А познаваш ли учителката тук? Лина се казва, нали? (Й. Йовков);

по социальной принадлежности: . . . да и *мужик* *здесь* жилистный, здешний мужик Наполеона на вилы поднял (А. Н. Толстой); *Студентите тук* не са свикнали на общуване с преподавателите . . . (Бл. Димитрова)

Существительные здесь могут означать также отношения между людьми. Напр.: *Наши друзья там* конечно, переживают. (Ф. Вигдорова); Представям си как ти се подиграват *твоите приятели тук* (Р. Михайлов).

Реже существительные в таких случаях могут давать качественную характеристику человеку. Напр. *Коротышка* *слева* захохотал (В. Михальский); *Тоя гулак отсреща* със заешкото тригълниче ми е по-симпатичен (К. Топалов). Такие словосочетания характерны для разговорной речи.

Многочисленны словосочетания, где существительные называют совокупность людей. В их кругу можно выделить словосочетания с существительными во множественном числе, чаще всего *люди* и *хора* (редко *люде*). Напр.: *Люди* *здесь* озлились. (В. Коротич); Наверное, все гораздо проще, *этих людей там* в этой квартире, на самом деле не оказалось на месте . . . (К. Симонов); И когато видях зазиданата пещера, и разбрах, че *хората вътре* са мъртви, минах отново през пожарището и главата ми се завъртя. . . (А. Дончев); Не, *хората тук* не се страхуват, че ще бъдат ограбени (Л. Михалева); Ния бе виждала в Битоля как свети газена ламба — *людете там* бяха забравили старите светилници (Д. Талев).

В других случаях совокупность людей выражена существительными собирательными (*народ*, *толпа*, *множество*, *компания*, *общественность* и т. п.; *народ*, *тълпа*, *множество*, *навалица*, *общественность* и т. п.). Напр.: Я стояла в кабинете у самого окна и отчетливо видела лица в *толпе* *внизу*. . . (Э. Максимова); — Слышал? *Техота* *справа* уходит! Может, фронт бросают? (М. Шолохов); *На лицата отвън* викаше, речеше и напираше да влезе в стаята (Д. Талев); Дочу се шум и тронот, тогава Лазар се обърна право рещу *множеството наоколо* (Д. Талев); Облакътен на масата, смихнат, той наблюдаваше *веселия народ наоколо*. . . (Й. Йовков);

Благодаря — отвърна Грозев, — *компанията тук* е също интересна (П. Константинов).

И здесь, как и в словосочетаниях с конкретно-предметными существительными, часто употребляются наречия *напротив* и *асреща*, *отсреща* в качестве зависимого компонента. Напр.: *Застенчивый молодой человек* *напротив* оказался выпускником Анкарского университета (Р. Фиш); А как ти се струват *дамите отсреща*? (Д. Димов); Пленник бях всъщност и само вниманието и умът на *века* *насреща* ме караха да забравя това (А. Дончев).

Важной особенностью этих словосочетаний является отсут-

все соотносительных словосочетаний с прилагательными *противоположный* и *отсрещен*, *насрещен*.

Широко употребительны словосочетания, в которых наречия *слева*, *справа*; *вляво*, *отляво*, *вдясно*, примыкают к существительным *сосед*, *соседка*; *съсед*, *съседка*. Напр.: *Сосед справа*, полковник-артиллерист, уже не спал (К. Симонов); Фамилия *соседа справа* была странной — Бичевой. (Б. Полевой); Останалото за себе си ще разберете на новогодишния банкет, като попитате *съседа си отдясно* какво мисли за вас *съседът ви отляво!* (К. Грозев)

Широко употребление этих словосочетаний можно объяснить тем, что сами существительные *сосед*, *соседка*; *съсед*, *съседка* содержат в себе семантический компонент „место“, а наречие в словосочетании конкретизирует значение существительного. Эти существительные иногда могут встречаться и в сочетании с другими наречиями места. Напр.: *Соседи вокруг* шутили, что из своей МТС Гаврилов сделал воинскую часть. . . (В. Санин); Потом первый утренний самолет с ближнего аэродрома пробивал тишину, и тогда начинали звякать ведра, шипел паровоз на станции, *сосед напротив* заводил свой КраЗ. . . (В. Романов); *Съседите отсреща* заминаха на почивка.

Словосочетания с прилагательными *левый*, *правый* исключительно редки в русском языке. Напр.: Гурский оглядел палату, спавшего. . . *левого соседа Лопатина* и сидевшего в халате на своей койке *правого соседа*. . . (К. Симонов). В болгарском языке нет словосочетаний с существительным *съсед* и прилагательными *ляв*, *десен*.

Наречия *слева*, *справа*; *вляво*, *отдясно* реже примыкают к другим существительным, называющим людей. Напр.: *Человека слева* я, кажется, где-то встречал (Ф. Вигдорца); *Ами Сюлеймановите слуги вляво?* Те бяха християни (А. Дончев); *Ами спашните вдясно?* Те се молеха първенците да се опрат, за да могат да ограбят стадата им и жените им (А. Дончев).

Здесь употребление соотносительных словосочетаний с прилагательными невозможно.

Многочисленны случаи употребления наречий *вокруг* и *наоколо*, которые примыкают всегда к существительным собирательным или к существительным во множественном числе. Напр.: Мне чертовски нужно, чтобы *люди вокруг* улыбались (В. Санин); *Толпа вокруг* весело зашумела. („Неделя“ 1983/14); Облечен беше, както *всички селяни наоколо*, с антерия и къса аба (Й. Йовков); *Смутили се бяха доста свещениците и множеството наоколо* не се усмири бързо. . . (Д. Талев).

Эти словосочетания, в отличие от словосочетаний, где наречие *наоколо* примыкает к существительным с конкретно-предметным значением, не имеют соотносительных с прилагательным.

Такое отсутствие соотносительности наблюдается и при словосочетаниях с наречиями *внизу*, *наверху*, *внутри* и т. п.; *долу*, *горе*,

вътре, наблизо и т. п., которые тоже широко употребительны. Напр.: *Мужчина наверху улынулся* (В. Распутин); Виктор оставил чемодан у *старушек внизу*, вчетвером сбившихся на одной скамье (В. Распутин); Стоян Глаушев стояше на вратата и наблюдаваше захласнат работата на *тия мъже долу* (Д. Талев); Помош ли чакат, или *нашите хора вътре* са успели да завземат властта? (Ф. Попова-Мутафсва). Более того, словосочетания с прилагательными, однокоренными с наречиями *выше*, приобретают другой смысл. Срв.: — А, какво ще кажеш — *подвикна на свой познат наблизу*. (Д. Талев) — . . . *подвикна на свой близък познат*.; А всяка минута беше *фатална* — *човекът долу* престана да се обажда (,Труд“ 1984/222) — . . . *долният човек* престана да се обажда.

Часто встречаются словосочетания с наречиями *здесь, там; тук, там* и соотносительные им с прилагательными *здешний, тамошний; тукашен, тамошен*. Напр.: Самые прогрессивные *люди здесь* — это *хануги* (В. Сухаревич); *Проводники там* величественные, как министры или капелъдинеры в театре „Ла Скала“ (Е. Воробьев); Климов уже успел заметить, что *здешний народ* — сплошь и прекрасно светловолос (Ю. Нагибин); . . . так что у меня просто не будет случая намекнуть о вашей лояльности кому-нибудь из *влиятельных здешних лиц* (Л. Леонов); Не дойде на сватбата ми и *най-добрата ми приятелка тук* (Д. Талев); И *хората там* са добри, всякога засмени, щастливи (И. Йовков); Не разбираха това *тукашните хора*, не можеха да го усетят (П. Константинов); Сред *тукашното славянско население* Русия се ползува с авторитет и доверие. (Д. Талев); Такива са *тамошните хора* (Д. Талев).

Очень редко в качестве стержневого компонента субстантивно-адвербиального словосочетания выступают существительные собственные. Напр.: *Кюхельбекер рядом* громко дышал (Л. Дугин); Настанала бе някаква бъркотия в мислите му, а той никога няма да изрече неясна, недозряла своя мисъл и тъкмо сега, когато *Вардарски насреща* сякаш го дебнеша да го улови в грешка (Д. Талев).

Часто встречаются словосочетания с субстантивированным определительным местоимением, обычно *все* и *всеички*. Напр.: *Все вокруг* замерли, даже перестали скрести ложками в котелках. (И. Стаднюк); *Всеички тук* отдавна знаят за това.

В болгарском языке встречаются и словосочетания с субстантивированными личными или указательными местоимениями. Напр.: Той го взел със себе си и Васил напуснал гимназията. Завел го някъде и заедно работят, нали Васил е тукашен и всеичко знае за *нас тука* (Д. Талев); *Този отсреща* нямаше много развито чувство за порядъчност (Е. Манов); И понеже проучването ми доказа, че Сотиров наистина е перспективен, мисля си: възможно ли е той да представлява интерес за *ония отвъд?* (В. Мутафчиева).

Редко встречаются словосочетания с субстантивированными числительными или причастиями. Напр.: *Двое напротив* перестали разговаривать; *Новоприбывшие слева* о чем-то спрашивали; И понеже *двамата*

отсреща гледаха, той посегна бавно към ремъка (Г. Стоев); След малко откъм града се появиха четирийсет-петдесет човека. Ръцете на *първите отляво* бяха хранати от скобите на дълго желязо. (П. Константинов); Той пошари с очи по *насядалите наоколо* и у всекиго срещна съгласие и одобрение. . . (Д. Талев); Така е и в Ленинградския дворец на младежта — *чакащите отвън* са много порече от щастливците вътре (г. „Антени“ 1983, 8).

Единичны словосочетания с одушевленными существительными, называющими животных. Напр.: *Ослы тут* тоже обучены ходить по лестницам (Ю. Нагибин); За двести и сто лет до того и сто лет спустя *комары здесь*, кажется, мало изменились (В. Распутин); При этих существительных естественнее употребляются прилагательные. Срв. *здесьние ослы*, *здесьние комары*.

Существительные с отвлеченным значением редко привлекают к себе наречия места. Эти существительные чаще всего обозначают признак, свойство. К ним обычно примыкают наречия *там, тут, здесь, вокруг; тук, там, наоколо* и некоторые другие. Напр.: Зато здесь гораздо большую роль играют значения самих варьируемых форм, и поэтому их *смысловая дублетность здесь* — явление более редкое. . . („Русская грамматика“); *Откровенность там* не только в распахнутой кухне, но и в кожаных обложках меню, в надменности официантов. . . (В. Коротич); *Тая идиллия наоколо* го зачуди и обиди (Е. Станев); *Тази горчица, малко призрачна красота наоколо* съема изведълж и апрже ернетс, ксето сше трепти по слепочията (Св. Славчев).

В словосочетаниях с отвлеченными существительными и наречиями места тоже содержатся определительные отношения.

Словосочетания с отвлеченными существительными и наречиями места не имеют соотносительных с прилагательными. Срв., например, невозможность употребления словосочетания с прилагательным на месте словосочетаний с наречием в следующих предложениях: Да какой он умный, он просто добрый, а все добрые — глупые, потому что *зла вокруг* не видят. (Е. Евтушенко); Но уж если один пловец заплачет — *солидарность здесь* полная. („Работница“ 1984/4); Да видя какво е *положението навън* (Св. Славчев).

Словосочетания с наречиями места образованы в результате эллипсиса речи. В некоторых случаях их можно считать результатом редуцирования местоимений или перехода предлогов в наречия. Напр.: Из спальни вышел Андрей и сел за *стол напротив* меня. (В. Санин) — Из спальни вышел Андрей и сел за *стол напротив*.; *Хората около мене*. . . тия хора се раздвижиха (В. Мутафчиева) — *Хората наоколо* се раздвижиха.

Многие словосочетания можно считать образованными в результате редуцирования предикативных элементов предложения. Срв.: И на *могилах, что были вокруг*, тоже стояли цифры. . . (Ан. Алексин) — И на *могилах вокруг* тоже стояли цифры.; Громко разговаривали *двое мужчин, сидящих напротив* (А. Лагунов) — Гром-

ко разговаривали *двое мужчин напротив*; Галина Сергеевна перевела взгляд на мальчика справа, потом на *рядом сидящую девочку*, еще на мальчика. (Вл. Кузьмин) — Галина Сергеевна посмотрела на мальчика справа, потом на *девочку рядом*...

То же самое можно сказать и о болгарских словосочетаниях. Напр.: Попитах какви сведения за България и българите се съдържат в *ръкописите, които се намират тук*. (г. „Антени“ 1983)/30) — *Всеки ръкопис тук* има своя, често пъти трагична съдба (г. „Антени“ 1983/30); Трепвам, като чувам гласа на *младия мъж, застанал наблизо* (Л. Михалева) — Трепвам, като чувам гласа на *младия мъж наблизо*; Заради *тъжните седмици, прекарани тук*, не искаше да идва на село (Р. Михайлов) — Заради *тъжните седмици тук* не искаше да идва на село. В подтверждение можно привести сказанное С. Георгиевым об образовании этих словосочетаний: „И тук пътят към субстантивно-адвербиалното единство минава през редуциране на предикативните и полупредикативните елементи, вследствие на което се установява контактът на наречieto със съществителното име“⁵.

Словосочетания с наречиями места отличаются устойчивым порядком следования компонентов — зависимое наречие постпозитивно по отношению к стержневому существительному и его перестановка невозможна. Случаи нарушения этого порядка следования компонентов редки в болгарском языке и совсем отсутствуют в русском языке. Напр.: *Нагреща глината се* едигаше стръмнот нагоре, и тя е до върха покрига с гори (А. Дончев); Търново се покажа — *залязващото слънце* ожълтяваше варосаните къщи по Варуша, *долу низината* тънеше в хладна сянка... (Е. Станев); Грозев предпочете кафе и ридя, че *отрещя Павел* разсеяно държеше чаша шампанско... (П. Константинов).

Редки также случаи нарушения контактности компонентов словосочетаний с наречиями места. Напр.: *Сняты были* в спину, на екране помещалось несколько человек, и *столбы разрывов* здали были настоящие (К. Симонов); *Комнаты покойного* гонударя вчизу закрыты наглухо (Н. Задоронов); Пък и останалите не са били особено зааригени, след като ролята на *немалобройната група* *наслужили българи тук* е засвидетелствувача само в един-два официални акта и нищо повече (И. Радев); Тук той помнеше всичко: *техните* двуетажни къщи с дюкянчетата на долния кат, *будката за* *имонади и закуски* *отдясно*, пощата отляво, старите дъсчени стени (Е. Манов).

Иногда наречие места относится одновременно к двум существительным. Напр.: *Трава и кусты* *вокруг* были осыпаны прозрачными горошинами росы (И. Стаднюк); *Низите и ливадите* *някога* *апустяха*, но затова пък нови пътища тръгнаха през *пущинаците* (А. Дончев).

Словосочетания с наречиями места в качестве зависимого неогласованного определения широко употребляются в современ-

ных русском и болгарском языках, прежде всего в художественной литературе. О них Ст. Брезински пишет: „... този тип синтаксими с определителен характер постепенно, ала настоячиво разширяват своя обсег — като несъгласувани определения се появяват доста неочаквани наречия... С други думи, синтаксемите от типа *редиците вляво*... придобиват не само количествено значение, но явно започват да играят доста съществена стилистична роля, особено в художествената практика на наши автори“²⁶.

Эти слова в полной мере можно отнести и к употреблению словосочетаний с наречиями места в газетно-публицистическом стиле, где их частотность все возрастает, что обусловлено их емкостью и выразительностью.

1.1.6. Вторая группа словосочетаний с наречиями с пространственным значением — это словосочетания с наречиями направления. Они, в отличие от наречий со значением места, намного реже примыкают к существительным неглагольным. Наречия со значением направления образуют многочисленные словосочетания с отглагольными существительными под влиянием соответствующих глагольных словосочетаний. Срв.: *ехать туда* — *поездка туда*, *возвращаться домой* — *возвращение домой*; *връщам се назад* — *връщането назад*, *въртя наляво* — *въртенето наляво* и т. д.

Среди существительных неглагольных, способных привлекать к себе наречия направления, чаще всего встречаются существительные с конкретно-предметным значением. Они обычно называются объектами, где совершается движение (*путь, дорога, мост, лестница, ступень, проход, переулок* и т. п.; *път, мост, стълби, проулък, улица, пътека* и т. п.). Напр.: Варя свернула в *первый проулък направо*, надеясь, что он приведет ее туда, где снова стоят нормальные дома (Н. Дубов); Трамвай, дома, *широкий пролет вниз* — все окрашено мягким пепельным светом... (Ю. Бондарев); ... по *стълбите надолу* тръгваше пегавелен фенер (Й. Радичков); Добре, ще ти подам и извод: разгосмявайки лабораторията, ония ми отрязва *всички мостове назад* (В. Мутафчиев); По *пътеката обротно* зърнах висок храст, изпъстрен с бели нежни цветчета... (Л. Михалева).

предметы, являющиеся результатом деятельности человека (*дар, письмо, подарок, план, приказ* и т. п.; *дар, план, заповед* и т. п.). Напр.: Ушел и как будто в воду канул, ни одного *письма домой*... (Ан. Иванов); Они пришли к мысли, что нет надобности считать хороших людей на земле пришельцами, а достижения человечества *дарами извне* (А. Казанцев); Вчера получили *последната заповед отгоре* („Поглед“ 1983/12).

В субстантивных словосочетаниях с наречиями направления содержатся определительные отношения с обстоятельственным оттенком, привносимым наречием, которое может указывать на общее направление (*вперед, назад, вниз, вверх; напред, назад, нагоре, надолу*), на исходный пункт движения или действия (*снизу,*

сверху, снаружи; отдолу, отгоре, отвън и т. п.) на конечный-пункт движения или действия (*сюда, домой, туда; тук, там*).

Высокой частотностью отличаются словосочетания с существительными *путь* и *дорога* и перечисленными выше наречиями направления. Напр.: . . . его болезненная ненависть к неграм и левым открыла ему *быструю дорогу вверх* (Ю. Семенов); Захотелось ему, горло перехватило, сразу вспомнил *дорогу назад*. . . (П. Прокурин); По *дороге домой* Гриша все время думал. . . (В. Михальский); Оставался *один путь наверх*: по тонким сварным лесенкам, вделанным в трубу при монтаже („Спутник“ 1979/8); Но *другого пути туда*, в эти комнаты, все равно нет. . . (К. Симонов).

Высокой частотностью отличаются и болгарские словосочетания с существительным *път* и наречиями направления. Напр.: Отново доволни от равносметката, ще си дадем дума с нови сили да продължим *своя път напред* към нови върхове (Т. Живков); Сега *пътят назад* му се стори още по-тежък. . . (Е. Коралов); *Пътят нагоре* е стръмен и труден („Народен спорт“ 1980/128).

Необходимо заметить, что словосочетания с существительными с конкретно-предметным значением и наречиями направления не имеют соотносительных с однокоренными прилагательными. Срв., например, невозможность замены наречия прилагательным в следующих предложениях: . . . я бросился, стыдясь, сам не зная чего, надеясь и трепеща, разыскивать *проход вниз* (А. Грин); А через какую-нибудь секунду Шатров круто повернул в *первый проулок направо*. . . (А. Югов); И потече кровь по камька и *реката нагоре* смени цвета си, защото ние желяехме да бъде така (Сл. Караславов) Тримата един след друг минаха от задната врата по *стълбището нагоре* (П. Константинов).

Более того, словосочетания с прилагательными в таких случаях могут приобретать совсем другое значение. Срв.: Я же свернул на *первую попавшуюся дорожку влево*, обдумывая и удивляясь (Ф. Достоевский) — Я же свернул на *первую попавшуюся левую дорожку*. . . ; На крыльце она раскрыла зонт и, не оглядываясь, спустилась по *ступенькам вниз*. . . (В. Хайрзов) — . . . спустилась по *нижним ступенькам*; По *улицата нагоре* се чуха бързи стъпки. (Д. Талев) — По *горната улица* се чуха бързи стъпки.; И като се люшкахме по *пътя надолу*, гледахме земята (А. Дончев) — И като се люшкахме по *долния път*, гледахме земята.

Лишь словосочетания со словами *путь* и *дорога* и наречиями *назад* и *обратно* именуют соотносительные словосочетания с прилагательным *обратный*. Напр.: . . . вечерело, а нам предстоял долгий и трудный *обратный путь* (Ю. Нагибин); С ними время побежит быстрее, есть что вспомнить и что обдумать, *обраткой дороги не хватит* (В. Санин)!

Болгарские словосочетания с существительным *път* и наречием *назад* (реже с наречием *обратно*) тоже имеют синонимичные с прилагательным *обратен*. Напр.: И колко е труден *обратният*

път на актьора от един вече овладян „победен“ сатиричен герой към друг. . . („Отечествен фронт“ 1985/12048).

Наречия направления примыкают, хотя и редко, и к существительным, называющим людей. В таких словосочетаниях тоже содержатся определительные отношения. Напр.: . . . втайне он очень гордился, что у его отца, у матери столько *старых товарищей оттуда* — и бывших новокузнецан, и нынешних. (Г. Немченко); Ты встретил *своих людей оттуда?* (Ан Иванов); Три въртопа чувства се запремятаха в душата на Методи: ненавист към дежурния техник . . . бясна омраза срещу *пришълците отвън*. . . и страх. . . (А. Гуляшки).

Намного реже наречия направления примыкают к существительным с отвлеченным значением. Напр.: На меня еще посыпались, как из рога изобилия, *родости извне*. (В. Попов); Решение мое следующее: каковы бы ни были ваши поступки, я не считаю себя вправе разрывать тех уз, которыми мы связаны *властью свыше* (Л. Н. Толстой); Вам надо иметь под рукой надежные казачьи части, чтобы обеспечить себя от всяких *случайностей изнутри* (М. Шолохов).

Для болгарского языка словосочетания с отвлеченными существительными и наречиями направления еще менее характерны. Напр.: Семейното добруване не се гради само с пари и вещи, нито само с *помощ отвън* („Вечерни новини“ 1984/33); Затова нам са необходими такива организационни и управленски структури, такива промени в политическата система, които органически съчетават *инициативата на трудовите колективи отдолу с инициативата отгоре* (Т. Живков).

Словосочетания с существительными, называющими людей, как и с существительными отвлеченными и примыкающим наречием направления не имеют соотносительных с прилагательными.

Словосочетания с существительными неглагольными, называющими конкретные объекты, и наречиями направления образуются, как уже было сказано, под влиянием глагольных словосочетаний, поскольку эти существительные. . . с глаголом словообразовательно не связаны, но выражают с ним одну семантическую идею, например, идею направления, движения, протяженности: *ехать — дорога, идти — тропинка, спускаться, подниматься — лестница, ступенька*²⁷. Эту связь легко можно проследить на примере следующих предложений: Костя ускорил шаги, рассчитав, что когда она будет сбегать по *широкой отлогой мраморной лестнице вниз*, то повернется к нему лицом, и он увидит ее (А. Югов); Долго искал я *безопасную тропку вниз* и, вконец обессилив, вполз в ущелье, возникшее на моем пути („Крокодил“ 1985/5); Чуха се във стъпките на слугата, после по *дървената стълба надолу* и всичко утихна (Д. Талев); Още едно *мъпало надолу* — доколкото изобщо е възможно *да се слезе по-надолу* — представлява делото на Тони Дювер (Б. Райнов).

Словосочетания с существительными, называющими людей, и существительными, называющими предметы, являющиеся результатом деятельности человека, образуются в результате редуцирования предикативных элементов предложения. Срв., например: *Сведения, которые приходят оттуда*, весьма тревожны (Ю. Семенов) — *Сведения оттуда* весьма тревожны.; Ты тоже, как и Михеев, все эти годы только и выполнял *план, спускаемый сверху* (Ю. Скоп) — . . . выполнял *план сверху*.; И тый като имало много *свободни мъже, придошли от другаде*, дирели жени, плащали и по селата че развѣдили кучки (А. Дончев) — И тый като имало много *свободни мъже от другаде*. . .

Словосочетания с наречиями направления обладают такими же особенностями функционирования, как и словосочетания с наречиями места. В них тоже обязательна контактность компонентов, и нарушается она в редких случаях. Напр.: *Поклоны Егору мы найдем и во многих письмах К. С. Станисловского домой* („Неделя“ 1985/5); *Няма път за мене назад* (А. Дончев).

Редки также случаи препозитивного расположения наречия по отношению к существительному в словосочетании. Напр.: *Порой память заводила в глухие уголки и даже в заросли, но каждый раз находила оттуда дорогу* (Ю. Мушкетик); *Вперед пути не было*. („Неделя“ 1982/40). В нашей выборке нет примеров с препозицией наречия направления в болгарском языке.

Встречаются единичные примеры, в которых одновременно наблюдается дистантное расположение компонентов словосочетания и препозиция наречия. Напр.: — *Мы так далеко уйдем сейчас в споре, что опасаясь — назад из безумия дороги уже не будет* (Ю. Бондарев).

Употребление словосочетаний с наречиями направления характерно прежде всего для языка современной художественной литературы. Они придают речи яркость и выразительность. Очень часто словосочетания с наречиями направления отличаются необычностью и воспринимаются как окказионализмы. Напр.: *Синие и белые ласточки писем, стремительные защитницы среды, обеспокоены оскудением культуры. . . Это некий „меценат снизу“, личность бескорыстная и героичная, порой неудобная для окружающих* (А. Вознесенский); *Бях пред скала, беше тъмно, нямах ориентир, рискувах при следващите няколко метра нагоре да тупна в някоя дупка*. (Л. Янков); *След пет дълги дни нагоре по единствената пътека край реката Дюд Коси. . . аз копнеех не само за българска реч, а вече предвкусах докосването до победата* (С. Идакиев)

Словосочетания с наречиями направления, благодаря своей емкости и выразительности, широко распространяются и в газетно-публицистическом стиле. Очень часто в этом стиле словосочетания с наречиями направления функционируют в качестве заголовков. Напр.: *Москва — вид сверху* („Спутник“ 1979/5); *Дорога туда — дорога обратно* („Крестьянка“ 1981/9); *Дорога вниз* („Работница“

1981/1); *Гласът отгоре надолу* („Поглед“ 1983/49); *Мнения отгоре и отдолу* („Работническо дело“ 1985/7).

1.2. По сравнению со словосочетаниями первого подтипа, словосочетания второго подтипа — с наречиями времени — встречаются намного реже. В их кругу самой высокой частотностью отличаются словосочетания, в которых стержневые существительные имеют конкретно-предметное значение. Они обычно называют конкретные предметы и объекты, а наречие конкретизирует их во времени. Самые употребительные наречия в таких словосочетаниях — *сегодня, ныне, теперь, тогда, зимой, ночью* и т. п.; *вчера, сега, днес, ноцем, сутрин* и т. п. Напр.: *Летний покой — без ракет ночью* и дежурных выстрелов днем нерушимо стоял здесь с позавчерашнего вечера. . . (Ю. Бондарев); *Ты вспомни, что такое северный русский городишко зимой!* (Ю. Бондарев); . . . *във всичките ми картини напоследък времето е все тъй слънчево и много ясно* (А. Гуляшки).

Особенно характерно здесь употребление существительных, называющих географические объекты, чаще всего населенные пункты и государства. Напр.: *Париж сегодня* — это логовище разъяренного гитра (А. Н. Толстой); В своята реч „*София преди 30 години и сега*“ през 1910 година, която предизвика голям отзвук в печата, Екатерина Каравелова подчертава. . . („Народна култура“ 1981/32)

Наряду с ними употребляются словосочетания с однокоренными прилагательными. Напр.: С одной стороны, *тогдашняя Америка* хотела глазами Уилки установить, в какой мере после весенних и летних поражений способна Россия к продолжению борьбы один на один с немцами. . . (К. Симонов); *Днешна Япония* е доказателство, че пълноценното съвременно развитие е свързано с широк кръгозор, отлична информация, пълна осведоменост (Л. Стефанова).

Активно и употребление словосочетаний с существительными, называющими отрезки времени. Напр.: Я плохо спал *ночь накануне*, вдобавок мое маджари заедал изисмом. . . (Л. Леонов); *Полюбил вас за короткие дни тогда*, Екатерина Дмитриевна, не меньше, чем Дарью Дмитриевну (А. Н. Толстой); И за земята *годините тогава* бяха нездрави, сушави и бесплодни (Д. Талев); *Детството й зиме* бе преболедувано от край до край (Бл. Димитрова).

Эти словосочетания тоже могут иметь соотносительные с прилагательными. Срв.: . . . *февраль нынче* выдался снежным, выюжным, как в добрые, старые времена. . . (П. Проскурин) — . . . *нынешний февраль* выдался снежным, выюжным. . . ; А *дни тогда* были и действительно светлые (Г. Немченко) — А *тогдашние дни* были и действительно светлые.; Такива бяха *времената тогава*. (П. Димитров-Рудар) — Такива бяха *тогавашните времена*.; Вековете преди него, *вчерашният ден, денят утре* и вековете след него — те бяха чужди (А. Дончев).

Очень часто встречаются словосочетания с наречием *напролет*, которое примыкает обычно к существительному *ночь*, реже — к существительному *день* или другим существительным, называющим

отрезки времени. Напр.: Проговорили *ночь напролет*, и под утро Этьен знал о новом соседе много (Е. Воробьев); . . . *день напролет* просиживает за столиком фешенебельного кафе, а ужинает в самом дорогом ресторане. . . (Е. Воробьев)

Эти словосочетания имеют соотносительные с прилагательным *весь*. Напр.: Проговорили *всю ночь*.; *Весь день* просиживает за столиком кафе.

Особый интерес представляют словосочетания с наречиями времени и существительными, называющими людей или совокупность людей. Эти существительные могут называть людей по возрасту, профессии, званию, общественному положению и т. д. Наречие в словосочетании ограничивает состояние, выраженное существительным, во времени²⁸.

Эти словосочетания отличаются своеобразием функционирования в предложении. Во-первых, они, как правило, выступают в позиции обособленных членов предложения. Во-вторых, в них более естественна препозиция наречия. В-третьих, существительные в болгарских словосочетаниях употребляются всегда без артикля. Напр.: . . . в начале войны мне, *тогда лейтенанту*, поручили эвакуировать детей из детского дома (А. Лиханов); Я старался понять бывшего Генку, *ныне профессора* (Ю. Нагибин); Немолодой сборщик, *теперь механик-водитель*, поведал нам историю одной женщины из его цеха („Неделя“ 1984/40); А зад прозвището Антоан Доминик се крие френският кадрови дипломат Доминик Боншардие, *понастоящем посланик в Боливия* (Б. Райнов); Същата нощ ст ръцете им бил избягал Арсо Пандурски, *впоследствие командир на Горноджумайския отряд* (ж. „Антени“ 1983/5).

Редко наречие в таких словосочетаниях может располагаться постпозитивно по отношению к существительному. Напр.: . . . да родная сестра Варвара Дмитриевна, *агроном теперь* в колхозе, заскочила как-то совсем неожиданно на недельку (Ю. Скоп); Новина имаше голяма: синът на Павли, *можък вече*, мразен от мащеха си, гонен и от баща си зарад нея, беше забягнал. . . (Й. Йовков).

Словосочетания с наречием времени в позиции обособленных частей предложения имеют соотносительные с прилагательными. Напр.: Студент, *вчерашний десятиклассник*, должен прочитать изучить в течение семестра во много раз больше материала, чем в школе за два года („Неделя“ 1984/13); Мы *тогдашние юноши и девушки*, боялись и нос из дома высунуть („Работница“ 1984/9); Съседката, *довчерашна провинциалка*, в първия момент не може да проумее какво става (Бл. Димитрова).

Словосочетания с названиями людей и наречиями времени, не выступающие в обособленной позиции, обладают характерными для субстантивно-адвербиальных словосочетаний вообще особенностями — постпозицией наречия и наличием артикля в болгарском языке. Напр.: *Инициативные люди сегодня* — самый ценный капитал (Г. Марков); *А нашата наша утре* — това все повече ще бъдете

вие, днешните млади поколения (Т. Живков); *Жената днес* — това е вселената (И. Вазов).

Функционално соотносительны с ними словосочетания с однокоренными прилагательными. Напр.: Из *сегодняшних актеров* очень ценю Ульянова („Неделя“ 1982/31); Но *сегашната американка* смята, че има неотемлемо право на непременно уважение от страна на всякой мъж (Ал. Константинов).

Очень редки словосочетания с наречием времени и существительными с отвлеченным значением. Напр.: . . . этого человека, стоявшего сейчас перед ней, она когда-то любила без памяти, он был отцом ее детей, и *полное равнодушие к нему сейчас* даже испугало ее (П. Проскурин); *Культура разумного потребления сегодня* — один из важнейших признаков общей культуры человека („Неделя“ 1984/21); И все пак като че ли *традицията досега* ни е оставила само примери на майки, нагърбиле се с трудната, даже непосилна задача сами да отглеждат децата си („Жената днес“ 1984/9).

Словосочетания с наречиями времени считаются „молодыми“. Они образуются в языке XX века, и это дает основание многим исследователям считать, что словосочетания этого типа еще складываются²⁹. О том, что эти словосочетания еще не полностью сложились, говорит и тот факт, что во многих случаях существительные, к которым примыкают наречия времени в определительной функции, играют роль предикативных частей предложения.

Употребление словосочетаний с наречиями времени все больше расширяется в современных русском и болгарском языках. Особенно активно их употребление в газетно-публицистическом стиле, где они очень часто функционируют в качестве заголовков. Особенно частотны в заголовках наречия *сегодня* и *днес*. Напр.: *Монголия сегодня* („Неделя“ 1983/35); *Институт сегодня* („Спутник“ 1981/11); *Украина сегодня* („Путешествие в СССР“ 1979/3); *Светът днес* („Отечествен фронт“ — постоянная рубрика); *СССР днес* („Отечествен фронт“ 1983/66).

Характерно здесь и употребление словосочетаний с наречиями *сегодня*, *вчера*, *завтра*; *днес*, *вчера*, *утре* в различных комбинациях из двух или трех наречий. Напр.: *БАМ сегодня и завтра* („Неделя“ 1983/27); *Сахар вчера и сегодня* („Сельский календарь“ 1978); *Совхоз „Гигант“ вчера, сегодня, завтра* („Русский язык за рубежом“ 1979/1); *Белтъците днес и утре* („Орбита“ 1984/20); *Трамваят вчера, днес и утре* („Работническо дело“ 1981/194).

Словосочетания с прилагательными функционируют в качестве заголовков реже. Напр.: *Завтрашний трактор* („Неделя“ 1981/15); *Энергетика сегодняшняя и будущая* („Спутник“ 1981/2).

Значительно реже в словосочетаниях в роли заголовков выступают другие наречия времени. Напр.: *Овощи зимой* („Работница“ 1981/2); *Добруджа някога* (Й. Йовков); *Балетната зала сутрин* („Труд“ 1980/214).

1. 3. Словосочетаний с наречиями совместности и неглаголь-

ными существительными очень мало. Эти наречия примыкают преимущественно к существительным отглагольным, что обусловлено их значением — они „обозначают обстоятельство, выраженное в цифрах“³⁰. Наречия совместности (*вдвоем, втроем, вместе, наедине; насаме, заедно*) сочетаются чаще всего с неглагольными существительными, называющими отрезки времени. Напр.: Они оба почувствовали, что их поездки не было, не было *двух дней вместе*, что им нужно сейчас прощаться. . . (Ю. Казаков); Нет, я так рада случаю побыть с тобой наедине, и признаться, как ни хорошо мне с ними, жалко *наших вечеров вдвоем* (Л. Н. Толстой).

Встречаются и словосочетания с наречиями совместности и существительными с отвлеченным значением, но исключительно редко. Напр.: *Одиночество вдвоем*, случалось, безмерно тяготило ее (А. Грин); Но самый поразительный выход из ситуации „*одиночества вдвоем*“ находит уже упоминавшаяся мною Ирина Мансурова („Литературная газета“ 1985/3).

В болгарском языке словосочетания с наречиями совместности исключительно редки. Напр.: Желая да кажа *няколко думи насаме* на царкинята (Ф. Попова-Мутафова); — Рени, може ли *две думи насаме?* (Р. Михайлов).

Словосочетания с наречиями совместности и неглагольными существительными не имеют соотносительных с прилагательными. Срв., например, невозможность употребления словосочетания с прилагательным в следующем предложении: Я так боюсь *одиночества вдвоем* (Е. Воробьев).

Словосочетания с наречиями совместности и неглагольными существительными можно считать результатом эллипсиса речи. Срв.: Но первая встреча, *вечер, проведенный вместе*, запомнился им до мельчайших подробностей (Г. Коваленко) — Но первая встреча, *вечер вместе* запомнился им. . .

Словосочетания этого подтипа встречаются преимущественно в художественной литературе. Их употребление можно считать особенностью стиля некоторых авторов. Они отличаются яркостью и выразительностью, иногда — необычностью, что позволяет отнести их к окказионализмам.

1. 4. Еще ограниченнее круг словосочетаний с наречиями цели. Немногочисленность этих словосочетаний можно объяснить немногочисленностью самих наречий цели. Как подчеркивает Г. П. Домашенкина, „выражение причинных и целевых отношений в словосочетании и предложении не является характерной функцией наречия“³¹.

Чаще всего к неглагольным существительным примыкает наречие *впрок*. Оно обнаруживает устойчивое предпочтение к существительным с конкретно-предметным значением. Напр.: Как заставить *энергию впрок?* („Неделя“ 1984/41); Он делал для себя какие-то *заметки впрок* (Л. Мкртчян).

Очень часто наречие *впрок* примыкает к существительным, называющим продукты питания. Напр.: Домашнее консервирование так прочно вошло в быт, что вряд ли найдется семья, где не заготавливались бы *продукты впрок* („Спутник“ 1986/10); *Яйца впрок* („Сельский календарь“ 1979).

Словосочетания с наречием *впрок* не имеют функционально соотносительных с прилагательными.

Эти словосочетания, как и словосочетания предыдущего подтипа, можно считать результатом эллипсиса. Они образуются после редуцирования предикативных элементов предложения. Срв.: *Тепло, заготовленное впрок* („Неделя“ 1981/3) — *Тепло впрок*.

В болгарском языке словосочетаний существительных с наречиями цели нет. Целевые отношения обычно выражаются предложно-именными конструкциями. Срв.: *Топлина за запас*.

1. 5. Словосочетания с наречиями *причины*, как и словосочетания с наречиями цели, тоже ограничены не только со стороны примыкающего наречия, но и со стороны стержневого существительного. Известно, что причинных наречий вообще мало в русском языке и выражение причинных отношений не характерно для наречий. Эту их особенность подчеркивает и В. В. Виноградов: „Развитие разнообразных приемов выражения причинных отношений в русском языке идет мимо наречий и охватывает преимущественно союзы и предлоги“³².

В субстантивные словосочетания входит только наречие *причины поневоле*, которое примыкает обычно к существительным, называющим людей. Напр.: *Изобретатель поневоле*, Виноградов совершил тернистый путь поисков, полный как озарений, так и ошибок („Спутник“ 1981/1); *Робинзоны поневоле* пробавлялись выловленной рыбой, но, повторяю, рыба в это время плохо клевала („Неделя“ 1983/3). Существительные в таких словосочетаниях обычно называют людей по профессии или обозначают состояние человека в данный момент.

Словосочетания с наречием *поневоле* не имеют соотносительных с прилагательными.

Эти словосочетания употребляются прежде всего в изетно-публицистическом стиле. Особенно часто они функционируют в качестве заголовков. Напр.: „*Зайцы поневоле*“ („Неделя“ 1980/3); *Робинзоны поневоле* („Неделя“ 1983/3); *Доноры поневоле* („Литературная газета“ 1985/7); *Контрабандисты поневоле* („Крокодил“ 1985/5).

В болгарском языке субстантивных словосочетаний с наречиями *причины* нет. Причинные отношения, как и целевые, выражаются предложно-именными конструкциями. Срв.: *Контрабандисти по неволя*.

На основе всего сказанного можно сделать следующие выводы:

1. В современных русском и болгарском языках существует уже вполне самостоятельный тип словосочетаний со стержневым словом — существительным неглагольным и зависимым словом —

наречием с обстоятельственным значением. Эти словосочетания появились позднее, чем словосочетания с отглагольными существительными и обстоятельственными наречиями, но получают все большее распространение в русском и болгарском языках. Эти словосочетания можно считать новым способом выражения атрибутивных отношений. Их появление и развитие позволяет говорить о расширении синтаксических функций наречия — о возможности его употребляться и в качестве несогласованного определения существительного.

2. В словосочетаниях неглагольных существительных с обстоятельственными наречиями содержатся атрибутивные отношения с обстоятельственным оттенком — чаще места и направления, реже времени, еще реже совместности, причины и цели.

3. Образование субстантивных словосочетаний с обстоятельственными наречиями происходит в силу действия двух факторов: эллипсиса речи (редуцирования предикативных или полупредикативных элементов предложения) и влияния семантических связей глагола с существительными.

4. Компоненты субстантивно-адвербиальных словосочетаний связаны способом примыкания и отличаются соответствующим этому способу связи порядком следования — постпозитивным расположением наречия по отношению к определяемому существительному. Случаи нарушения этого порядка расположения компонентов словосочетания чаще наблюдаются в болгарском языке, в русском языке они исключительно редки.

5. Русские и болгарские словосочетания с обстоятельственными наречиями обладают неодинаковой степенью спаянности компонентов. Болгарские словосочетания можно считать более свободными, в них чаще наблюдается дистантное расположение компонентов.

6. Отличительная черта болгарских субстантивно-адвербиальных словосочетаний — наличие артикля у существительного. При отсутствии артикля категория определенности выражается другими средствами.

7. Русские и болгарские субстантивно-адвербиальные словосочетания обнаруживают полное структурное и большое семантическое сходство в подтипе с пространственными наречиями (места и направления). Словосочетания этого подтипа отличаются некоторыми семантическими особенностями и особенностями функционирования в строе предложения.

8. Субстантивные словосочетания с наречиями времени в русском и болгарском языках можно считать еще не окончательно сложившимися. Они отличаются меньшей частотностью, чем словосочетания первого подтипа, и своеобразием функционирования в предложении.

9. Словосочетания с наречиями совместности ограничены со стороны зависимого наречия. Они более характерны для русского языка. В болгарском языке встречаются исключительно редко.

10. Субстантивные словосочетания с наречиями причины и цели в русском языке ограничены как со стороны зависимого наречия, так и со стороны стержневого существительного. В болгарском языке нет структурно адекватных словосочетаний, и целевые и причинные отношения выражаются предложно-именными конструкциями.

11. Субстантивно-адвербиальные словосочетания в русском и болгарском языках обладают неодинаковой функциональной соотносительностью с субстантивно-адекативными словосочетаниями. Во многих случаях словосочетания с наречиями и в качестве несогласованного определения употребляются наравне со словосочетаниями с прилагательными в качестве согласованного определения. В других случаях словосочетания с наречием являются единственным способом выражения атрибутивных отношений. Наличие функционально соотносительных словосочетаний с прилагательными и наречиями позволяет говорить об обогащении русского и болгарского языков новыми выразительными средствами.

12. Результаты исследования субстантивных словосочетаний с обстоятельственными наречиями, как и остальных типов субстантивно-адвербиальных словосочетаний, могут быть использованы в теоретическом изучении русского и болгарского синтаксиса, в практике преподавания русского и болгарского языков, а также в теории и практике перевода с русского на болгарский и с болгарского на русский язык.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ¹ Георгиев, Ст. Субстантивно-адвербиальные словосочетания в современном болгарском языке, *Български език*, 1967, 3, с. 223—230; Брезински, Ст. Наречия като несъгласувани определения в съвременния български език, *Славистични изследвания*, 1978, с. 63—73.
- ² Гек, В. Г. Сравнительная типология французского и русского языка, Ленинград, 1977, с. 10—11.
- ³ Молошная, Т. Н. Субстантивные словосочетания в славянских языках, Москва, 1975, с. 150.
- ⁴ *Русская грамматика*, Москва, 1980, т. II, с. 21.
- ⁵ Пешковский, А. М. Русский синтаксис в научном освещении, Москва, 1938, с. 113.
- ⁶ Виноградов, В. В. Русский язык, Москва, 1972, с. 303.
- ⁷ *Русская грамматика*, т. I, с. 703.
- ⁸ Андрейчин, Л. Основна българска граматика, София, 1978, с. 37.
- ⁹ Стоянов, Ст. Граматика на българския книжовен език, София, 1980, с. 442.
- ¹⁰ *Граматика на съвременния български книжовен език*, София, 1983, т. II, с. 387.
- ¹¹ Фурашов, В. И. Присубстантивные наречия в строе предложения, *Русский язык в национальной школе*, 1978, 6, с. 80.
- ¹² Иванникова, Е. А. Об атрибутивном употреблении наречий, *Синтаксис и стилистика*, Москва, 1976, с. 122.
- ¹³ Балишвили, О. К. Присубстантивное употребление наречий, *Русский язык в грузинской школе*, Тбилиси, 1977, 3, с. 73.
- ¹⁴ *Русская грамматика*, т. II, с. 73.

- ¹⁵ Прокопович, Н. Н. К вопросу о роли словообразовательных связей частей речи в построении словосочетаний, Исследования по грамматике русского литературного языка, Москва, 1955, с. 143.
- ¹⁶ Чикина, Л. К. Словосочетания неглагольных существительных с зависимыми наречиями, Ученые записки МГПИ им. Ленина, 1960, с. 218.
- ¹⁷ Георгиев, Ст. Указ. соч., с. 229.
- ¹⁸ Чугов, В. И. О функциональной соотносительности однокоренных прилагательных и наречий в русском языке, Ученые записки МГПИ им. Ленина, 1967, 264, с. 202.
- ¹⁹ Суханова, З. Я. Синтаксические особенности отглагольных существительных со значением действия, АКД, Москва, 1964, с. 6.
- ²⁰ Фурашов, В. И. Указ. соч., с. 77.
- ²¹ Виноградов, В. В. Указ. соч., с. 301.
- ²² Там же, с. 302—303.
- ²³ Георгиев, Ст. Указ. соч., с. 224.
- ²⁴ Виноградов, В. В. Вопросы изучения словосочетаний, Вопросы языкознания, 1954, 3, с. 17.
- ²⁵ Георгиев, Ст. Указ. соч., с. 225.
- ²⁶ Брезински, Ст. Указ. соч., с. 64.
- ²⁷ Чикина, Л. К. Указ. соч., с. 218.
- ²⁸ Чикина, Л. К. К вопросу о присубстантивном употреблении наречий, Ученые записки Смоленского пединститута, 1958, 9, с. 238.
- ²⁹ Там же, с. 230.
- ³⁰ Виноградов, В. В. Русский язык, с. 297.
- ³¹ Домашенкина, Г. П. Функция обстоятельственных наречий в составе словосочетания и предложения, АКД, Москва, 1954, с. 15.
- ³² Виноградов, В. В. Русский язык, с. 302.

WORD-COMBINATIONS OF THE PATTERN
NOUN+ADVERB
IN RUSSIAN AND BULGARIAN

Liliana Tzoneva

S u m m a r y

This paper deals with word-combinations of the pattern NOUN+ADVERB in Russian and Bulgarian. Attention is focussed on word-combinations consisting of non-verbal nouns and circumstantial adverbs. In Russian such word-combinations are subdivided into five groups according to the semantic categories of the included adverbs: of place and direction, of time, of concurrence, of cause, of purpose. In Bulgarian they are subdivided into three groups: of place and direction, of time, of concurrence, the semantic relations of cause and of purpose being expressed by means of prepositional phrases.

The author reaches some conclusions concerning the syntactic and semantic similarities and differences in the word-combination pattern under discussion in Russian and in Bulgarian.

ЗА ЕДИН ТИП СУБСТАНТИВНО-АДВЕРБИАЛНИ
СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ В РУСКИЯ
И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

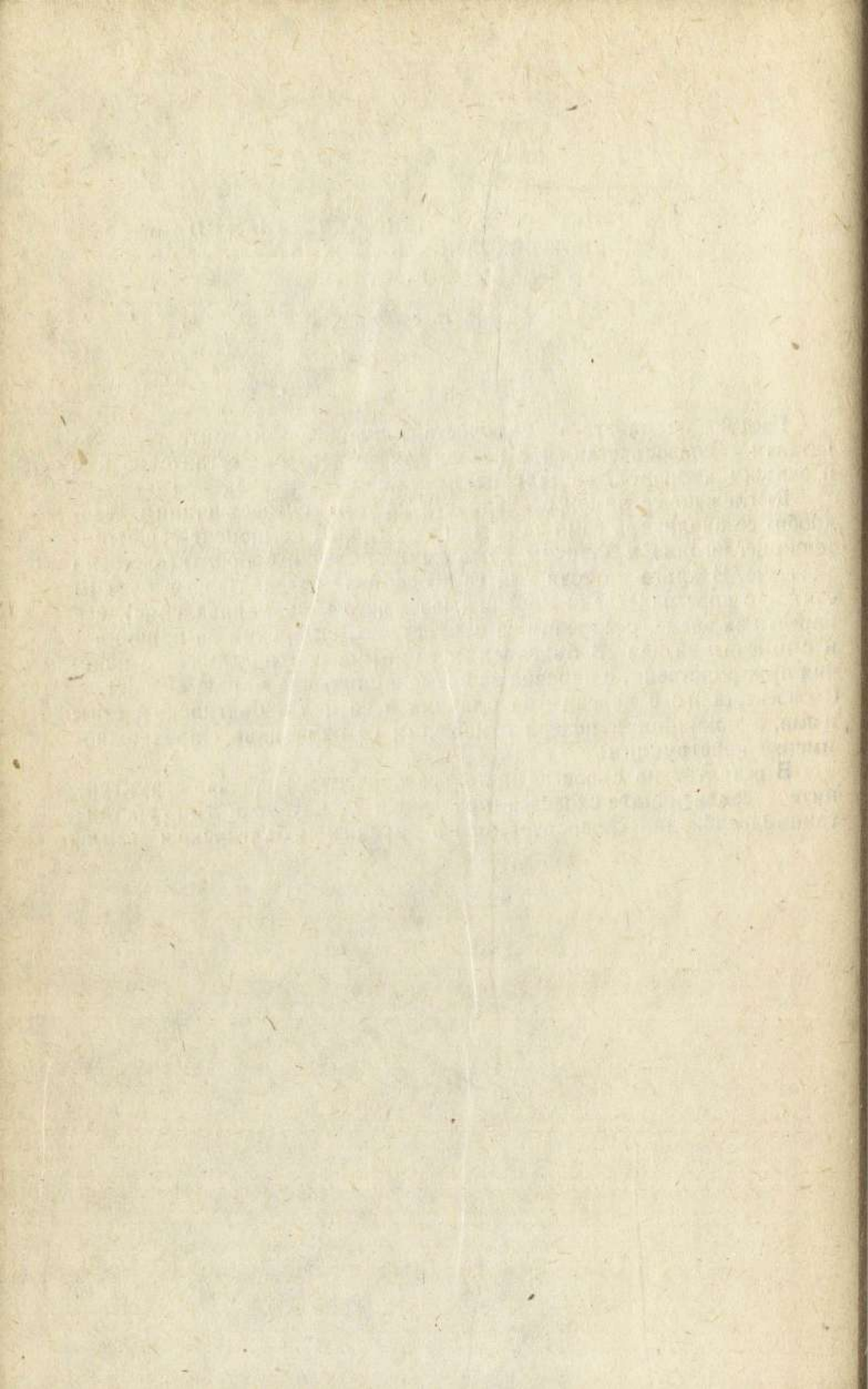
Лиляна Цонева

Резюме

Предмет на работата са субстантивно-адвербиалните словосъчетания — словосъчетания с главен компонент съществително име и зависим компонент — наречие.

Разглеждат се някои особености на тези словосъчетания. Подробно се анализира само един тип — с главен компонент съществително неглаголно и зависим компонент наречие с обстоятелствено значение. В кръга на този тип се обособяват пет подтипа в руския език — с пространствени наречия (за място и за направление), с наречия за време, с наречия за съвместност, с наречия за причина и с наречия за цел. В българския език има три подтипа — с наречия пространствени, с наречия за време и с наречия за съвместност. Словосъчетания с наречия за причина и за цел в българския език няма, а причинни и целеви отношения се изразяват с предложноименни конструкции.

В резултат на съпоставянето се правят изводи за структурните и семантичните сходства и различия между този тип субстантивно-адвербиални словосъчетания в руския и българския език.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИЙ“

Том XXII, кн.2

Филологически факултет

1985/1986

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ „CYRILLE ET MÉTHODE“
DE V. TIRNOVO

Tome XXII, livre 2

Faculté des Lettres 1985/1986

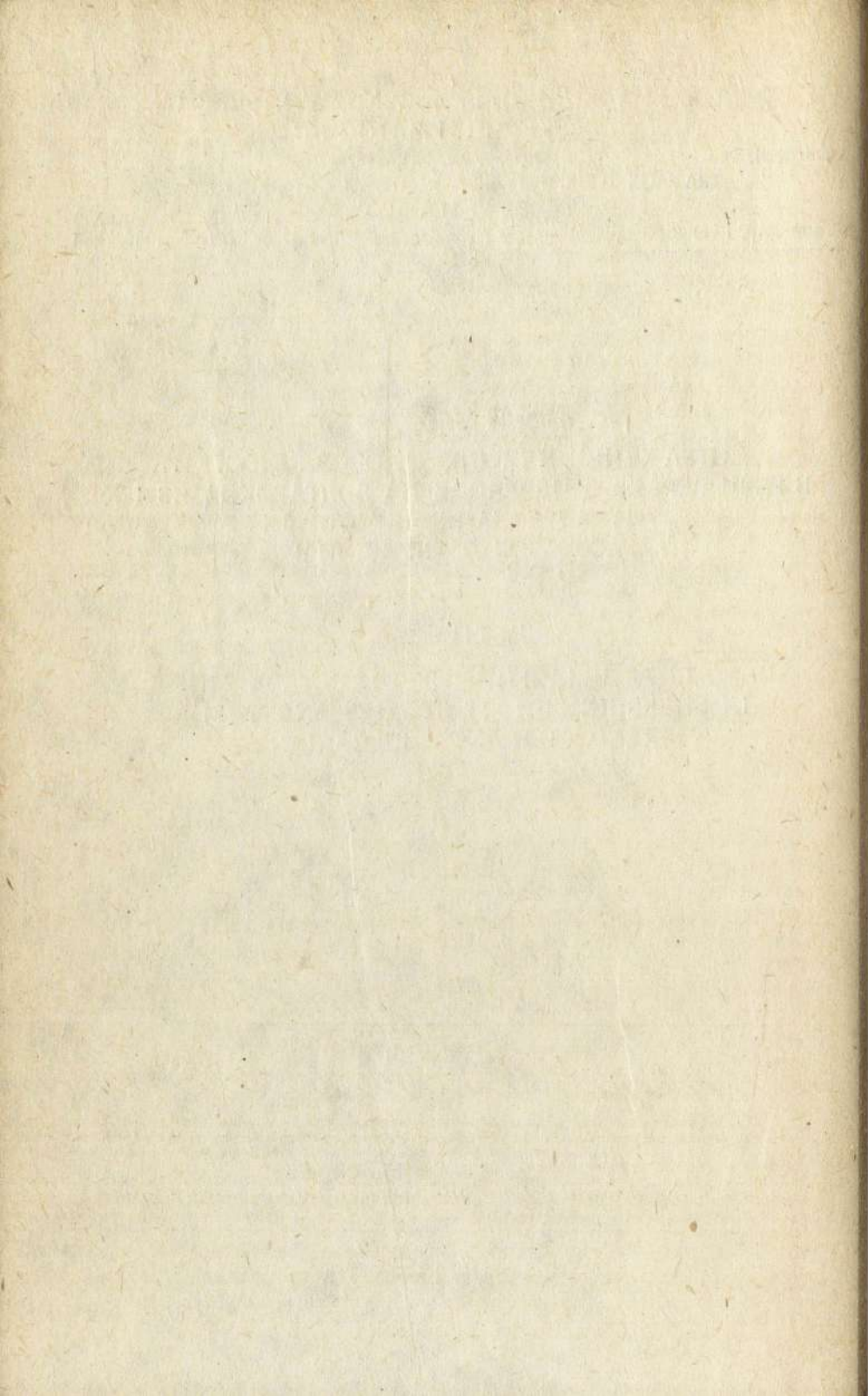
Емилия Михайлова

ОТРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ
В РЕЧИ ГЕРОЕВ В ПЕРЕВОДЕ НА БОЛГАРСКИЙ ЯЗЫК
(НА МАТЕРИАЛЕ НЕКОТОРЫХ
РАССКАЗОВ В. ШУКШИНА)

Emilia Mihailova

SOME PECULIARITIES OF DIRECT SPEECH
IN SHUKSHIN'S SHORT STORIES AND THEIR
RENDERING INTO BULGARIAN

София, 1987

Проблема воссоздания речи персонажей в переводе еще недостаточно исследована. В целом она довольно сложна и заслуживает особого внимания как в теоретическом плане, так и в практике художественного перевода. Учитывая важность и сложность этой проблемы, мы ставим перед собой задачу показать, применение каких переводческих приемов является правомерным при отражении особенностей речи персонажей в переводе. Объектом исследования являются некоторые рассказы В. Шукшина, включенные в „Избранные произведения в двух томах“, в книгу „Беседы при ясной луне“ и в „Рассказы“ (Роман-газета, 17 за 1975 г.)¹, и в переводах этих рассказов на болгарский язык, осуществленный переводчицей Лиляной Минковой².

Для всего творчества В. Шукшина характерно то, что в нем чувствуется что-то совершенно новое, неповторимое. В истории современной русской литературы Шукшин должен быть признан безусловным и глубочайшим знатоком ежедневной философии нашего современника. Может быть, этим можно объяснить „загадку“ его стиля: авторская речь в его прозе иногда мало отличается от речи персонажей, следует как бы в том же духе, что и речь героев. Он щедро использовал в своем творчестве доскональное знание деревни и всех многообразных проблем, касающихся ее. Это позволило ему высказать свои мысли о современном человеке, о его бытовании и о существе его. Рассказы Шукшина при предельной сжатости глубоко выразительны. Описания почти отсутствуют, но речь персонажей так эмоциональна, что человек живет и видит. Автор хорошо знает, и не только знает — чувствует словарь современного русского языка. Его язык ясный, уходящий корнями в живую речь³.

Анализ примеров, рассмотренных нами, показал, что для речи персонажей Шукшина характерны некоторые особенности, которые проявляются в области фонетики, грамматики и лексики. Мы отнесли их к нескольким группам и подгруппам и на основании того предлагаем следующую классификацию, которая, однако, не претендует на полную исчерпанность.

1. Особенности в области фонетики.

1. Аллегровые явления⁴. Они характерны для северновеликорусских и южновеликорусских говоров и свойственны беглой, неотчетливой речи. Наблюдаются при употреблении:

а) глагольных форм 2-ого лица ед. числа (хощ' вм. хочешь, страшился вм. страшишься, долечисся вм. долечишься). В указанных случаях наблюдается явление своеобразного „стертого“ произношения звукосочетаний, свойственное разговорной речи⁵. Сле-

довательно, эту особенность следует рассматривать не как диалектную, а как элемент разговорной речи.

б) существительных (**тыща** вм. тысяча, **жись** вм. жизнь, **рупь** вм. рубль). Приведенные примеры иллюстрируют более сильную ассимиляцию, при которой два звука сливаются в один **новый**⁶.

в) местоимений (**ничо** вм. ничего, **эт** вм. это, **те** вм. тебе).

г) наречий (**ишо** вм. еще, **счас** вм. сейчас, **пряма** вм. прямо).

д) частиц (**от**, **о** вм. вот, **вить** вм. ведь).

2. Изменение заднебной фонемы *g* перед звонкой согласной (в словах *тогда*, *где*). Во многих говорах и даже в разговорном стиле литературного языка слово *тогда* произносится без согласного перед *d* (*тада*). Что касается слова *где*, в некоторых говорах (вкл. и в алтайских) оно произносится с начальным *и* (*иде*)⁷.

3. Произношение *jis't'* вм. есть. Оно характерно для говоров, не знающих звука *и* перед мягкой согласной в качестве варианта фонемы *e'*.

4. Особенности в произношении глагольных форм 3-ьего лица мн. числа: *'ut* вм. *'at*. Например: *grab'ut*, *ход'ut*, *прос'ut*, *езд'ut* *засуд'ut*, *плот'ut*, *остав'ut*, и др.⁹.

5. Формы инфинитива на *t'*: *прингэ't'* (вм. *принести*).

II. Особенности в области грамматики.

1. Отсутствие начального *н* после предлогов в основах косвенных падежей личных местоимений 3-ьего лица. Напр.: *с ей* вм. *с ней*, *с ими* вм. *с ними*, *с им* вм. *с ним*, *у их* вм. *у них*, *у ей* вм. *у нее*, *к ей* вм. *к ней*.

2. Неправильные окончания падежей: **возбудителей** вм. **возбудителей**, **силов** вм. **сил**, **делов** вм. **дел**, **цыпляты** вм. **цыплята**, **в крове** вм. **в крови**.

III. Особенности в области лексики.

1. Лексические диалектизмы. Автор использует их в стилистических целях. Среди них первое место занимают глаголы, напр.: *часовать* (быть при смерти), *заработить* (заработать), *смолить* (курить), *шугать* (пугать, гонять), *шваркать* (швырять). Кроме того, очень часто встречаются диалектные варианты наречий: *сколь* вм. *сколько*, *нонче* вм. *нынче* и др.

2. Просторечная лексика. Она характерна для простой, непринужденной речи, не связанной строгими нормами¹⁰. В анализированном нами материале было зафиксировано сравнительно небольшое количество просторечных слов. Это преимущественно глаголы, напр. *лаяться* (браниться, ругаться), *решиться* (умереть), *окроваиться* (ощетиниться, озлиться), *кокнуть* (ударит), *маяться* (мучиться), *шиачить* (трудиться, работать), *ударять за кем-нибудь* (ухаживать) и существительные, напр.: *звонарь* (болтун, сплетник), *гульба* (попойка, пьянство), *легковуха* (легковой автомобиль), *шантрапа* (соб.) (пустые, никчемные люди).

3. Для индивидуализации речи персонажей В. Шукшин использует также бранные слова и выражения, напр.: *харя ты нельтяя*,

черт блажной, язви ее, подворотня чертова, твою в душеньку мать, оглоед чертов, шкура и др.

IV. В художественном тексте фразеология используется прежде всего в стилистических целях. Фразеологизмы встречаются как в авторской, так и в прямой речи. Образность и меткость фразеологических единиц (ФЕ) обогащает речь персонажей, делает ее красочной и выразительной. „Фразеологические обороты, — пишет Н. М. Шанский, — выступают как одно из средств языково-стилистической характеристики речи персонажей“¹¹.

Фразеология занимает значительное место в речи шукшинских персонажей. В экспрессивно-эмоциональном аспекте ФЕ, рассмотренные нами, можно отнести к „группам со своеобразной стилиевой окраской“¹²:

а) неодобрительные: *налить шары, шши с маслом, пороть горячку, в бутылку лезть, черт с ним* и др.;

б) шутливые: *к черту на кулички, нос к носу* и др.;

в) экспрессивно-побудительные: *держи карман шире, вынь да положь*.

V. Следует отдельно остановиться на такой особенности речи шукшинских персонажей, как употребление т. н. постпозитивной частицы, выступающей в форме *то*. Согласно Словарю современного русского литературного языка это выделительная частица, которая употребляется для подчеркивания и выделения в предложении слова, к которому относится. Р. И. Аванесов определяет употребление этой частицы как одну из особенностей, свойственных северновеликорусским говорам¹³. В книге „Курс лекций по стилистике русского языка“ А. Н. Васильева включает субъективно-модальные частицы в особый грамматический класс слов в разговорной речи¹⁴. Что касается частицы *то*, она „выделяет в высказывании ту или иную деталь, вносит момент противопоставления и тем усиливает аргумент“¹⁵. Следовательно, употребление указанной частицы следует считать элементом разговорной речи современного русского литературного языка.

Анализ примеров, рассмотренных нами, показал, что частицу *то* присоединяют к:

а) существительным: „как с работой-то?“, „... схожу к директору-то...“, „... вылез из кабины-то...“, „где контроль-то?“ и др.;

б) глаголам: *похмелится-то, выпил-то, просить-то, переживашь-то* и др.;

в) наречиям: *особо-то не лаюсь, чего это долго-то* и др.;

г) местоимениям: *вы-то жили, ты-то, сам-то, вам-то* что и др.

д) прилагательным: „... *Клавкина-то* не ползет...“, „на *чужом-то* несчастье“ и др.;

е) собственным именам: „*Петька-то* пишет?“.

*
* * *

Каждый литературный персонаж по-своему выражает свои мысли. В его речь находит отражение его профессия, культурный уровень, социальное положение и т. п. В связи с этим литературный персонаж должен быть индивидуализирован, и решение этой задачи стоит перед каждым автором. Еще сложнее — сохранить индивидуальные речевые особенности в переводе. „Если индивидуальные особенности речи героев не находят своего отражения в переводе, — пишет К. Мусаев, — не может быть и речи об адекватности и достаточно высокой его художественности: в переводе на нет сводятся стремления автора оригинала к индивидуализации речи персонажей“¹⁶.

В книге „Язык и перевод“ Л. С. Бархударов пишет, что „текст перевода никогда не может быть полным и абсолютным эквивалентом текста подлинника. Однако переводчик должен стремиться к тому, чтобы сделать эту эквивалентность как можно более полной, и добиться сведения потерь до минимума. В таком случае, перевод, который осуществляется „на уровне, необходимом и достаточном для передачи неизменного плана содержания при соблюдении норм ПЯ, является переводом эквивалентным“¹⁷. Если для какого-нибудь средства в оригинале нет точного соответствия в языке перевода, то его функции в системе целого нужно передать с помощью других средств, которые будут сообщать ту же самую информацию. Таким образом перевод будет осуществляться на базе функционального принципа. „Использование“ других средств — функциональных эквивалентов — придает переводу такую же идейно-смысловую, эстетическую и эмоциональную функциональность, какой обладает оригинал“, — пишет А. Людсканов¹⁸. Это проявляется особенно ярко при передаче образной фразеологии, просторечных элементов и в случаях персонификации¹⁹.

Анализ примеров, рассмотренных нами, позволяет утверждать, что при воссоздании особенностей речи персонажей переводчица Л. Минкова применяет преимущественно прием стилистической компенсации. Для этой цели она вводит в перевод почти все ресурсы языка перевода (ПЯ): лексические средства, стилистически окрашенные морфологические и фонетические варианты²⁰ и др.

А. Как было указано в начале работы, в первую группу мы включили особенности в области фонетики. Чтобы отразить эти особенности в переводе, Л. Минкова использует разнообразные средства болгарского языка — стилистически окрашенные фонетические и морфологические варианты, разговорные и просторечные слова и выражения.

1. Передача аллегорических явлений.

1. „Все жа ехать хош?“ — „Реши, значи, да заминеш!“ Произношение хош' (вм. хочешь) характерно для речи сельских жителей в рассказах Шукшина. С точки зрения теории перевода, было бы неправомерно передавать эту особенность с помощью каких-нибудь

фонетических неправильностей, присущих болгарским диалектам. Поэтому переводчица пытается компенсировать эту особенность, вводя в реплику вводное слово „значи“ (паразит.)²¹. Кажется, однако, что для передачи стилистической окраски реплики этого недостаточно, так как в ней имеется и ФЕ — все же (диалектный вариант *все жа*). Может быть, было бы удачнее перевести реплику так: „Ама ти реши да вървиш, а!“.

2. — Не долечился и едешь. . .

— Дома долечушь.

— До-ома! Дома долечнися. . .

В переводе: — Недолекуван си тръгваш. . .

— У дома ще се долекувам.

— У дома-а! То там едно лекуване. . .

Особенность произношения возвратной глагольной формы передана посредством разговорного выражения „то там едно лекуване“.

3. Произношение *тыща* вм. тысяча. Напр.: „И вы все ноете: не знаю, для чего робить! Тебе полторы *тыщи* в месяц неохота заробить, а я за такие-то денюжки все лето горбатился“. Для передачи этой особенности переводчицы используют различные варианты (напр. „илядо“ и др.). Л. Минкова пропускает это слово, но, к сожалению, почти не компенсирует этот пропуск другими словами. „А вие се лигавите: не знам защо работя! Та теб те мързи да изкараш за един месец хиляда и петстотин, *пък* аз за толкова пари по цяло лято съм превивал гръб.“ В переводе использованы разговорный союз *пък*, частица *та* (нар.) и разговорный вариант *теб* (вм. тебе), но этого недостаточно, чтобы передать стилистическую окраску всей реплики.

4. Произношение *жись* (вм. жизнь) встречается чаще всего в речи стариков. Например: „Ну, пошел бы, поработать год на свинарнике. . . Мать не жалеешь. . . Она всю *жись* и так одна прожила“. В переводе: „Да беше поработил една година в свинефермата. . . Не жалиш майка си. Тя и без *туй* цял живот сама е живяла. . .“. Диалектная особенность в произношении передана с помощью нейтральной лексической единицы „живот“, но до некоторой степени компенсируется посредством фразеологической единицы (и) без *туй*.

5. „Шибко горько, Прасковья: пошто напоследок-то *ничо* не сказала!“ Очень характерное для северновеликорусских и алтайского говоров произношение „ничо“ (вм. ничего) несомненно вызывает трудности при переводе. Во многих случаях переводчица удачно компенсирует эту особенность, например: „Много ми е мъчно, Прасковья: що *накрая думица не ми рече?*“ Использовано народно-разговорное выражение „*думица не ми рече*“.

В речи шукшинских персонажей встречается диалектное произношение и других местоимений — *эт* вм. это. Например:

„*Чего эт* тебя заело-то?“ / „К'во те ухапа *пък* тебе“. Компенсация осуществляется с помощью стилистически окрашенного варианта *к'во* и разговорной частицы „*пък*“.

6. Произношение *ишо* вм. „еще“. Например: „Солнышко-то *ишо*

вон где, а они уже с пашни едут“ / „Сльнцето гледаш ли го още къде е, а те ей ги е, вече се прибираг от оран“. Переводчица пытается компенсировать диалектную лексическую единицу *нишо* посредством разговорного словосочетания „ей ги е“. Находка действительно удачная, но нет синхрона между ней и остальной частью фразы, поэтому вся реплика звучит скорее литературно. Может быть, следовало бы употребить выражение „де й“ или „де е“ вместо „кгде е“.

7. К аллегрным явлениям относится и произношение *счас* вм. „сейчас“. Эта особенность характерна для многих персонажей Шукшина. Для ее передачи переводчица использует разнообразные лексические единицы ПЯ. Например:

а) „Ничо... счас маленько уймусь... мирно побеседуем“. В этой реплике кроме диалектной единицы „счас“, можно выделить еще две стилистически окрашенные единицы: „ничо“, „маленько“ (прост.). В переводе: „Ничо, ничо ми няма... ей сегичка да се посьвзема... пък ще си похортуваме“.

Диалектная единица *счас* передается с помощью разговорного словосочетания „ей сегинка“, обозначающего время, а также использована диалектная единица „хортувам“.

б) В некоторых случаях для передачи диалектной единицы „счас“ переводчица использует разг. ФЕ „ей сега“. Напр.: „Счас ты у меня взбесишься, счас...“ / „Ей сега ще побеснееш, ей сег...“.

8. К аллегрным явлениям относится также произношение частиц: *от* вм. *вот*, *вить* вм. *ведь*. Напр.: „От сука! — изумился Иван.“ / „Ама че гад!“ — изуми се Иван.“ Компенсация осуществляется с помощью разговорного выражения „ама че“.

Другие примеры: „Конечно, жалко... кто говорит. Но вить ничем теперь на поможешь“ („Има си хас да не ти е мъка — ама како не може вече с нищо да се помогне“). Использована разговорная ФЕ „има си хас“ и разговорный союз „ама“.

II. К фонетическим особенностям речи шукшинских персонажей относится произношение *тида* (вм. *тогда*) и *иде* (вм. *где*). Например: „Нигде ты, сынок, как-то не можешь закрепиться, сказал мать в ою горякую думу. — Из ФЗУ тада тоже...“ („Ох, сынок, задо никгде не можеш да се задържиш — изрече майката горчивата ги митья. — И от ФЗУ-то тогава...“). Чтобы компенсировать диалектную единицу „тада“, переводчица включает в реплику частицу *ох*, добавляет членную форму к аббревиатуре и таким образом, на наш взгляд, сохраняет стилистическую окрашенность реплики. Думается, однако, что можно было бы добиться большей стилистической адекватности, если бы вместо нейтрального „тогава“ употребить народное „тогаз“.

III. Произношение *јст* вм. *есть*. Например: „Позорно ему на свинарнике поработать! А мясо не позорно „исть?“ / Срам го било в свинефермата да иде! А да нагъваш мясо не те е срам, нали! Переводчица заменяет диалектную лексическую единицу *исть* разговорной лексической единицей „нагъвам“ и таким образом воспроизводит стилистическую окраску всей реплики.

IV. Особенности в произношении глагольных форм 3-ьего лица мн. ч., 'ут в м. 'ат компенсируются различными средствами ПЯ. Напр.:

а) „Ходют тут, подслушивают“. Диалектная лексическая единица „ходют“ заменяется нейтральной лексической единицей „сно-ва“ в значении „ходя, скитам в разни посоки“, ее значение усиливается посредством субстантивированного прилагательного „разни“ в зн. „различни, всевъзможни хора“. („И няма да ни пречите. Сно-ват разни, подслушват. . .“).

б) „И сколько плотют за такую работу?“. Диалектная лексическая единица „плотют“ компенсирована с помощью разговорного союза „ами“ и разговорного варианта местоимения „гази“ — тая „Ами колко ти плащат за тая работа?“

в) В некоторых случаях значение и стилистическая окраска диалектной лексической единицы „ездют“ воспроизводится в переводе посредством разговорного выражения „че то“. („Че то един и двама ли минават отгук?“).

V. Произношение инфинитива на т' — *принес'т'* в м. принести. Напр.: — Гармонь, что ль, *принесеть*?

— Неси.

В переводе: — Да донеса ли хармониката?/ — Донес я.

Диалектная фонетическая особенность удачно компенсирована усеченной формой повелительного наклонения 2-ого лица — „донес“ в м. „донеси“.

Б. Речь персонажей в рассказах В. Шукшина характеризуется и некоторыми грамматическими особенностями, указанными в начале работы. Переводчица компенсирует эти особенности с помощью разнообразных лексических и грамматических средств ПЯ.

1. Самая характерная грамматическая особенность речи шукшинских персонажей — отсутствие начального и в основах косвенных падежей личных местоимений 3-ьего лица. Напр.: „Дак если бы все ложжились с ими рядом от горя, что было бы?“ / „Ама ако рекат всички да лягат до него в черната земля, то какво ще стане тогаз?“

Диалектная грамматическая особенность (с ими) передается нейтральной формой личного местоимения (до него), но стилистическая компенсация осуществляется на уровне всей реплики, и, на наш взгляд, переводчица добилась максимальной стилистической адекватности. В реплике персонажа в оригинале, кроме указанной грамматической неправильности, можно выделить и просторечную лексическую единицу „дак“ (в м. так). В тексте перевода значительно больше стилистически маркированных лексических единиц: разг. сюз „ама“, разговорная лексическая единица „река“ (в знач. да реша), нар. „тогаз“ (нар.). Кроме того, используется в измененном виде диал. ФЕ „предам на черната земля“ (в зн. „похоронить“) — в переводе: „да налягат в черната земля“ (в зн. „умереть“). Таким образом воспроизводится стилистическая окрашенность реплики и сохраняется индивидуальность речи персонажа.

Другие примеры:

„Надо маленько поаккуратней. Чего вот теперь *с ими* сделаешь?“
 „Трябва по-кратко да я караш. Сега на, *к'во* ще им направиш?“ Для компенсации грамматической неправомерности переводчица использует стилистически окрашенный фонетический вариант (*к'во*).

„Не знала я, товарищ. Мне вот посидеть *с им* где-нибудь, маленько хоть“. / „*Не съм знаела бе*, другарю. Само да поседнем мъничко с него. . .“

В этом случае компенсация уже указанной грамматической особенности осуществляется на двух уровнях — лексическом и грамматическом. Переводчица вводит разговорную частицу *бе* и сложный подчинительный союз *само да*, а также использует болгарское прошедшее время *perfectum* (*не съм знаела*) и инфинитивную форму глагола „поседна“, обозначающую „посидеть некоторое время“. На базе такой компенсации сохраняется речевая индивидуальность персонажа и подчеркивается огромное желание матери посидеть и поговорить со своим сыном, который лежит в больнице.

2. В речи шукинских персонажей часто встречаются неправильные падежные флексии, выполняющие экспрессивно-стилистическую функцию: Напр.: таких возбудител~~ез~~, силов нету, только и делов у директора и др. В болгарском языке отсутствуют аналогичные грамматические средства, поэтому подобные диалектные особенности передаются с помощью других средств. Напр.:

„Для чего тебе директор-то? Где директор? Только и делов директору с вами разговаривать!“ / „Къде бил управителят? Той, управителят, друга работа си няма — с такива като теб ще се разправя“. Переводчица передает грамматическую особенность следующими средствами:

а) удваивает подлежащее — „той, управителят. . .“, что является синтаксической особенностью разговорной речи.

б) вводит ФЕ: „няма си друга работа“.

В. Передача особенностей в области лексики.

1. Лексические диалектизмы. В эксцерпированном материале было зафиксировано всего 11 диалектных лексических единиц (на 80 страниц). Как было указано в начале работы, это преимущественно глаголы и наречия. „Чтобы создать необходимое впечатление в речевой характеристике диалектизмоз, их функцию можно и нужно передавать посредством просторечий“²², пишет К. Мусаев. Таким образом компенсируются стилистические функции диалектных элементов. Здесь можно добавить, что для передачи диалектных элементов также использовать и разговорные лексические единицы и фразеологизмы, которые способствуют сохранению стилистических функций диалектных слов. Приведем некоторые примеры, иллюстрирующие способы передачи диалектизмоз, использованных переводчицей Л. Минковой.

1. „Вы ведь как *нонче*: ему, подлецу, за ездку, рупь кладут. . .“ („Вие сега как я карате бе?“ Диалектная единица „нонче“ компенсируется с помощью разговорного фризологизма „карам я“ и разг. частицы „бе“.

2. „А тот, какого посадили-то, *часует*, бедный“ / „Пък оня, дето го качихме де, и той душа бере, милият“. Диалектная единица „часовать“ (в зн. „быть при смерти“) заменена разговорной ФЕ „бера душа“.

3. „Хватить *смолить*-то“ / „Стига си ги смукал бе!“ Диалектная лексическая единица „смолить“ передается разговорной, а вместе с тем добавляется и разговорная частица „бе“. Таким образом, до некоторой степени сохраняется разговорно-просторечная окраска всей реплики.

11. В начале работы было указано, что речь шукшинских персонажей не изобилует просторечными словами (выписано всего 13 — на 80 страниц — просторечных лексических единиц. В переводе эти стилистически маркированные лексические единицы передаются с помощью разнообразных лексических средств ПЯ: фризологизмов, нейтральных лексических единиц с добавлением к ним стилистически маркированных служебных слов и др. Напр.:

1. „*За мной* Минька-то Королев воц как *ударял*“. / „Минька Королев малко ли тича подире ми?“ (в зн. „ухаживать за кем-н.“) передается с помощью разговорной ФЕ „тичам подир някого“.

2. „*Ишачь* сам, если такой сознательный.“ / „Да иде той да превива грѣб, като е толко съзнателен“. В выписанной из оригинала реплике всего одна стилистически маркированная лексическая единица — „ишачить“ (в зн. „трудиться“). Для ее передачи переводчица вводит разговорную ФЕ „превивам грѣб“ и указательное местоимение-числительное „толко“ (нар.) (в зн. „толкова“).

3. „Не про то. Это его свои генералы хотели *кокнуть*“. / „Не, не този. Дето генералите искали да му свеят маслото, нали?“ Просторечная лексическая единица „кокнуть“ передана с помощью разговорной ФЕ „да свеят маслото (на някого)“.

В некоторых случаях переводчица пропускает просторечную лексическую единицу, но воспроизводит ее семантику и экспрессивную функцию подходящими средствами ПЯ. Напр.:

„ — Ты смерти страшился?

— Рехнулся мужик! — ворчала Алена. — Кто ее не страшится, *косяю*?“

В переводе: „ — Тебе страх ли те е от смъртта?

— Побърка се тоя човек! — мърмореше Алена. — Че кой не се страхува от нея?“

В оригинале автор употребляет слова „смерть“ (нейтр.) и „кося“ (прост.). В первой реплике переводчица использует нейтр. „смърт“, а во второй заменяет просторечное „кося“ местоимением (нея), но вводит разговорную частицу „че“.

III. Бранные слова и выражения передают речи персонажей

яркую экспрессивную окраску. В переводе они переданы преимущественно с помощью бранных слов и выражений. Напр.:

„Харя ты немытая, скот лесной. . .“ / „Муцуно мърлява, горско добиче! . .“

Другие примеры:

„Ведь не идет же, *черт блажной*, к реке, а здесь старается“ / „Не се пръждоса, пуцината, към реката, а тук се проявява“.

„Да охота одну штуку понять, *язви еел*“ / „А бе искам да разбера една работа, мамка й.“ Экспрессия усиливается добавлением разговорной частицы „а бе“.

„Я те поговорю, *подворотня чертова!*“ / „Ще видиш ти едни приказки, тип с тип!“

„*Оглоед чертэв*. . . откуда ты взялся на нашу голову!“ / „Туняедецо проклетн, откъде ми дойде на главата!“

IV. В литературе по теории перевода указывается, что при переводе ФЕ возможны следующие соотношения:

1) ФЕ переводятся ФЕ.

2) ФЕ переводятся с помощью образного словосочетания.

3) ФЕ переводятся с помощью свободного словосочетания — толкования.

4) ФЕ в оригинале в переводе соответствует слово²³.

Анализируя эксцерпированный материал, мы установили, что при переводе ФЕ переводчица Л. Минкова применяет прежде всего первый способ — перевод ФЕ фразеологией. Напр.:

„Трудодень заробишь, да год ждешь, сколько тебе на его отпаят. А отваливали — *шиш с маслом*“ / „Изкараш трудодните, после година чакаш да видиш колко ще ти платят. А колко плащаха — *нищо и половина*“ / *шиш с маслом* — (груб.-прост.), *нищо и половина* — (разг.)

Другие примеры:

„Я у бригадира выпросил две подводы. Конечно, не „*за здорово живешь*“, но *черт с ним* — дров надо“. / „Изпросих от бригадира две шейни. Не ги даде „*зарад черните ми очи*“, то се знай, ама *ди върви по дяволите*, не може без дърва“. / *за здорово живешь* (прост), *зарад черните ми очи* (разг.); *черт с ним* (груб. прост.), да *върви по дяволите* (пренебр.).

В некоторых случаях переводчица использует толкование с помощью свободного словосочетания. К сожалению, такой способ перевода неминуемо ведет к значительным потерям. Напр.:

„Изведешься, и все. И сам *ноги протянешь*“. / „Само дето се топиш. *Ще вземеш и ти да се затрияш*“. ФЕ „протянуть ноги“ передается свободным словосочетанием, в которое включены два глагла. Первый из них — „взема“ (разг.) в сочетании со следующим глаголом — „затрия се“ (диал. — в зн. „погубвам се“) и союзом да обо-

значает, что действие, выраженное вторым глаголом, может неожиданно произойти. Можно считать, что экспрессивная окраска реплики в известной степени сохранена.

„Ясно, ясно... Зря порешишь горячку-то, зря!“ / „Ясно е, ясно. . . Залудо са тия твои щуротин, залудо“. Просторечная ФЕ „пороть горячку (с добавлением частицы то) передана способом толкования, причем переводчица удачно включает наречие „залудо“ (нар.), которое вносит экспрессивный оттенок и до известной степени компенсирует отсутствие ФЕ в переводе.

Другие примеры:

„А чего ты в бутылку-то лезешь?“ / „Ти пък к'во се репчиш?“ Просторечная ФЕ „лезть в бутылку“ употреблена автором в измененном виде — к первому элементу присоединяется частица то, о чьей функции в речи персонажей было уже сказано. Переводчица передает эту ФЕ, используя различные средства ПЯ: стилистически окрашенный фонетический вариант (к'во) и разговорную лексическую единицу „репча се“ и таким образом сохраняет экспрессивную окраску всей реплики.

„Сбегал, сбегал. Налить шары-то успел?“ / „Сколасах, сколасах. Ами ти кога усля да се насвяткаш?“ Просторечная ФЕ „налить шары“ передана с помощью разг.-грубой лексической единицы „насвяткам се“, но экспрессия усиливается другими средствами ПЯ — посредством лексической единицы „сколасам“ (нар.) и разговорного союза „ами“.

Г. Для передачи частицы *то* переводчица Л. Минкова использует разнообразные средства ПЯ — фонетические, грамматические, лексические, с помощью которых воспроизводит ее экспрессивно-стилистические функции:

а) стилистически маркированные фонетические варианты.

„Ну а что делать-то?“ / „Ми к'во да правя?“

Другие примеры:

„Как с работой-то?“ / „С работата к'во стана?“

„Вон у Кольки Завьялова тоже права отбиради, сходил парень-то, поговорил...“ / „Я на Колка Завялов нали му зеха книжката, отиде момчето, поприказва. . .“

б) грамматические средства.

— удваивание подлежащего. Напр.: „Вот так, Филипп, зара-а-то всякая начинается незаметно“. / „Те, прилепчивите работи, така почват, Филипе, неусетно“.

— повторы. Напр.: „—Бомбят!“—Филипп кивнул на репродуктор.

— Кого? — Вьетнамцев-то.

В переводе: „Бомбардира! — Филип кимна към радиото.

— Кого?

— Вьетнамците, кого?“

Другие примеры:

„Много ли ты-то припевал? Ты-то... Сам-то?“ / „Ами ти везело ли живя? Ти, ти...“

в) лексические средства. Для компенсации частицы *то* переводчица вводит разнообразные лексические средства ПЯ: фразеологизмы, разговорные и просторечные лексические единицы, служебные слова (частицы, союзы). Например:

фразеологизмы. „Так что же волнуетесь-то, если не вы натворили?“ / „Е като не сте, защо го взимате толкова присъще?“ (Фразеологизм использован в измененном виде — добавляется указательное местоимение — числительное „толкова“. Таким образом усиливается экспрессивная окрашенность реплики.)

Другие примеры:

„И вот сижу я на суде и не могу понять: я-то зачем здесь?“ / „Седя аз в съда и не мога да разбера: за какъз дявол са ме домъкнали“. Экспрессия усиливается и с помощью разговорной лексической единицы „домъкна“.

— разговорные и просторечные лексические единицы. Нпр.: „Потом — это ж на городскую ножку. Клавкина-то не погезет сроду“ / „Тия ботушки са за градско краче. Клава, да се преби, няма да се напъха в тях...“ Частица *то* компенсируется разговорной лексической единицей „да се пребия“ (в зн. „колкото и да се старая“).

Во многих случаях экспрессивно-стилистическая окраска частицы *то* передается с помощью служебных слов — частиц и союзов.

Напр.:

„Да я особо-то не лаюсь, — неохотно откликнулся Иван! / „Бе аз много не псувам — обади се неохотно Иван“.

„Чего ты волну-то поднял?“ / „Какво си се разфучал бе“ В обоих случаях частица *то* передается с помощью разговорной частицы „бе“. Очень часто используется и разговорная частица „че“ („а че“). Напр.: „Возьми сена-то! — крикнул мужик“. / „А че вземь си сено! — викна селянинът.“

„Не я побирушка-то, а ты!“ / „Не съм просяк аз, ами ти!“

„Да вот сапожки-то!“ / „Ами ей тия там... ботушките де“ Экспрессия усиливается посредством добавления частиц „ей“ и „де“, а также местоимения „тия“ (разг.).

Анализ особенностей речи персонажей, проведенный на материале некоторых рассказов В. Шукшина и их перевода на болгарский язык, осуществленного переводчицей Л. Минковой, позволяет сделать следующие выводы:

1. Особенности речи шукшинских персонажей проявляются в области фонетики, грамматики и лексики.

а) К фонетическим особенностям относятся: аллегровые явления; изменение взрывной заднеязычной фонемы *г* перед звонкой оглас-

ной (в словах *тогда, где*); произношение *јис'т'*; произношение глагольных форм на *'ут*; формы инфинитива на *т'*.

б) К грамматическим особенностям относятся: отсутствие начального *и* после предлогов в основах косвенных падежей личных местоимений 3-ьего лица; неправильные падежные окончания.

в) В области лексики речь персонажей характеризуется употреблением диалектизмов, просторечных слов, бранных слов и выражений, фразеологизмов.

2. Среди особенностей речи персонажей следует выделить постпозитивную частицу *то*, являющуюся элементом разговорной речи.

3. Отражение особенностей речи персонажей в переводе осуществляется на базе функционального принципа. Этот принцип предоставляет переводчику свободу при выборе средств — он может заменить слова и выражения, а также добавлять или пропускать слова и словосочетания. Таким образом у переводчика есть возможность добиться функциональной точности перевода.

4. При передаче особенностей речи персонажей переводчица Л. Минкова применяет прием стилистической компенсации. Для этой цели она вводит в перевод почти все ресурсы ПЯ: фонетические, лексические и грамматические средства, стилистически окрашенные морфологические и фонетические варианты и др.

Для передачи ФЕ в речи персонажей переводчица использует следующие способы перевода ФЕ:

а) перевод ФЕ фразеологией.

б) перевод ФЕ словом с добавлением других средств ПЯ: стилистически маркированных фонетических вариантов, служебных слов.

Мы надеемся, что проведенный нами анализ особенностей речи персонажей в рассказах В. Шукшина и способов их передачи в болгарском переводе может быть полезен для дальнейших исследований прозы писателя и повышения качества переводов с русского на болгарский язык.

Б Е Л Е Ж К И

¹Шукшин, В. Избранные произведения в двух томах, т. I, М., 1975; Шукшин, В. „Беседы при ясной луне“, М., 1975; Шукшин В. Рассказы (Роман-газета, 17, 1975).

²Шукшин, В. В профил и анфас, С., 1976. Превод Л. Минкова.

³Коробов, Вл. Василий Шукшин, М., 1977.

⁴Аллегро, — тема речи, при котором слово выступает в редуцированной форме. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов, М., 1966.

⁵Васильева, А. Н. Курс лекций по стилистике русского языка, М., 1976, с. 120.

⁶Васильева, А. Н. Ук. соч., с. 119.

⁷Аванесов, Р. И. Очерки русской диалектологии, М., 1979, с. 165.

⁸Аванесов, Р. И. Ук. соч., с. 58.

⁹Аванесов, Р. И. Ук. соч., с. 121.

- ¹⁰Шанский, Н. М. Лексикология современного русского языка, М., 1972, с. 133.
- ¹¹Шанский, Н. М. Ук. соч., с. 256.
- ¹²Кожина, М. Н. Стилистика русского языка, М., 1977, с. 122.
- ¹³Аванесов, Р. И. Ук. соч., с. 214.
- ¹⁴Васильева, А. Н. Ук. соч., с. 194.
- ¹⁵Васильева, А. Н. Ук. соч., с. 211.
- ¹⁶Мусаев, К. Культура языка перевода, Ташкент, 1982, с. 156—157.
- ¹⁷Бархударов, Л. С. Язык и перевод. М., 1975, с. 186.
- ¹⁸Людсканов, А. Принципът на функционалните еквиваленти — основа на теорията и практиката на превода. В: Изкуството на превода, С., 1969, с. 113.
- ¹⁹Людсканов, А. Ук. соч., с. 111.
- ²⁰Васева, Ив. Теория и практика перевода, С., 1980, с. 90.
- ²¹Здесь и далее стилистические характеристики и экспрессивные оттенки даются в соответствии с пометами в следующих словарях: Речник на съвременния книжовен български език в 3 тома, С., 1955—1959; Словарь современного русского литературного языка в 17-ти томах, М.—Л., 1950—1956; Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка в 4-ех томах, М., 1981; Руско-български фразеологичен речник, С.—М., 1980; Българско-руски фразеологичен речник, С.—М., 1974; Фразеологичен речник на българския език в 2 тома, С., 1974.
- ²²Мусаев, К. Ук. соч., с. 162.
- ²³Васева, Ив. Ук. соч., с. 145.

ОТРАЖЕНИЕ НА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ В РЕЧТА
НА ГЕРОИТЕ В ПРЕВОДА НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ НЯКОИ
РАЗКАЗИ НА В. ШУКШИН)

Емилдия Михайлова

(Резюме)

В студията се разглежда въпросът за използването на преводаческите прийоми при предаването на речта на героите в превода. При разработката е използван материал от няколко разказа на В. Шукшин в оригинал и в превод на български език. В първата част на работата се разглеждат някои особености в речта на героите, които се проявяват в областта на фонетиката, граматиката и лексиката. Тези особености са подробно анализирани и разпределени в няколко групи и подгрупи.

В основната част на работата се разглежда въпросът, до колко и с какви средства е предадена в превода функцията на анализирани речеви особености. Анализът е направен в съответствие с принципа на функционалните еквиваленти. Установява се, че за предаване на особеностите в речта на героите преводачката използва стилистическата компенсация. За тази цел в превода се включват почти всички ресурси на българския език — фонетични, граматични и лексикални средства.

Направените наблюдения и изводи биха могли да допринесат за по-нататъшното повишаване на качеството на преводите от руски на български език.

SOME PECULIARITIES OF DIRECT SPEECH
IN SHUKSHIN'S SHORT STORIES AND THEIR
RENDERING INTO BULGARIAN

Emilia Mihailova

S u m m a r y

The present paper examines the techniques and devices used in rendering direct speech into Bulgarian. It is based on the translated versions of Shukshin's short stories. The author analyses in detail the peculiarities of the type of speech under discussion, observed on the phonological, grammatical and lexical levels.

Attention is focussed on the devices employed in reproducing the effect of those peculiarities. The analysis is based on the principle of functional equivalence which is the underlying principle of the theory and practice of translation. It is pointed out that different compensations are applied in order to reproduce stylistic peculiarities. Compensations include shifts from one level to another as well as other modifications of meaning.

The conclusions can be of importance to the practice of translation.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪНОВЕСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ТОМ XXII, КН. 2

Редактор Антоанета Милчева
Художествен редактор Кремена Филчева
Технически редактор Райна Евтимова
Коректор Мариана Костова

Дадена за набор 13. I. 1987 г. Подписана за печат 25. I. 1988 г.
Излязла от печат през януари 1988 г. Формат 60/90/16. Печатни коли 13
Издателски коли 13. Усл. изд. коли 13,95. Издателски № 29313
Тираж 604

КОД 02/95351/21311 5014—60—88. Цена 1,87 лв.

Държавно издателство „Наука и изкуство“—София
Държавна печатница „Ат. Стратиев“—Хасково

Цена 1,87 лв.